

V. Glosar al împrumuturilor maghiare din secolul al XVI-lea

Întocmirea unei liste care să inventarieze împrumuturile maghiare înregistrate în textele românești din secolul al XVI-lea se impune ca o necesitate care își găsește justificarea în lipsa unei asemenea abordări în lingvistica românească. Cu toate că listările elementelor unguerești ale limbii române nu lipsesc cu totul din literatura de specialitate, nu există un registru care să însumeze la un loc și separat maghiarismele atestate în perioada 1500-1600, eventual extinsă și asupra anilor imediat următori. Acestea sînt risipite în diferite lucrări mai ample (vezi MÂNDRESCU 1892, EWUR) sau în studii lingvistice care însoțesc edițiile de texte românești vechi, și/sau în indicele întocmite la acestea, și sînt, uneori, incomplete. Astfel, spre deosebire de inventarele existente, care fie valorifică unguerismele dintr-un singur text⁵⁷⁵, fie le înglobează alături de celelalte elemente lexicale specifice perioadei vechi (vezi INDICE XVI sau studiile de dialectologie⁵⁷⁶), respectiv discută doar parțial problemele ridicate de acestea⁵⁷⁷, lista de față prezintă mai multe avantaje. Pe de o parte, aceasta adună la un loc și completează materialul lingvistic referitor la epoca veche, oferind, astfel, o imagine de ansamblu asupra ponderii elementelor unguerești în textele românești vechi⁵⁷⁸ și, implicit, asupra însemnătății influenței maghiare în această perioadă. Astfel, inventarul de față însumează peste o sută de intrări, un număr grăitor⁵⁷⁹ și în sine pentru influența maghiară, cu toate că cantitatea împrumuturilor într-o limbă, ea singură, nu este în măsură a lămuri complexitatea influențelor lingvistice și, în nici un caz, nu poate constitui în sine un instrument de evaluare a calității influenței. Sîntem convinși și de faptul că simpla lor inventariere în sine nu rezolvă nimic. De aceea, viziunea care ne-a orientat în întocmirea acestei liste este una mai cuprinzătoare decît în cazul celorlalte inventare, intrările reprezentînd, în cele mai multe cazuri, cîte un studiu

⁵⁷⁵ Cele mai multe cu referire la PO, precum în: POPOVICI 1979, p. 279-285; ARVINTE – GAFTON 2007, p. 384-390 sau în alte studii dedicate acestui text. De asemenea, împrumuturile de origine maghiară sînt trecute în revistă, alături de celelalte elemente lexicale de alte origini, și în alte ediții de texte românești vechi.

⁵⁷⁶ Pentru atestările unor împrumuturi vezi și GHEȚIE 1975; GHEȚIE 1982; GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 216, 237, 271, 299; vezi și CHIVU 2000.

⁵⁷⁷ De cele mai multe ori, se urmărește stratificarea lexicului unor texte românești vechi în funcție de etimologia cuvintelor notate. Alteori, scopul urmărit este acela de a oferi o imagine asupra evoluției limbii române, arătînd schimbările care au survenit față de limba actuală. Astfel, împrumuturile maghiare sînt amintite printre arhaisme, de pildă, sau printre acele cuvinte românești vechi care prezintă deosebiri semantice majore față de epoca veche. În alte cazuri, preocuparea principală este cea de a stabili configurația dialectală a limbii române vechi, urmărindu-se, așadar, răspîndirea împrumuturilor maghiare. Puține sînt acele situații în care se discută toate aspectele menționate la un loc.

⁵⁷⁸ În unele cazuri, s-au făcut precizări privind și acele cuvinte care apar în alte texte ale secolului decît cele cuprinse în corpusul analizat, despre a căror existență s-a luat cunoștință din listările altor specialiști. Acolo unde ediția textului indica în aparatul negativ și alte versiuni ale textului în care apar împrumuturi maghiare, unele constatări s-au făcut și privitor la acestea.

⁵⁷⁹ Grăitoare pentru ponderea elementelor maghiare în textele românești vechi este și statistica privind cuvintele specifice secolului al XVI-lea unde dintre 71 de intrări 37 sînt de origine maghiară, deși multe au ocurență în special în PO (în GHEȚIE – MAREȘ 1974, p. 263-304, *Capitolul IV, Lexic*).

monografic al împrumuturilor discutate care îmbină rezultatele obținute în diferite domenii ale lingvisticii românești, precum etimologia, fonetica, semantica, dialectologia etc. O asemenea abordare, dincolo de configurarea propensiunii elementelor maghiare în limba română a secolului al XVI-lea, are și avantajul de a pune la dispoziția celor interesați laolaltă toate informațiile necesare urmării fiecărui împrumut maghiar în parte.

Astfel, ne place să credem că lista întocmită va putea servi ca instrument de lucru util pentru cercetările care vor urma să fie întreprinse în domeniul influenței maghiare și al lingvisticii diacronice românești, în general.

*

Această parte a lucrării are, prin felul în care a fost organizat materialul, un pronunțat caracter lexicografic. În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm normele tehnice care au stat la baza redactării glosarului.

În cuprinsul glosarului, unitățile lexicale selectate sînt ordonate alfabetic. Fiecărui cuvînt de origine maghiară înregistrat într-unul sau în mai multe dintre textele românești vechi îi este consacrat cîte un articol, în a cărui structură intră următoarele elemente: 1. titlul; 2. indicațiile gramaticale; 3. definierea sensului; 4. etimologia; 5. citatele ilustrative; 6. formele gramaticale și/sau variantele; 7. probleme de etimologie (dacă este cazul); 8. adaptarea fonetică (dacă este cazul); 9. evoluțiile semantice (dacă este cazul) și 10. repartiția teritorială (dacă este cazul).

1. *Titlul* articolului reproduce una din variantele consemnate în texte; aceasta nu coincide întotdeauna cu forma actuală sau cu forma-titlu înregistrată în diverse lexicoane (precum DA sau DLR). În stabilirea formei-titlu din glosar s-a avut în vedere numărul de atestări al variantelor, precum și apropierea de etimon. În unele cazuri însă, pentru o mai bună operare cu lista, s-a trecut drept cuvînt-titlu forma actuală (vezi *fel* nu *fealiu*) sau forma cea mai apropiată de cea actuală (vezi *hălășteu* și nu *hălăștău*, *hălăștieu*, *hălășteiu*, *hăleștei*, *hăleștiu*, *hălșteu*; *hiclean* și nu *hitlean*; *hicleșug* și nu *hetlănșug*, *hiclinșig*, *hitlănșug*, *hitlenșug*). Cuvintele-titlu sînt, în majoritatea cazurilor, lexeme de bază. Excepție fac acele cazuri în care derivatul putea fi împrumutat direct din maghiară (vezi *alegădaș*, *hicleșug*, *meșteșug* etc.), sau acesta a fost derivat pe terenul limbii române, dar de la un etimon maghiar (vezi verbele în *-ui*), cazuri în care originea maghiară a cuvîntului de bază justifică trecerea lor pe listă.

2. După titlu, urmează *indicațiile gramaticale*, care se reduc la precizarea clasei morfologice. La substantiv, se indică și genul acolo unde acesta este cunoscut.

3. Pentru *definirea sensului* (trecut cu semnul ‘...’), s-au evitat, pe cât posibil, explicațiile detaliate, urmărindu-se realizarea unor definiții cât mai scurte, folosindu-se, în acest scop, cu precădere sinonimele literare de astăzi. În cazul în care un lexem apare cu diferite sensuri în diverse texte, sensurile se precizează (și) înainte de citatul ilustrativ. Sensurile trecute aici sînt cele cu care termenul este întrebuințat în epoca veche. Sensurile derivate și cele specializate ulterior sînt trecute într-un alt paragraf.

4. După definirea sensului urmează indicațiile privitoare la *etimologia* termenului, trecute între paranteze. Pentru aceasta s-a recurs la soluțiile propuse în diverse lucrări de specialitate. Aici se indică etimonul cuvîntului românesc, însoțit de referințele bibliografice. La unele cuvinte, s-au dat și formele gramaticale ungurești care explică mai bine cuvîntul românesc. Astfel, la cuvîntul *adămană*, pentru care s-a indicat etimonul maghiar *adomány*, s-a făcut precizarea că acesta reprezintă o formă flexionară a etimonului, cel mai probabil cu sufixul posesiv *-(j)a* (vezi și celelalte substantive cu *-ă* final „neetimologic”). În mod asemănător, *tărcat* are drept etimon *tarka*, forma românească explicîndu-se însă din forma de acuzativ *tarká+t*. Tot așa, *aldovani* provine, cel mai probabil, din forma de gerunziu a etimonului maghiar: *áld-ván*.

5. Indicațiile etimologice sînt urmate de *citatele ilustrative*, reproduse cu italice. Pentru ilustrarea sensurilor nu au fost reproduse toate atestările deținute, ci s-a procedat la o selectare a acestora. Selecția citatelor ilustrative a urmărit, pe cât posibil, să acopere întreaga perioadă de timp studiată, să reprezinte diversele categorii de texte (religioase și laice) și să reproducă diverse variante, forme flexionare și/sau derivate, compuse ale cuvîntului notat. Pentru trimiteri s-au adoptat două procedee, în funcție de cele două categorii de izvoare care stau la baza lucrării: 1. izvoare directe, parcurse de noi și organizate într-un sistem de sigle, a căror listă figurează la sfîrșitul lucrării, și 2. izvoare indirecte, preluate din alte lucrări de specialitate. În acest din urmă caz, există situații în care atestările cuvintelor nu sînt ilustrate prin citate, trimiterile făcîndu-se prin indicația *cf.* care semnalează sursa lexicografică sau cea indicată în diverse lucrări de specialitate.

6. *Formele gramaticale, variantele*, precum și unele *derivate și/sau compuse* au fost consemnate în același alineat cu citatele ilustrative care le consemnează.

7. Din moment ce în listă au fost incluse și cuvinte pentru care au fost propuse și alte etimologii (vezi *alămojnă, viteaz* etc.), un paragraf special este dedicat *problemelor de etimologie*, precedat de semnul ■. Acest paragraf s-a introdus numai în cazul în care cuvîntul-titlu prezintă problema etimologiei multiple, iar discuția urmărește justificarea includerii acestor cuvinte printre împrumuturile maghiare.

8. În cazurile în care cuvintele-titlu prezintă probleme de adaptare și/sau de integrare fonetică în sistemul limbii române, sau aceste aspecte s-au considerat importante de menționat pentru maghiarismele discutate, constatări s-au făcut și în acest sens. Astfel, un alineat special este consacrat *adaptării fonetice*, precedat de semnul □. Nu s-a urmărit însă adaptarea fonetică a tuturor împrumuturilor maghiare incluse în glosar, întrucât nu toate elementele lexicale au necesitat adaptări formale sau, în orice caz, nu atât de spectaculoase. Prin urmare, în acest paragraf se urmăresc doar unele cazuri mai speciale, problema fiind discutată, uneori, și din perspectiva limbii actuale. Lămurirea unor aspecte legate de încadrarea elementelor ungurești în sistemul limbii române nu numai că ajută la înțelegerea mecanismelor adaptative ale acestuia, dar reflectă și vitalitatea, respectiv, în anumite cazuri, evoluția ulterioară a împrumuturilor maghiare.

9. Un paragraf special, introdus prin semnul ◇, este dedicat *evoluțiilor semantice*, în cazurile în care cuvântul-titlu prezintă dezvoltări semantice majore, independente de etimon. Discuția a urmărit explicarea sensurilor dezvoltate pe terenul limbii române, atât din perspectiva limbii române vechi, cât și din perspectiva limbii actuale. În primul caz, s-au avut în vedere semnificațiile regăsite în textele epocii, dar diferite de cele ale etimonului, iar, în cel de-al doilea caz, s-au urmărit sensurile dezvoltate ulterior.

10. În sfârșit, ultimul paragraf, precedat de semnul ■, este consacrat *repartiției teritoriale* a cuvintelor înregistrate. Pentru perioada veche, repartiția s-a stabilit pe baza atestărilor, iar în cazul cuvintelor pentru care au existat dovezi solide sau ne-au stat la îndemână informații culese în alte lucrări de specialitate, s-au făcut precizări privitoare și la răspândirea ulterioară a acestora.

*

Glosarul de față cuprinde un număr considerabil de împrumuturi maghiare cu atestări în textele românești vechi din secolul al XVI-lea. De bună seamă că nu toate cuvintele trecute pe listă poartă aceeași însemnătate pentru configurarea gradului de afectare a limbii române comune vechi de către influența maghiară. Unele dintre acestea au un grad de relevanță mai scăzut, fie pentru că au o singură ocurență, într-un singur text anume, fie pentru că au un caracter strict regional. În schimb, altele, deși cu puține atestări, sînt reprezentative pentru influența maghiară, fie și doar regională, datorită faptului că, cel mai probabil, acestea făceau parte din uzul epocii⁵⁸⁰.

⁵⁸⁰ Faptul că unii termeni au avut circulație în graiul viu o arată și prezența lor în prefetele sau epilogurile unor tipărituri coresiene. Chiar dacă acestea s-ar explica prin originale cu proveniență bănățeană-hunedoreană, faptul

Statutul fiecărui împrumut este diferit, atât față de limba română comună veche, respectiv față de aspectul literar vechi, cât și față de lexicul textului în care apare. De aceea, în continuare, am considerat necesar să facem o trecere în revistă a gradului de reprezentativitate al termenilor, stabilindu-se următoarele situații: 1. mai puțin reprezentative, cu una sau cu puține ocurențe pe baza cărora ar fi greu de făcut generalizări sau, cel puțin, cu circumspecție și cu mai puține oportunități de verificare; 2. reprezentative pentru graiurile nordice (caracteristice, în special, PO); 3. cu un caracter regional, ardelenesc și, parțial, moldovenesc, caracteristic documentelor epocii; 4. gradul cel mai ridicat de reprezentativitate îl au, desigur, acei termeni care se găsesc în mai multe texte, cu o frecvență considerabilă. Dacă se constată că un împrumut este *nereprezentativ* (fie pentru aspectul vorbit al limbii române vechi, acesta fiind termen cult, fie pentru limba română veche comună, fiind termen regional) deoarece acesta are apariții singulare, izolate, asta nu înseamnă că el nu putea avea curs mai frecvent în graiul vorbit, regional sau de pretutindeni, decît în cel oglindit în texte, ci doar că atestările nu permit încadrarea lor printre cele *reprezentative*.

După cum s-a menționat, în prima categorie intră acei termeni care au o singură apariție, respectiv puține ocurențe. Unii dintre aceștia apar izolat, datorîndu-se exclusiv unui text-sursă maghiar (vezi *amen*), alții au apariții doar într-un anumit text sau în texte corelate, fie prin filiație, fie prin regiunea originară. Importanța lor pentru limba veche comună, deși mai redusă, cele mai multe fiind regionale, în special bănățene-hunedorene (parțial familiare și în Moldova), nu este cu totul neglijabilă.

Avîndu-se în vedere repartizarea cuvintelor din această clasă, se remarcă următoarele situații mai speciale. Deosebită se prezintă, de pildă, situația cuvintelor *chilin*, *a sămălui*, înregistrate în GB, localizabile în nordul Moldovei, care în secolul al XVI-lea nu cunosc alte atestări, dar sînt notate mai tîrziu, ceea ce arată că acestea trebuie să fi avut curs în graiul vorbit și înainte. În mod curios, maghiarisme apar, izolat, și în CB, cum ar fi *hition*, *a ilui*, prezența lor nefiind însă întîmplătoare, justificarea trebuind căutată în norma regională care acceptă ungarisme. Un caz aparte printre textele rotacizante îl constituie PH, care înregistrează un număr considerabil de împrumuturi maghiare, unele notate doar aici, precum *adămană*, *bănat*, *celăușag*, *giloșag*, *a ponoslui*, *secrinu*, *tău* ‘lac’, *a viciui*. Față de acestea, *feleleat*, *a felelui*, *fuglu* sînt consemnate doar în CV. Specială este și ocurența lui *izeclean* care

că aceste împrumuturi nu au fost eliminate de meticolosul revizor arată că ele nu erau cu totul necunoscute, acceptate, eventual, tolerate în uz, precum: *a sudui*, în *Epilogul* CT (249^v/19); *chelciug*, în *Epilogul* CC₁ (247^v/23); în *Prefața* MO găsim: *beteag* (250^f/18-20), *a lăcui* (250^f/14), *meșter* (250^f/23-250^v/2); în *Prefața* CC₂ apar: *a (se) amistui* (5/30), *a (se) chinui* (7/5), *chip* (4/23); în multe *chipuri*: 4/12; întru multe *chipuri*: 5/8), *făgădui* (7/5-6), *a lăcui* (7/7-8; *lăcuitor*: 5/7), *meșter* (9/18), *mîntuitor* (4/5-6), *pildă* (6/18), *săcui* (3/13).

caracterizează numai textele rotacizante. Pe de altă parte, cu toate că au mai puține ocurențe în textele vizate sau, cel puțin, în comparație cu alte împrumuturi, unele dintre acestea au cunoscut, cel mai probabil, o întrebuințare mai largă, cum sînt, spre exemplu, *bănat*, *coroi*, *gazdă*, păstrate pînă astăzi, fie și regional.

Într-o altă clasă pot fi plasate acele împrumuturi, populare și culte, care au o răspîndire limitată în zona nord-ardelenească, cele mai multe cu întrebuințări (doar) în PO. Unele dintre acestea, cel mai probabil, au fost introduse o dată cu efectuarea traducerii, cunoscînd o circulație aproape exclusiv pe cale livrescă, cu toate că nu este exclus ca unele dintre aceste maghiarisme să fi avut o circulație, chiar și restrînsă, în graiul viu al poporului din aceste regiuni.

O categorie aparte o constituie acele împrumuturi ungurești care sînt notate doar în documentele și însemnările românești vechi sau, cel puțin, caracteristice acestora. Termenii în discuție reflectă, probabil, cel mai fidel graiul vorbit în diferitele regiuni ale țării, neavînd la bază vreun model străin. Cele mai multe dintre aceste cuvinte au un caracter regional, regăsite, în special, în acte ardelenesti, iar răspîndirea multora dintre acestea coincide, parțial, cu Moldova.

În sfîrșit, gradul cel mai ridicat de reprezentativitate îl au ungurismele care apar frecvent, cu un număr considerabil de apariții, atestate în diverse texte cu localizare și datare diferite. Cel mai probabil, acestea au făcut parte din vocabularul fundamental al epocii, figurînd cu numeroase forme flexionare și derivate. Acești termeni sînt și dintre cele mai vechi împrumuturi maghiare.

Unele dintre împrumuturile celor patru categorii de mai sus caracterizează fie doar epoca delimitată, dispărînd în cele din urmă, eventual, păstrate regional, fie doar o anumită regiune atît în epocă, cît și în perioadele următoare.

Astfel, în prima categorie, spre deosebire de celelalte, figurează mai multe ungurisme care sînt specifice secolului al XVI-lea și, mai cu seamă, traducerilor de texte biblice. Acesta este cazul unor „adverbe din epocă”⁵⁸¹, precum *alean* sau *de biu*, păstrate, în secolul următor, ca termeni „regionali literari” (DLRLV, s.v.), după care devin din ce în ce mai rare.

Majoritatea cuvintelor din a doua, respectiv din a treia categorie sînt regionalisme, în special ardelenesti, cu circulație, în special, în Banat-Hunedoara, prin extindere și în zonele limitrofe. Dintre acestea, termenii legați de administrația epocii au fost, în mod firesc, înlăturați o dată cu dispariția vechilor forme de organizare.

⁵⁸¹ FRÂNCU 2009, p. 133.

Multe dintre împrumuturile ungurești cunosc însă o largă întrebuințare și în secolul următor, eventual, cu schimbări fonetice și/sau semantice. Nu în ultimul rând, numeroase sînt acele împrumuturi care se utilizează și astăzi în toate regiunile românești, precum: *a bănui*, *a birui*, *a cheltui*, *chin*, *chip*, *fel*, *gînd*, *hotar*, *a îngădui*, *a lăcui*, *oraș*, *a tăgădui*, *talpă* etc. Vitalitatea lor a fost asigurată, pe de o parte de vechimea acestora în epocă, pe de altă parte de faptul că ele făceau parte din lexicul fundamental comun și în secolul al XVI-lea, denumind noțiuni necesare comunicării zilnice. De asemenea, aceste cuvinte au putut supraviețui, inclusiv rivalilor neologici ulteriori, datorită faptului că și-au dezvoltat o flexiune și o semantică bogate, și-au îmbogățit sistemul lor derivațional și au intrat în numeroase locuțiuni și expresii⁵⁸².

*

1. *aciu*, s.m., ‘dulgher, teslar’ (< mgh. *ács* ‘id.’, O. Densusianu, *ILR*, II, p. 342; cf. EWUR, p. 53), cu o singură ocurență în CT (cf. și INDICE XVI, p. 122): *au nu e acesta feciorul aciului* – tipărit: *au nu e acesta feciorul al celui*, *au mămă i se cheamă Maria*. Secvența din urmă, alterată, a fost considerată de cercetători fie o greșeală de tipar, fie o greșeală de traducere. Însă aceasta redă, de fapt, termenul unguresc, așa cum a arătat N. Drăganu (DRĂGANU 1920-1921, p. 349-352). Traducătorul versiunii românești a *Tetraevanghelului* trebuie să fi fost dintr-o parte a Ardealului puternic influențată de unguri, forma modificată explicîndu-se, eventual, prin intervenția lui Coresi care nu cunoscuse termenul.

Vezi și forma etimologică *alce* ‘cioplitor, tîmplar’ (< *alciu* < mgh. *ács* cf.; N. Drăganu, în DR III, 1922-1923, p. 499 nota 1; DR IV, 1924-1926, p. 750-751) *Aciu*, formă notată și în *Anonymus Caransebensiensis*, este, probabil, mai tîrzie, pătrunsă prin meseriașii veniți din orașe ungurești. Derivatele însă păstrează *-l-*, ca: *alcui*, *hălci*, *hălciui*, *hălciut*, *hălci*, *hălciutor* (cf. GHETIE 1982, p. 331).

■ Termenul cunoaște repartiția în vestul Transilvaniei.

2. *adămană*, s.f., ‘camătă, dobîndă’ (< mgh. *adomány* ‘donatio, donum’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 54; forma cu *-ă* decurge dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv – (*j*)a), notat în PH: *Argintul său nu va da într-adămană și plată nu va loa de la nevinovați* (9^v/5). În secolul următor, vezi și var. *ademană* (cf. DLRLV, s.v).

◇ Termenul românesc și-a dezvoltat un sens cu totul deosebit de cel al etimonului.

În limba maghiară, *adomány* are semnificația ‘donație’, ‘tot ce i se acordă cuiva în dar

⁵⁸² Vezi expresiile în care intră *chin*, *chip*, *gînd*, *a făgădui*, *a mîntui*, *pildă*, *seamă* etc. Spre exemplu, asupra expresiei *a făgădui marea cu sarea* vezi PUȘCARIU 1937, p. 121-124.

sau drept recompensă’, ceea ce implică rolul unui beneficiar, altfel zis, o notă pozitivă. Spre deosebire de acesta, *adămană* se întrebuițează în textele românești vechi cu înțelesul ‘camătă, dobândă’ (PH, 9^v/5). Acesta a evoluat, probabil, către o nuanță de ‘mită, tentație’ (semnalată în DLRLV, sv.), semnificație din care s-a putut dezvolta și sensul actual al derivatului verbal *a ademeni* ‘a înșela’, ‘a ispiti, a tenta’ și chiar ‘a seduce’.

■ În secolul al XVI-lea, termenul apare în nordul și în sudul Transilvaniei, fiind atestat în graiurile bănățene (vezi PH) și în *Codicele de la Cohalm* (GHEȚIE 1982, p. 161). În secolul următor, el se regăsește în Transilvania sud-vest, fiind notat în *Psaltirea* de la Bălgrad (1651) (cf. DLRLV, s.v). Azi cuvântul circulă în Ardeal, în regiunea Oașului (cf. CADE, s.v.), în Maramureș (cf. SD, s.v.) și în regiunea Bistriței.

3. *adăvăsi*, vb., ‘a risipi’, ‘a împrăștia’, ‘a irosi’ (der. rom. < mgh. *odavesz-ni* ‘pereo; zu grundé gehen’, MNYSZ - ‘a dispărea’, ‘a se pierde din vedere’, ‘a (se) mistui’ + suf. verbal *-i*; cf. N. Drăganu, DR, IV, 1924-1926, partea 2, p. 752-753; cf. EWUR, p. 55-56), cu sensul ‘a prăpădi un popor’ notat în PO: *Împărți-voiu pre ei în Iacov și voiu adăvăsi în Izdrail* (Gen., 49, 7). Der. *adăvăsit* ‘împrăștiat, cheltuit, epuizat’ în GB (271^v/1). În secolul următor, vezi și var. *adevăsi* (cf. DLRLV, s.v).

◇ Sensul primitiv al verbului a fost, cel mai probabil, ‘a risipi, a împrăștia’, cu care se întrebuițează în secolul al XVI-lea. De la acest sens general ‘a irosi’, adjectivul *adăvăsit* a căpătat înțelesul ‘împrăștiat, cheltuit, epuizat’, cu care apare într-o notă din GB (271^v/1), în care corespunde sl. *dospěti* ‘obosit, ostenit’ (cf. și PAMFIL 1958, p. 234). Cu un sens apropiat, însemnând ‘a extenua, a consuma, a istovi’ el se regăsește și în secolul următor (vezi la Dosoftei, cf. DLRLV, s.v.), iar de la ‘a risipi averea’ s-a ajuns la ‘a cheltui, a prăpădi’, atestat la Varlaam (cf. DA, s.v.). Cu acest din urmă înțeles, termenul se întrebuițează și azi în unele regiuni din Transilvania și Oltenia. Accepțiile, mai mult sau mai puțin distincte, cu care termenul se atestă în Transilvania au toate semnificația comună ‘a înceta, definitiv sau momentan, să existe sub forma inițială’, fie că se referă la ființe - ‘a (se) pierde, a (se) nimici, a prăpădi, a dispărea’ – fie la bunuri materiale - ‘a risipi, a consuma, a cheltui, a irosi’ etc. În toate aceste cazuri, schimbarea unei stări de fapte duce la o situație deficitară, care înregistrează o pierdere, un minus. Spre deosebire de aceste nuanțe, regăsite și în maghiară, limba română notează și un sens opus celui inițial, și anume ‘a aduna, a strânge’, iar *adevesesc* ‘tocnesc’ (Moldova) (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 263).

■ În secolul al XVI-lea, verbul cu sensul ‘a risipi’, ‘a împrăştia’ cunoaşte o repartitie bănăţeană-hunedoreană (PO, *Gen.*, 49, 7) şi nord moldovenească (GB, 271^v/1). În secolul următor, termenul, cu sensul ‘a cheltui, a prăpădi’, ‘a se extenua, a se istovi’ are aceeaşi repartizare, atestat în Transilvania de nord şi în Moldova (cf. DA, DLRLV, s.v.). Răspîndirea actuală cuprinde, în special, Transilvania, unde se întrebuiţează cu diverse accepţii, mai mult sau mai puţin apropiate de cea etimologică⁵⁸³, iar, izolat, cu sensuri opuse celui etimologic, se mai păstrează în Moldova⁵⁸⁴. În Muntenia era mai puţin cunoscut, cum ne-o arată rarele atestări în tipăriturile coresiene, iar cu sensul ‘a cheltui, a prăpădi’ a fost notat în secolul trecut şi în Oltenia (PAMFIL 1958, p. 234).

4. alămojnă, s.f., ‘pomană’ (< mgh. *alamozsna*, *alamizsna* ‘id.’, cf. EWUR, p. 60), înregistrat în CS: *Atunce du prescurea la besearecă şi alămojna* (I. b, 7^r/4-6)⁵⁸⁵.

■ Termenul se poate explica prin etimologie multiplă, acesta avînd corespondenţe atît în maghiară, cît şi în limbile slave⁵⁸⁶. În zonele de contact intens cu popoarele slave, acesta putea fi intrat în română din slavul bisericesc *almužino*, eventual, prin filieră maghiară (vezi TRDW, DA). Este interesant însă faptul că termenul slav nu este atestat în texte vechi slave, nici reţinut în dicţionarul limbii slave vechi (cf. PETROVICI 1963, p. 291-293). Apariţia acestuia în mai multe limbi slave (slovenă, cehă, slovacă, poloneză etc.) este, deci, de dată mai recentă şi cuprinde zona de influenţă a bisericii apusene. Astfel, termenul a fost preluat, mai probabil, din maghiară sau, cel puţin în regiunile de contacte vii între români şi unguri. În ceea ce priveşte aspectul fonetic, acesta este perfect explicabil, dacă nu se ia drept punct de plecare forma literară maghiară de azi *alamizsna*, ci dial. mgh. *alamozsna*.

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoştea o circulaţie în graiurile de prin Ardeal, fiind reţinut şi în secolul următor, cu o repartitie în Crişana şi în Transilvania de sud-vest (cf. DLRLV, s.v.).

5. alcam, s.n., ‘viclenie, cursă, capcană’ (< mgh. *alkalm* ‘meşteşug, îndemînare’, *alkalmas* ‘habile adroite’, eventual *alkalom* ‘ocazie, prilej’; rom. *alcam* prin disimilarea lui *-l-*, cf.

⁵⁸³ Cu sensul ‘a prăpădi, a risipi’ în Alba; ‘a dispărea’ în Bistriţa-Năsăud, unde vezi şi var. *adevesi* ‘a pierde’ (*Lex. reg.*, II, 75); *a dāvāsi* ‘a se pierde’ în Maramureş; *a devāsi* ‘a se risipi, a se pierde, a se strica’ în j. Sibiu (*Lex. reg.*, II, 59); *a devesi* ‘a face risipă de ceva, a irosi’ în j. Braşov; *a tăvāsi* ‘a prăpădi’ în Munţii Apuseni (cf. GHEŢIE - MAREŞ 1974, p. 263).

⁵⁸⁴ ‘A aduna, a strînge’ în Iaşi (*Lex. reg.*, I, 63); *adevesesc* ‘tocnesc’, probabil, în Vaslui (cf. GHEŢIE - MAREŞ 1974, p. 263).

⁵⁸⁵ Într-o altă versiune a textului aflat în CS (*Scriptura den ceriu a D[omnu]lui nostru, a lui Isus Hristos*), trecută în aparatul negativ al ediţiei, apare forma *almojdina*.

⁵⁸⁶ În *Studiul lingvistic* la CS (p. 212), termenul este trecut printre elemente slave (< sl. *almužino* cf. mgh *alamozsna*).

MÂNDRESCU 1892, p. 32-33; cf. EWUR, p. 60-61), atestat la Coresi, în CC₂: *în năpăștile vrăjmașului și în alcămurile lui, chinuiți de al vrăjmașului năpăști și de alcămuri-i, ca să nu de alcămurile năpăștilor să se usuce* (173/30) (cf. EWUR, p. 60) și în *Apostolul coresian* (cf. GHEȚIE 1982, p. 362, vezi și *idem* 1972, p. 152).

■ În secolul al XVI-lea, repartiția termenului cuprinde zone din Transilvania de nord, fiind notat în texte coresiene unde elementul nemuntenesc se explică, probabil, prin influența unor originale nordice (GHEȚIE 1982, p. 362). În secolul următor, *alcam* ‘ocazie, prilej’ (< mgh. *alkalom* ‘id.’) este atestat în Crișana (DLRLV, s.v.), iar în zilele noastre maghiarismul este cunoscut în Sălaj, Bistrița-Năsăud, în jurul Turdei și al Maramureșului, unde, pe lângă sensul vechi ‘înșelăciune, viclenie’, se notează și sensurile derivate ‘apucătură, nod în vorbă, nod în fapte’, ‘vorbă de clacă, sfătoșenie’, ‘secret’. În Maramureș se înregistrează și der. *alcămos* ‘sfătos, bun de gură’, ‘prefăcut’ (cf. DENSUSIANU, ILR, II, p. 538; cf. CADE, DA, EWUR, s.v.; cf. și GHEȚIE 1972, p. 152).

6. *aldămașar*, s.m., (der.rom. < *aldămaș* ‘închinare, băutură care se obișnuiește la cumpărare-vînzare’ < mgh. *áldomás* + suf. *-ar*; pentru *aldămaș* vezi MÂNDRESCU 1892, p. 126-128; EWUR, p. 63-64; cf. DER, s.v.), consemnat într-un zăpis din Țara Românească de la sfârșitul secolului al XVI-lea: *Fost-au și aldamașarii, care să vor iscăli mai jos* (Dî, XIII, 15-16) (cf. și B. P. Hasdeu, CUV.B., I, p. 65, 69; M. Gaster, CH. R., p. 159). Cuvîntul de bază al acestuia, *aldămaș*, s-a înregistrat într-un zăpis din 1610, întocmit la Tîrgoviște: *Și am fost noi toți la aldămaș și la ačast[ă] tocmeal[ă]* (DRB, 15/25), iar derivatul cu sufixul de agent s-a consemnat și în secolul al XVII-lea, tot în documente din Țara Românească: *au fostă aldămașare boiariul Domno[lui] nostro Grălă Vornicul* (DRB, 17/9).

◇ Substantivul *aldămaș* (vezi și var. *adălmaș*) consemnează, în limba română, aproape exclusiv sensul specializat ‘băutură care se dă, cinste care se face cu ocazia unei învoielii, în urma unei tranzacții’⁵⁸⁷. În medii rurale, *aldămaș* se întrebuițează sinonimic cu *cinste*, păstrînd însă doar accepțiunea juridică⁵⁸⁸. Etimonul său maghiar *áldomás*, în schimb, cuprinde și sensul mai general ‘binecuvîntare’⁵⁸⁹, păstrînd semnificația de bază a verbului *áldani* din care s-a derivat, sens preluat în română de *a*

⁵⁸⁷ Obiceiul, odată foarte răspîndit în Țara Românească, nu este de origine maghiară. El se găsește și la slavi. Termenul întrebuițat pentru a-l denumi provine însă din maghiară.

⁵⁸⁸ Cf. MÂNDRESCU 1892, p. 128. Autorul înregistrează pentru *aldămaș* și sensul ‘bașciș’, notat însă numai peste Carpați (*ibidem*, p. 128).

⁵⁸⁹ Sensul primitiv al substantivului *áldomás* a fost, de fapt, ‘sacrificiu oferit la ritualurile păgîne’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Acesta a fost înlocuit apoi de sensul creștin ‘binecuvîntare divină’ și, pe urmă, ‘închinare făcută în cinstea cuiva’, nu numai la cumpărări-vînzări, dar și în urma unor activități (munci agricole) desfășurate pentru a se ajuta membrii unei comunități unii pe alții. Băuturile oferite cu asemenea ocazii fiind însoțite de urări de bine, de binecuvîntări, *áldomás* a primit sensul ‘băutură (oferită cu asemenea ocazii)’. Astfel, *áldomás* se putea oferi și în lipsa persoanei (stăpîn sau stăpîna casei etc.) în cinstea căreia i se făceau închinările.

aldui (vezi și der. *alduială*, *alduit*, *alduitură* ‘binecuvântare’; vezi și rom. *aldaș* ‘binecuvântare’ < mgh. *áldás* ‘id.’, atestat, în secolul al XVII-lea, în Crișana și în Transilvania de sud-vest, cf. DLRLV, s.v.).

■ În secolul al XVI-lea, termenul se găsește notat doar în texte de proveniență muntenească. În secolul următor, maghiarismul cunoaște o repartiție în Banat și în Transilvania de sud-vest (DLRLV, s.v.). Nu este exclus, așadar, ca împrumutul să fi circulat și înainte în graiurile ardelenesti.

7. *aldovani*, vb., ‘a (se) sacrifica, a (se) jertfi’ (< mgh. *áldoz-ni* ‘exsacrítico’, ‘opferii’, MNYSZ; cf. scr. *aldovanje*, DENSUSIANU, ILR, II, p. 342, dar, mai probabil, din forma flexionară mgh. *áldván*, der. pe terenul limbii române cu sufixul verbal *-i*; cf. și CADE s.v. *aldui*, SD s.v. *alduiesc*; cf. PAMFIL 1958, p. 234; cf. EWUR, p. 64), cu o singură atestare cunoscută pînă în prezent, apărînd într-o glosă marginală, în: *Mielul paștilor noastre Hs. cine derept noi se-au aldovănit* (PO, Ex., 12). Termenul nu a fost consemnat nici în texte ulterioare și nici nu circulă în zilele noastre (cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 264).

■ În cazul acestui termen, s-a propus etimologia multiplă, acesta putînd fi derivat fie din maghiara *áldozni* ‘sacrificio, immolo’, fie din scr. *aldovanje* ‘sacrificatio’ (cf. O. Densusianu, ILR, II, p. 538.). Este adevărat că, sub aspect formal, cel din urmă pare mai apropiat de termenul românesc decît mgh. *áldozni*⁵⁹⁰. Verbul românesc poate fi pus însă în legătură cu ung. *áld-ani* ‘benedico, laudo’, în special în forma de gerunziu *áldván*, care poate servi drept etimonul împrumutului (cf. și PAMFIL 1958, p. 234). Această etimologie poate fi susținută și de faptul că, în limba română veche, verbul unguresc *áld-(a)ni* era cunoscut și împrumutat și sub alte forme (vezi *a aldui* și derivatele sale).

■ Maghiarismul cunoaște, în secolul al XVI-lea, o repartiție restrînsă în zona bănățeană-hunedoreană. Termenul a intrat în limba română pe cale cultă, introdus în urma traducerii. Cu toate că forma în discuție se datorează, probabil, sursei maghiare, nu este exclus ca verbul să fi fost cunoscut traducătorului din graiul său regional⁵⁹¹, acesta avînd o temă destul de productivă, unele derivate românești aparținînd și astăzi încă graiurilor populare (vezi *a aldui*, *alduială*, cf. SD, s.v.).

8. *aldui*, vb., ‘a binecuvînta’ (der. rom. < mgh. *áld* ‘offerō, benedico, laudo’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MĂNDRESCU 1892, p. 34; EWUR, p. 64–65), atestat în FRAG. TOD.: *În tot lucrul tău pădzească tine cel mare domnul și te alduiască unde vei îmbla în numele lui* (4^f/11, cu

⁵⁹⁰ Vezi și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 264, unde autorul optează însă pentru sursa slavă.

⁵⁹¹ De altminteri, Viorica Pamfil îl discută printre elementele regionale în lexicul PO (PAMFIL 1958, p. 234).

ortografia maghiară *alduyaszke*). Der. adj. *alduit(ă)* este notat în textul *Începătură de nuiale* din CB: ***Alduită*** ești..., *că plină ești de miloste Domnului cu tine și ești **alduită** întru toate doamnele...* (443/9) și în FRAG. TOD.: ***Alduit*** fi<i>, *tată doamne, dulce roditor* (3^r/23).

■ Un caz interesant îl reprezintă situația acestui termen, întrucât acesta s-a putut generaliza în urma întrebuirii lui în textele calvino-românești din Ardeal și Banat, pătrunzând și în graiurile românești vii din aceste regiuni, unde se păstrează pînă astăzi (PAMFIL 1958, p. 234). Însă nu este exclus nici ca acesta să fi pornit din mediul popular (GAFTON 2001, p. 241). Relativa consecvență cu care acesta se întrebuițează poate reflecta o circulație premergătoare, pe cale orală, de unde să fi fost pătruns în limba cultă.

În secolul al XVI-lea, maghiarismul are repartizare bănățeană-hunedoreană, fiind atestat în FRAG. TOD., în CC₁ și în CB. Acesta este reținut și în secolul următor, cu o repartiție în Banat, Crișana și în Transilvania de sud-vest (DLRLV, s.v.), atestat, printre altele, în *Anonymus Caransebesiensis* (DVL, 146, 147, p. 72; GHETIE 1975, p. 362), în *Cartea de cîntece* a lui Gergely Sándor de Agyagfalva, în *Psaltirea* lui Viski și în *Sicriul de aur* (GHETIE 1982, p. 24, *idem*, *Studiu filologic* la FRAG. TOD., p. 275). În secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, derivatul *alduială* cunoaște o repartizare în Transilvania de sud-vest, iar *alduitură* ‘binecuvîntare’ în Banat și Crișana (DLRLV, s.v.). Cuvîntul circulă și azi în aceste graiuri. Verbul se regăsește și în Moldova, unde (sub influența lui *a altoi*) are sensul ‘a croi, a aplica o lovitură’ (cf. CADE, s.v. *aldui*, cf. SD, s.v. *alduiesc*).

9. alean, adv. și s.n., ‘împotrivă’ (< mgh. *ellen* ‘în contrarium; in entgegengesetzter richtung, ins gegenteil’, MNYSZ; cf. HASDEU 1898, s.v.; cf. MĂNDRESCU 1892, p. 128-131; cf. EWUR, p. 65-66; cf. DER, s.v.), în special în loc. adv. și prep., precum: *de aleanul, în aleanul, într-alean* ‘contra, împotriva, în deșert’. Este unul dintre vechile împrumuturi maghiare cu cea mai mare frecvență: *era vîntul într-aleanu* (CV, 42^v/2-3)⁵⁹²; *într-aleanul fațeei gerului cinre va mai sta?* (PH, 124^f/8); *nime nu va sta ție de alean* (FRAG. TOD., 4^r/23); *cum să le stăm de alean acestei mulții ce s-au rădicat în aleanul nostru* (FRAG. TOD., 4^f/31); *Sta-voiu bășău sau în alean* (PO, *Gen.*, 9, 5)⁵⁹³; *au putem sta de-a aleanul voiei lui Dumnezeu?* (PO, *Gen.*, 50, 19)⁵⁹⁴; *să poată sta de aleanul Bătărăștilor* (Dî, XXXVI, 250^f/1, act diplomatic, Trans.); *se-au ispititu în aleanul nostru* (Dî, XLIV, 237^v/6, act diplomatic, Mold.) etc. Derivatele *ale(a)niș* (vezi și var.

⁵⁹² La Coresi, *împrotivă-ne*.

⁵⁹³ Secvența poate indica vechimea lui *alean* față de *bășău*. Vezi și în loc. adj. *Stătătoriu de alean* (*Ex.*, 20, 5 – calc după mgh. *boszszuálo* ‘răzbunător’).

⁵⁹⁴ În alt loc, pentru mgh. *ellenébe* apare în *dereptul* (*Ex.*, 14, 9).

aleneș)⁵⁹⁵ ‘dușman’, ‘inamic’, ‘potrivnic’ și *aleneșig* ‘id.’ se înregistrează în traduceri românești după originale maghiare, primul, cu mai multe ocurențe, în PO: *blagoslovi-te-voiu... și sămînța ta birui-va porțile aleaneșilor tăi* (Gen., 22, 17); *Aaron prădase ei pre rușinea lor între aleaneșii săi* (Ex., 32, 25), și în FRAG. TOD.: *cu care aleneș<ii> săi pierde-le-va strîmbătate* (1^r/15), iar al doilea în FRAG. TOD.: *că tot aleneșigul lesni-l va învinge* (1^v/30-31); *Așa se mîlcui Iosafat crai pre aleneșigul său* (FRAG. TOD., 4^v/4).

□ Substituirea *e- > a-* este mai veche în română, trecerea aceasta observîndu-se și în cazul cuvintelor moștenite. Împrumuturile maghiare cu *ę- > a-*, evident ulterioare, nu fac altceva decît să se înscrie în această tendință. În ceea ce privește apariția diftongului în corpul împrumutului, acesta se poate datora duratei și/sau aperturii neobișnuite pentru română⁵⁹⁶.

◇ Termenul românesc cunoaște și dezvoltări semantice independente de etimon, amplificînd unele nuanțe semantice cuprinse în acesta din urmă. Astfel, *alean* se întrebuițează în limba română veche cu sensul etimologic de ‘împotriva, contra’⁵⁹⁷, păstrat și azi regional (cf. DA, s.v.). Această ‘contrarietate’ (cf. O. Densusianu, *ILR*, I, p. 242) a constituit un punct de plecare solid pentru dezvoltarea înțelesului ‘dușmănie, necaz’ (în Transilvania)⁵⁹⁸, trecerea fiind ușor explicabilă, dată fiind semul comun celor două sensuri. De aici pînă la semnificatul din limba română literară actuală de ‘suferință, durere, amar, melancolie’⁵⁹⁹ este doar un pas, ușor de făcut prin nuanțarea și rafinarea acestui sentiment cu conotații inițial negative. Pierzîndu-și nota ‘rea-voință’, forma substantivală denotă, astfel, în limba română actuală, în special în Transilvania și Moldova, un sentiment mai blînd, mai duios, corespunzînd nuanței ‘dor, melancolie’⁶⁰⁰, cu care se întîlnește, mai cu seamă, în creații artistice.

⁵⁹⁵ V. Arvinte (în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 384) propune < mgh. *ellenség* ‘inimicus, hostis, perduellis, adversarius; gegner, feind’, probabil datorită faptului că peste tot corespondentul lui *aleaneș* este *ellenség* în textul maghiar, dar, atît formal, cît și semantic, acesta poate proveni din *ellenes* ‘id.’, ‘dușmănos’, căci etimonul cel dintîi ar fi dat *aleneșig*, formă, de altfel, atestată în epocă (vezi FRAG.TOD.), apoi și în *Psaltirea lui P. Tordaș* (cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 342; vezi și CADE, s.v.; cf. și DLRLV, s.v.).

⁵⁹⁶ „Apertura exagerată pentru urechea românului a unor vocale străine poate produce înlocuirea lor prin diftongi” (PUȘCARIU 1959, p. 204). Cazul îl avem la [e] deschis unguresc și slav, mai ales cînd erau accentuați – vezi ung. *beteg, nem, hitlen* > rom. *beteag, neam, viclean*.

⁵⁹⁷ Intensificînd ideea ‘opozitie, adversitate’, termenul se utilizează și cu sensul ‘Diavol(ul)’, al cărui atribut principal este ‘împotrivirea’ (cf. GAFTON 2010b, p. 94).

⁵⁹⁸ Cf. BREBAN 1958, p. 223. Azi, înțelesul ‘silă, neplăcere, dușmănie, mînie’ al substantivului *alean* se înregistrează în graiurile din Crișana, Maramureș, precum și în nordul, nord-estul și în sud-estul Transilvaniei (cf. *Studiu filologic* la CV, p. 36).

⁵⁹⁹ Vezi și sensul ‘somn’ în expresia *te fură aleanul* cf. MÂNDRESCU 1892, p. 131.

⁶⁰⁰ Cf. și PAMFIL 1958, p. 235. Asupra „îmbunării” sensului lui *alean* vezi GAFTON 2010b, p. 95-96. În privința dezvoltării sensului ‘nostalgie, dor’, autorul acordă prioritate uzului din afara mediului în care s-a împrumutat cuvîntul.

■ În calitatea sa de formant al unor locuțiuni prepoziționale și adverbiale, considerate regionale (cf. PAMFIL 1958, p. 235), termenul este notat în secolul al XVI-lea, preponderent, în texte de proveniență bănățeană-hunedoreană (PS, CV, PH, PO, FRAG. TOD.), și mai puțin în Moldova (DÎ, XLIV, 237^V/6). Deși înregistrate și în texte localizabile în sudul țării, prezența unor locuțiuni cu *alean* în graiurile din Țara Românească nu este certă⁶⁰¹. În secolul al XVII-lea, maghiarismul cunoaște o repartiție 1. adv. ‘împotrivă’ în Banat și în Transilvania de sud-vest, iar 2. s.n. ‘pică, necaz, dușmănie’ în Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (cf. DLRLV, s.v.). În zilele noastre, locuțiunile nu se mai înregistrează, termenul se întâlnește, în schimb, substantival în Transilvania și în Moldova, cu înțelesuri deosebite⁶⁰². Derivatele *ale(a)niș*, *alenșig* ‘dușman, potrivnic’ cunosc, în secolul al XVI-lea, o repartiție bănățeană-hunedoreană, fiind notate în traduceri după texte ungurești, primul în PO (*Gen.*, 22, 17), al doilea în FRAG. TOD. (1^r/15). În secolul următor, *aleaniș* (vezi și *alenish* ‘inimicus’) și *alenșig* (vezi și var. *alenșug*) au repartizare în Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (cf. DLRLV, s.v.). Primul, pe urmă, înspre zilele noastre, n-a mai fost înregistrat (cf. GHETIE - MAREȘ 1974, p. 265).

10. *alegădaș*, s.m., ‘mulțumire, acord, înțelegere’ (< mgh. *eléged-és* ‘mulțumire, acord, înțelegere’, cf. GHETIE - MAREȘ 1974, p. 265; cf. și PASCU G. 1921, p. 151), atestat către sfârșitul secolului al XVI-lea, într-un zăpis ardelenesc: *au fostu la alegădașulu acesta* (DÎ, CXIII, 638/34), unde apare în același loc cu verbul *a alegădui*.

□ Termenul se încadrează în seria împrumuturilor maghiare care prezintă trecerea lui *e-* inițial la *a-* (cf. *alean*), iar sufixul *-aș* românesc derivă din mgh. *-és*.

■ Maghiarismul are o repartiție nord-est transilvăneană, în secolul al XVI-lea, fiind înregistrat sporadic într-un text maramureșean (DÎ, CXIII, 638/12). Pe baza puținelor atestări nu se poate însă preciza dacă acesta a circulat și în alte zone ardelenesti sau nu (cf. *a alegădui*).

11. *alegădui*, vb., ‘a (se) mulțumi’ (der. rom. < mgh. *eléged-ni* ‘a îndestula, a (se) mulțumi’, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 34-35; N. Drăganu, în DR, IV, 1924-1926, partea 2, p. 758; EWUR, p. 66-67; vezi și CADE, s.v. *alegădi*; SD, s.v. *alegăduiesc*), atestat sporadic într-un

⁶⁰¹ Exemplele din documentele muntenești nu sînt probante pentru circulația termenului în graiurile populare din sudul țării, prezența lor în documente muntenești se poate datora unei „infiltrații nemuntenești” (cf. GHETIE - MAREȘ 1974, p. 258-259).

⁶⁰² ‘Dușmănie, silă’, ‘neplăcere’, sens mai apropiat de cel etimologic, consemnat în Transilvania, iar exprimînd „un sentiment mai blînd, mai mult dureros și duios, nu răuvoitor” (cf. DA, s.v.), apropiindu-se de ‘dor, melancolie, nostalgie’, în Moldova (GHETIE - MAREȘ 1974, p. 258).

document nord ardelenesc: *înaintea noastră mai josu scriși, s-au alegăduitu Pop Tămaș din Rogoz* (Dî, CXIII, 638/12).

■ Verbul are aceeași repartizare ca și substantivul *alegădaș*, fiind regăsit în nord-estul Ardealului (* Maramureș). Ungurismul se mai întâlnește către sfârșitul secolului al XIX-lea și prin alte regiuni ale Transilvaniei, păstrându-se, sporadic, până azi (cf. DA, s.v.; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 265).

12. *alnic*, adj., ‘viclean’, ‘șiret’, ‘perfid’ (< mgh. *álnok* ‘astutus, versutus, versipellis, furtivus, malitiosus’, MNYSZ, cu înlocuirea, pe teren românesc, a sufixului mgh. *-nok* cu cel rom. *-nic*; cf. EWUR, p. 71), cu o singură ocurență în PO: *Și șarpele era mai alnic de toate jigăniile pământului* (Gen., 3, 1). Vezi și der. *alnicie* ‘vicleanie’, în: *Răspunseră ... cu alnicie prence cum pre soro-sa pre Dina o rușinase* (PO, Gen., 34, 13).

■ În cazul acestui termen, etimologia multiplă s-a propus, probabil, datorită dificultății ridicate de explicarea sufixului rom. *-nic*, cf. mgh. *-nok* (cf. mgh. *álnok* ‘viclean, perfid’), acesta fiind asociat cu scr. *jalnic* ‘simulator, deceptor’ (cf. N. Drăganu, în DR, VI, 1929-1930, p. 247; cf. DER, s.v.). Acesta nu este însă un caz singular când unei rădăcini ungurești i se adaugă, pe terenul limbii române, un sufix de origine slavă (cf. și situația verbelor în *-ui*). Pe de altă parte, forma românească fără *j-* ar fi greu de explicat (cf. PAMFIL 1958, p. 235). De asemenea, considerându-se zona de răspândire a termenului, în Banat-Hunedoara, în secolul al XVI-lea, acesta a fost vehiculat, mai degrabă, de către maghiarimea vecină, decât de slavi sau, în orice caz, cel puțin în această regiune (cu atestări numai în PO, probabil sub influența textului maghiar).

■ Maghiarismul, probabil cult, cunoaște o răspândire foarte limitată în limba română veche, având o repartiție în Banat-Hunedoara. Ca termeni „literari regionali”, *alnic* și *alnicie* figurează și în secolul următor în texte de influență calvină, precum: *Sicriul de aur, Psaltirea lui Viski* (cf. DRĂGANU 1929–1930, p. 246), în cărți de cântece, la Agyagfalvi și la Fogarasi (cf. EWUR, p. 71), primul cunoscând o circulație crișeană și sud-vest transilvăneană, iar cel de-al doilea și bănățeană (cf. DLRLV, s.v.). Răspândirea actuală se limitează la regiunile din jurul Mureșului (cf. PAMFIL 1958, p. 235; GHEȚIE–MAREȘ 1974, p. 266).

13. *amen*, interj., ‘amin’ (< mgh. *ámen* ‘id.’ < lat. sau direct din lat. lit. *amen*, cf. Ion Gheție, *Studiu lingvistic* la FRAG. TOD., p. 325), notat în FRAG. TOD.: *Laudă-ți fie tatălui Domnezeu și fiului alduit, domnului Iesus, duhului svînt Domnezeu, pînă-n vecie. Amen.* (4^v/17),

accidental, probabil, sub influența textului maghiar întrebuițat, datorat, probabil, autorului bilingv.

14. *amistui*, vb., ‘a (se) prăpădi’, ‘a (se) mistui’, ‘a (se) distruge’, ‘a (se) nimici (prin ardere)’ (der. rom. < mgh. *emészt* ‘consumo, concoquo, devoro’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, *mistuesc*, p. 173-174; cf. EWUR, *a mistui*, p. 541-542), atestat în diverse texte, precum: în CB cu sensul ‘a salva, a curăți’: *Se amistuîți-vă dentru ale voastre păcate* ((FA, 3, 19); unde vezi și var. *se omestească*, în: *toți întru pocaniie se-i omestească* (2P, 3, 9); în *Prefața* CC₂ cu sensul ‘a se strecura’: *și nu lasă [...] nice a se amistuî întru ei varece eresure* (5/30); în PO cu sensul ‘a (se) nimici (prin ardere)’: *și vedea cum rugul ardea și nu se amistuia* (Ex., 3, 2); și cu sensul ‘a (se) prăpădi’, ‘a (se) mistui’, ‘a (se) distruge’: *prețul nostru au amistuît* (Gen., 31, 15), *că doară te-aș amistuî în cale* (Ex., 33, 3). Termenul cunoaște și derivate pe terenul limbii române, precum: *amistuire* în CB: *Și acela amistuire iaste de păcatele noastre* (I Ioan, II, 2)⁶⁰³; cu sensul ‘salvare, scăpare, mîntuire’ în PH: *Domnulu e tării mie și amistuirea mea și mîntuitoriu mie* (11^r/3), *Dumnezeu noo e amistuire și puteare* (39^r/2); *amistuită* ‘refugi, azil’ în PH: *Tu ești amistuita mea de bănatul ce me ținru* (26^r/7); și adj. și subst. *amistuator* ‘care scapă, care mîntuiește’ în PH: *și în casă amistuatoriu a me scoate* (24^r/3), *c-ai fost <s>prejenitoriul mieu; amius<tui>toriu* *mieu în dzi de grijea mea* (49^v/17), *în loc de amistuatoriu a me scoate* (60^r/3), *și fu mie Domnulu amistuatoriu* (80^v/22).

□ Termenul a fost inclus în categoria împrumuturilor maghiare care prezintă trecerea *e-* > *a-*, însă, în acest caz, schimbarea se datorează alipirii particulei *a* (cf. *amirui*).

■ Atestările vechi trimit la o repartizare largă care cuprinde Banat-Hunedoara, întreaga parte vestică și nordică a Transilvaniei, precum și unele zone din sudul Ardealului (vezi CB). Verbul este notat și în secolul următor, cunoscînd o repartiție în Moldova (cf. DLRLV, s.v. *amistui*, *mistui*), atestat și în LEGI MOLD.: *după ce va face greșala, pentru să-ș poată a mistui capul ...* (gl. 75:1). Cu unele schimbări semantice, termenul este păstrat și în graiurile de astăzi în aceste regiuni (GHEȚIE 1982, p. 125).

15. *aprod*, s.m., ‘ucenic, servitor, paj’ (< mgh. *aprod* ‘id.’, cf. MÂNDRESCU 1892, p. 133-134, vezi și EWUR, p. 76; cf. DER, s.v.), atestat, în secolul al XVI-lea, în acte din sudul țării (cf. BOGDAN 1946, 26) și în EV. (cf. INDICE XVI, p. 126). Fiind însă un termen legat de administrația regală, era, probabil, cunoscut în zone mai întinse (vezi și *aprod* ‘Ephaebus’, în DVL; cf. și POPOVICI 1979, p. 251).

◇ Termenul prezintă dezvoltări semantice conotative față de etimon. În maghiară, substantivul denumește: 1. ‘un tînăr nobil în serviciul prinților și al altor căpetenii’; 2.

⁶⁰³ Corespondent pentru *curățitoriu* din CP.

‘purtătorul spadei la vechii cavaleri’; și 3. ‘un tânăr care-și face educația fie în științe, fie în meșteșuguri’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Sensul primitiv ‘*aprod* de curte’ (azi arhaic) a fost supus unei deprecieri, referindu-se la ‘orice fel de slugi’⁶⁰⁴, mai pe urmă ‘perceptor (numit și *aprod de târg*)’ și ‘agent care-i aducea la judecată pe împetricinați (numit și *aprod de divan*)’. Astăzi, termenul are și sensul de ‘ușier pe la judecătorii și prefecturi’ (cf. SD, s.v.). Termenul a intrat și în limbajul argotic, în care desemnează un ‘hoț începător’ (WEBDEX, s.v.).

16. *badic*, subst., ‘fier turnat, tinichea’ (< mgh. *bádog, bádik, bádig*, cf. N. Drăganu, DMV, p. 163; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 342; vezi și CADE < *bádik*, băn. ‘tuciu, fier turnat’, Trans. *ceaun*, s.v. *bădic*1; cf. și EWUR, s.v. *badoc*, p. 87; cf. DER, s.v. *bădic*), consemnat în textul *Tîlcovanie evangheliei de la giudețu*, introdus în COD. TOD., în ed. Drăganu, DMV, sub f. 104v⁰: *topindu-i în argintu, cu aurū și badicū și plumbu și arame...*

17. *ban*, s.m., ‘titlu de dregător’ (< mgh. *bán*; cf. EWUR, *ban I*, p. 90-91; cf. DER, s.v.), atestat în documente din toate cele trei provincii ale țării: *Ținutul banului den Săcui* (Dî, XIX, 262^v/4, Inventar, *Trans.); *Și mărturii am pus [...] și banul Crist[ua]n de Coteana* (Dî, VIII, 22, Testament, *J. Olt, Ț.R.), *ban Mahmut* (Dî, LXII, 2^r/2, Însemnare, *Mold.). Vezi și der. *băneasa* (Dî, LVI).

■ În cazul acestui termen, probleme de etimologie a putut reprezenta omonimia cu *ban* ‘monedă’, cu etimologie necunoscută. Între acesta și *ban* ‘titlu și funcție de dregător, duce’ nu există însă înrudire. Originea maghiară a termenului din urmă, de altfel, cu o vechime considerabilă în limbă, se poate susține, avînd în vedere contextul istorico-social al perioadei în care această funcție se exercita.

■ Desele întrebuițări în documente românești cu localizări în toate cele trei principate arată o largă răspîndire pe întreg teritoriul lingvistic românesc. Referindu-se la o realitate extralingvistică care, în etapele următoare a dispărut, acest cuvînt a devenit arhaism.

18. *bardă*, s.f., ‘unealtă, topor, armă’ (< mgh. *bárd* ‘ascia’; ‘beil’, MNYSZ, dintr-o formă flexionară maghiară, probabil, cu sufixul posesiv *-(j)a*; cf. EWUR, p. 93-94; cf. DER, s.v., der. din mgh. nu este sigură, termenul putînd fi importat în mgh. chiar din rom.), atestat în versiunile textului *Cugetări în ora morții*, incluse în CS: *cu tuate armele [...] și cu bardă*. (V, 39^v/12) și în COD. TOD. (f. 74 r⁰). Vezi și CADE, SD, s.v.

■ Răspîndirea termenului cuprinde Transilvania, deși, pe baza puținelor atestări, nu se

⁶⁰⁴ Cf. HASDEU 1970, vol. II, p. 1369, unde autorul citează și un pasaj din Ion Neculce: ‘*aprozii* atunce nu era din oameni proști cum sînt acum, ce era tot feciori de boieri...’. Cf. și MĂNDRESCU 1892, p. 133-134.

poate stabili exact regiunile în care acesta a circulat. Ca regionalism, acesta se regăsește cu sensul ‘toporiță’ în Moldova.

19. batâr, conj., adv., ‘fie’, ‘bine’, ‘măcar’, ‘cel puțin’, ‘barem’, ‘cu toate că’ (< mgh. *bátor* din expr. *ám-bátor* ‘esto, sane, quamvis’ ~ *ám-bár*, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 39–40; cf. EWUR, p. 96–97; cf. DER, s.v. *batîr*), înregistrat în PO, unde acesta urmează modelul de expresie unguresc: *Ni, batâr, așa să fie cum dzici (Gen., 30, 34)*⁶⁰⁵. Vezi și CADE, s.v., SD, s.v. *batîr*.

▣ Ca termen cult, acesta cunoaște, în secolul al XVI-lea, o repartiție restrînsă în Banat-Hunedoara. Sub forma *batîr*, el se regăsește și în secolul următor: conj. ‘deși’, ‘cu toate că’, ‘măcar că’ în Crișana, Transilvania de sud-vest și în Transilvania de nord; iar adv. ‘măcar’, ‘cel puțin’, ‘barem’ și în Banat (DLRLV, s.v.).

20. bănat, s.n., ‘supărare, mîhnire, necaz, durere, scîrbă’, ‘tristețe, jale, părere de rău’ (< mgh. *bánat* ‘id.’; MÂNDRESCU 1892, p. 134-135; cf. EWUR, p. 99-100; cf. DER, s.v.), consemnat în PH, cu numeroase ocurențe: *Bănat și lí<n>goare aflaiu (100^f/3)*, *Bănat și nevoi aflară-me (108^f/143)*, *bănatulu e aproape, că nu e cinre se-mi agiute (17^f/12)*, *Multe bănături derepților și de toate-i va izbăvi ei Domnulu (28^f/20)*, intrînd și în sintagme ca: *întru bănatu (2^v/2)*, *de tot bănatul (20^v/22)*, *de la toate bănaturile (27^v/5)*, *în vremea bănatului (32^v/39)*, *în mijloc de bănat (117^f/7)*. Vezi și CADE, SD, s.v.

◇ Termenul și-a lărgit sfera semantică, de la nucleul ‘regret, melancolie’, regăsit și în maghiară, la nuanțele ‘dor, supărare, mîhnire’, ‘pică, muștrare’ (cf. și MÂNDRESCU 1892, p. 134-135).

▣ S. C. Mândrescu plasează maghiarismul printre cuvintele comune tuturor românilor (în MÂNDRESCU 1892, p. 135), cu toate că atestări din sudul țării nu avem. În secolul al XVI-lea, acesta are repartizare în Banat-Hunedoara. În secolul următor, *bănat* ‘tristețe, jale, regret, căință’ se atestă în Mold., Crișana, Trans. sud-vest și Trans. nord. În Moldova, cuvîntul este notat și cu sensurile ‘mîhnire, supărare’, ‘mînie, necaz, ciudă’, ‘învinovățire, imputare, muștrare, certare’ și ‘bănuială, suspiciune’ (cf. DLRLV, s.v.). O răspîndire moldovenească cunoaște și astăzi cu sensul ‘mîhnire, supărare’ și ‘necaz, ciudă, pică’ (cf. GHEȚIE 1982, p. 163). De asemenea, substantivul se întrebuițează ca termen poetic (MÂNDRESCU 1892, p. 135).

21. bănuî, vb., ‘a se căi, a regreta’, ‘a-i fi jale, a fi necăjit’ (der. rom. < mgh. *bán-ni* ‘a regreta’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 136-137; cf. EWUR, p. 100-101), notat în PH: *Cătră Domnul cîndu bănuîiu chemaiu și me audzi (109^v/1)*, *Nu întoarce fața ta de la fătul tău, / că*

⁶⁰⁵ În alt loc, pentru etimonul maghiar avem corespondentul rom. *bine-i zău (Ex., 10, 10)*.

bănuiescu; *curru<n>du a<u>dzi me* (58^v/18), *așteptaiu cinre e se bănuiască și nu fu* (58^v/21) și în PS.

◇ Verbul prezintă o bogată dezvoltare semantică. Acesta este întrebuințat în psaltirile românești vechi cu înțelesul originar ‘a se căi, a regreta’, ‘a-i fi jale, a fi necăjit’, continuând sensul din maghiară, păstrat și azi în unele regiuni ardelenesti (cf. O. Densusianu, *ILR*, I, p. 242). Nucleul semantic ‘regret’ cuprinde o serie de nuanțe, printre care: ‘a fi pradă grijilor, durerii, a se simți trist’ (PH, 58^v/18, 21), ‘a-și da osteneala, a arăta o grijă deosebită pentru îndeplinirea unui lucru’ (PH, 102^v/15), regăsite și în maghiară. Pe terenul limbii române, sfera semantică a acestuia s-a lărgit însă, îmbrățișând și nota ‘a (se) lamenta’, exprimând o nemulțumire, care a dus la dezvoltarea unor sensuri noi. Astfel, *a bănui* azi înseamnă, alături de întrebuințările regionale ‘a fi cuprins de regret’, ‘a înainta pretenții cuiva’, și ‘a se simți jignit, a se ofensa’. În utilizarea tranzitivă, verbul a ajuns să însemne ‘a avea o părere proastă; a reproșa, a face muștrări’, de la care s-a putut dezvolta sensul actual uzual ‘a presupune, a presimți, a-și închipui despre cineva un lucru nefavorabil’. Prin urmare, deși sensul primitiv se plasează la o oarecare distanță de sensurile derivate ‘a suspecta, a pune la îndoială’, ‘a presupune drept vinovat sau condamnată o persoană sau o acțiune’, acestea nu rămân fără putință de a le (re)lega⁶⁰⁶.

■ În secolul al XVI-lea, cuvântul cunoaște o repartiție mai restrânsă, în zonele nord-vestice ale țării. În secolul următor, repartizarea acestuia cuprinde Moldova, Banatul, Crișana și Trans. sud-vest, unde se înregistrează cu sensul ‘a (se) întrista, a-I părea rău, a se căi, a regreta’; în Mold. și Țara Românească se atestă cu sensul ‘a-i lua (cuiva ceva) în nume de rău, a se mînia, a se supăra, a se indigna’, iar în Țara Românească și în Trans. sud-vest se înregistrează și înțelesul ‘a suspecta’. Termenul este atestat în acest secol și cu sensurile figurate ‘a cîrti’ (Mold.) și ‘a pizmui, a invidia’ (Ț.R.) (cf. DLRLV, s.v.).

22. *bărat(ăș)*, s.m., ‘prieten, tovarăș, firtat’ (der. rom. < mgh. *barát* ‘id.’ + suf. dim. -aș; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 137-138; EWUR, p. 101), înregistrat în PO: *Și Avimelec la el mearse den gherar și Ahusa, băratășul acestuia* (*Gen.*, 26, 26)⁶⁰⁷ și, cu var. *bratăș*, în *Cugetări în ora morții*, text reprodus în CS: *Ceia ce-și lasă părinții și frații și sororile și bratășii săi* (V, 53^r/5-6) și DMV (f. 93r⁰/9). Vezi CADE, SD, s.v. *bărat, barat*.

⁶⁰⁶ Nota negativă ‘a disprețui’ poate fi surprinsă deja în PH (58^v/18) (cf. ROSETTI 1931, p. 147).

⁶⁰⁷ Vezi și în PO 1968: *Iuda mearse sus a tunde oile sale în Timad, el și cu Hera den Odollam, băratul [!] său* (*Gen.*, 38, 12), cf. PO 2005, scris *băr[b]atul*.

◇ În secolul al XVI-lea, *bărat* se întrebuințează cu sensul general ‘tovarăș, prieten’, asemenea etimonului său maghiar. Ca termen cult, acesta cunoaște și un sens specializat ‘preot catolic, călugăr’ (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 138. Vezi și DENSUSIANU 1977, p. 58; și PAMFIL 1958, p. 235), continuând, de fapt, o valoare existentă și în maghiară (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.).

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție bănățeană-hunedoreană, iar, în secolul următor, se atestă în Banat și Crișana, vezi și var. *bărateș* (cf. DLRLV, s.v.).

22. *băsădui*, vb., ‘a vorbi, a sta de vorbă’ (der. rom. < *besadă, beseadă* + *-ui* < mgh. *beszéd* ‘convorbire’, ‘discuție’, ‘vorbire’, ‘cuvînt’; cf. EWUR, *beseadă*, p. 107-108), cu o frecvență deosebită în textele românești vechi, atestat în CB, cu var. *besădui*: *besădui pînă la zori* (FA, 20, 11)⁶⁰⁸, cu var. *besedui*: *beseduiră altul altuia* (FA, 26, 31); în PH cu sensul ‘a se sfătui’: *cîndu adura-se depreună, pre menre a prinde sufletul mieu băsăduiră* (24^v/14); în CV: *tremitea de băsăduia cu-rusul* (32^v/5-6), *Deaci ieșiră de băsăduiră urul cătră alaltu* (41^v/5-6); dar și la Coresi, în *Apostolul*. Vezi și der. subst. *beseduire* ‘conversație’, ‘discuție’, ‘vorbire’: *Domnul iară după ca obîrși de-a beseduirea cu Moisi...* (PO, *Ex.*, 31, 18); și participiul *besedit*, de asemenea, substantivat: *Obrazul lui luciu ară fi de beseditul...cu Domnul* (PO, *Ex.*, 34, 29).

■ Termenul a fost pus în legătură și cu sl. *besədovati* (cf. *Studiu lingvistic* la PH, p. 60), fie explicîndu-l din acesta, fie presupunînd o filieră slavă pentru împrumutul maghiar, cf. și *bantovati, mentovati*. Acesta poate decurge însă direct din maghiară, fiind derivat, pe terenul limbii române cu sufixul de origine slavă *-ui*.

■ Verbul, consemnat în secolul al XVI-lea, mai cu seamă, în texte rotacizante și în PO, are o repartiție bănățeană-hunedoreană și sud transilvăneană (vezi CB). În secolul următor, el este atestat în Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), iar azi circulă în nordul Transilvaniei și al Crișanei (cf. GHETIE 1982, p. 125).

23. *băsău*, s.n., ‘necaz’, ‘supărare’, ‘mînie’, ‘ocară’, ‘ură’, ‘răzbunare’ (< mgh. *bos(s)zú* ‘maledicus, acerbus’, ‘contumelia, indignatio, ultio’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 103; cf. DER, s.v.), cu atestări în diverse texte literare, precum: în PS; în PH: *Atunce grăi-va cătră-nșii cu mîniia sa și cu băsăul său sminti ei* (1^v/5), unde vezi și var. *băseu*: *Pre menre întări-se băseul tău* (74^f/8); în PS.C.: *Oprêște-te de mănîe și lasă băsăul* (36, 13); în PO: *Sta-voiu băsău sau în alean și pre toate jigăniile sta-voiu băsău* (*Gen.*, 9, 5)⁶⁰⁹; dar și în documente oficiale

⁶⁰⁸ Vezi și *băsădui de biu* (CV, 8^v/13-14) și *pînă la destul besedui* (CP).

⁶⁰⁹ Calcuri după mgh *boszzut állóc și meg állom a boszzut*.

ardelenești: *au ispitit în bășăul turcilor* (Dî, XXXIII, 241^r/6) și moldovenești: *ș-am stănut de bășău pentru strîmbătatea lui* (Dî, XLIV, 237^v/11).

◇ Maghiarismul duce mai departe conținutul semantic ‘ură’, ‘răzbunare’ cuprins în etimon, dezvoltînd și nuanțele actuale ‘ciudă mare’ și ‘viciu’, înregistrate încă la începutul secolului trecut, în munții Sucevei (cf. DA, s.v.; cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 267), nuanțe strîns legate de nucleul semantic menționat.

■ În secolul al XVI-lea, extinderea teritorială a termenului cuprinde o arie mai largă, cuprinzînd Banatul-Hunedoara (PH, PO), nordul Transilvaniei, Moldova (vezi Dî) și, poate, unele zone limitrofe acestora (vezi PS.C.)⁶¹⁰. Ca formant al unor locuțiuni și expresii, cuvîntul este notat și în Țara Românească⁶¹¹. În secolul al XVII-lea, cu sensul ‘răzbunare’, el se menține preponderent în Banat-Hunedoara⁶¹² și în Crișana; cu sensul ‘ură, pică, ciudă’ în Ț.R., Crișana și Trans. sud; cu înțelesul ‘batjocură, ofensă, supărare’ în Banat, Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.); dar termenul se notează și în Muntenia cu sensul ‘mînie oarbă, furie, răzbunare’ (LEGI MUNT., 250:1). Răspîndirea actuală cuprinde Transilvania, Banatul și Moldova (cf. GHEȚIE 1982, p. 125), cu sensul ‘ură, pică, ciudă mare, viciu’, fiind atestat și în unele zone din Bucovina (cf. DA, s.v.).

24. beartă, s.f., ‘margine’, ‘chenar’, ‘tivitură’, ‘cunună’, ‘podoabă de cap purtată de femei’ (< mgh. *párta* ‘corolla linea vel serico lanaque texta’, ‘anadema’, ‘hauptzierde’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 342; EWUR s.v. *partă*, p. 595-596; cf. DER, s.v. *bertă*), atestat în PO: *Cunună de aur fă pre ea și beartă den giur împregiur* (Ex., 25, 24), la pl. în: *Bearte încă feace pre ea împregiur de o palmă înalte, deasupra beartelor iară împregiur cunună de aur* (Ex., 37, 12). Cu alte etimologii, vezi și CADE, SD, s.v. *bertă*.

■ În cazul acestui termen, se poate aduce în discuție etimologia multiplă. *Beartă* ‘margine, tivitură’ poate fi derivat din mgh. *párta* (cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 538) sau din germ. *Barte, Borten* (cf. DA, s.v. *bartă*). Însă, avîndu-se în vedere răspîndirea veche a termenului, nimic nu ne împiedică să-l considerăm de origine maghiară în epocă.

⁶¹⁰ În acest text muntenească cuvîntul se datorează unei traduceri ardelenesti anterioare pe care diaconul numai a revizuit-o, îndepărtînd elementele învechite și regionale. Păstrarea lui *bășău* s-ar putea explica, astfel, drept o scăpare a revizorului, și nu neapărat o probă a circulației lui în graiurile muntenești (cf. PAMFIL 1958, p. 236).

⁶¹¹ Prezența lui *bășău* în documente muntenești este „surprinzătoare”, explicabilă, eventual, prin niște scriitori sau copii ardeleni și moldoveni (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 268).

⁶¹² Vezi în *Cartea de cîntece* a lui Gergely Sándor de Agyagfalva sau a lui Fogarasi Ștefan; la Ioan din Vinț (cf. DLRLV, s.v.).

□ În ceea ce privește adaptarea fonetică a acestui cuvânt, probleme poate constitui [p] > [b], adică apariția unei bilabiale sonore în locul perechii sale surde, care s-ar putea datora (și) analogiei cu germ. *Barte*. Prezența diftongului ar putea fi rezultatul aceluiași fenomen al hipercorectitudinii care a dat și *seamă* (< *samă* < mgh. *szám*) sau forma de sg. *beartă* putea apărea sub influența pl. *berte* (GHEȚIE - MAREȘ, 1974, p. 269).

◇ Termenul românesc preia sfera semantică din maghiară, continuând atât sensurile generale, cât și pe cele specializate ale etimonului. Astfel, în secolul al XVI-lea, cuvântul se întrebuințează cu sensul mai larg ‘margină tivitură’ (PO), cunoscând, înspre zilele noastre, specializări regionale, precum: ‘bordură la pălărie’, ‘panglică’, ‘cordea’ (Trans. și Banat, cf. DA, s.v.); ‘betelie’ (Maramureș, Sălaș, Bistrița-Năsăud, Harghita și Hunedoara); ‘tiv mai lat la cioareci’ (Maramureș). Un alt sens etimologic specializat al termenului este ‘cunună cu care fetele își împodobesc capul’, atestat prin Transilvania și Banat.

■ În secolul al XVI-lea, împrumutul cunoaște o repartiție în Banat-Hunedoara, fiind înregistrat numai în această parte a țării (vezi în PO). În secolul următor, termenul, cu var. *bartă*, *partă*, este atestat cu înțelesul ‘cunună cu care fetele își împodobesc capul’ în Banat și Trans. de nord (cf. DLRLV, s.v.). În celelalte regiuni ardelenesti, dezvoltând sensuri specializate regionale, există atestări numai din limba română actuală. Astfel, cu accepțiunile ‘bordură la pălărie’, ‘panglică’, ‘cordea’ se întâlnește în Transilvania și Banat (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 269); *bartă* ‘betelie’ în Maramureș, Sălaș, Bistrița-Năsăud, Harghita, Hunedoara; cu același sens, forma *beartă* este cunoscută în Cluj, Mureș (ALR, II, SN, vol. IV, h. 1175); *bartă* ‘tiv mai lat la cioareci’ în Maramureș (*Lex. reg.*, II, 107, 109); *boartă*, *bortă* în Transilvania de sud (cf. DA, s.v., cf. EWUR, s.v. *partă*).

25. *berbență*, s.f., ‘vas de lemn servind la păstrarea brânzeturilor’ (< mgh. *berbence*, *börbönce* ‘butoiaș’, cf. DA, s.v. *berbință*; cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 269; cf. DER, s.v. *berbință*), notat în var. de sg. *berbențe* într-un document moldovenesc: *I berbențe de rîndze* (Galata, 1588, în Dî, LXXII, 11^v).

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție în Moldova, unde se păstrează și în secolul următor, vezi var. *berbință*, *berbeniță*, cu sensul ‘butoiaș’. Cu toate că, acesta nu a fost consemnat ca avînd curs pe teritoriile Transilvaniei decît în secolul al XVII-lea (atestat în Banat, cf. DLRLV, s.v.), nu se poate exclude circulația lui anterioară în graiurile populare ardelenesti.

26. berc, s.n., ‘pădurice’, ‘dumbravă’, ‘crîng’ (< mgh. *berek*, arh. *berk* ‘nemus, saltus’, ‘lucus’, MNYSZ, eventual dintr-o formă flexionară maghiară, de pl. *berk-ek* sau de Ac. *berket*; cf. DENSUSIANU, *ILR*, II, p. 343; MÂNDRESCU 1892, nu-l înregistrează; cf. EWUR, *bărc*, p. 102–103; cf. ARVINTE–GAFTON 2007, p. 384; cf. DER, s.v.), atestat la pl., în PO: *Însă preastoarele acelora zdrobeaște [!] și bozii lor frînge și bercurele lor taie* (Ex., 34, 13). Vezi și varianta *bărc* în SD, s.v. Pentru concept vezi și *desiș*, în GAFTON 2005, p. 78–79.

■ Pătruns în graiul românilor destul de devreme, fiind atestat în toponime și onomastică, termenul cunoaște în secolul al XVI-lea o repartiție în Banat-Hunedoara, fiind notat însă și în documente slavo-române din Țara Românească (PAMFIL 1958, p. 236). Azi, în graiurile populare ardelenesti, se găsește cu sensul ‘tufiș, dumbravă, pădurice, lăstar, huciu, huceag’ (cf. DA s.v.).

27. bes(e)adă, s.f., ‘convorbire’, ‘discuție’, ‘vorbire’, ‘cuvînt’, ‘poruncă’ (< mgh. *beszéd* ‘id.’ < sl. *besěda*, cf. MNYSZ, în maghiară intrînd în numeroase compuse și expresii; cf. EWUR, *beseadă*, p. 107-108; cf. DER, s.v., *băsadă* < sl. *besěda*, cf. mgh. *beszéd*), notat în PH: *Se <se> îndulcea<scă> lui beseada mea* (87^v/34); cu sensul ‘cuvînt, vorbă’ notat și în CC₁ (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 237); în PO: *luați aminte besada mea* (Gen., 4, 23)⁶¹³, *A tot pămîntul era o limbă și o beseadă* (Gen., 11, 1); la pl. *besezi*, *besedzi*, cu sensul ‘cuvinte sfînte’: *scriadză ție aceaste besezi, că eu aceaste besedzi cu tine și fiii lu Israil am făcut legătură* (Ex., 34, 27); ‘poruncă’ în: *și scrise ceale dzeace besedzi a legăturiei pre table* (Ex., 34, 28).

■ În secolul al XVI-lea, cuvîntul are repartizare bănățeană-hunedoreană. Cu sensul ‘vorbă, discuție’, acesta se păstrează și în secolul al XVII-lea în Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), fiind atestat și în NTB, și în Moldova (vezi la Varlaam, cf. DA, s.v., cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 503; ROSETTI 1986, p. 575; GHEȚIE 1975, p. 225, 238, 302). Răspîndirea actuală a substantivului cuprinde, pe lîngă nordul Transilvaniei, și Maramureșul, iar cu sensul derivat ‘minciună’ sudul Transilvaniei; *a-i face beseadă cuiva* ‘a-i face neajunsuri, buclucuri cuiva’ se atestă în Oltenia; ‘anecdotală, ghicitoare’ la Buzău (cf. DA, CADE, EWUR, s.v.; cf. și GHEȚIE 1982, p. 331).

28. beteag, adj. și s.m., ‘bolnav’, ‘bolnăvicios’ (< mgh. *beteg* ‘aeger, aegrotus’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 139-140; cf. EWUR, p. 109-110; cf. DER, s.v.), consemnat în MO: *Cuminecătura beteagilor, pînă vor mai învăța, scris-am așa cum și popa să știe ce dă, și beteagul ce ia* (250^r/18-20)⁶¹⁴; cu sensul ‘infîrm’, sinonim cu *nevolnic*, apare în CS: *Doar au*

⁶¹³ Cf. în versiunea maghiară: *vegyetec eszötekbe aszt a mitt mondoc*.

⁶¹⁴ Termenul este înregistrat cu sensul ‘bolnav’ și în alte texte coresiene, precum în CT și în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 132).

fostu **betegi** aceia oameni de n-au avut ce face (IV, 23^r/9-10); și în PO: *Acestea așa trecînd, spuseră lu Iosif că tată-său ară fi beteag* (Gen., 48, 1). Vezi și sensurile, specializate, mai recente, în CADE, SD s.v.

◇ Maghiarismul a parcurs un drum interesant⁶¹⁵. Acesta a pătruns, cel mai probabil, în regiunile ardelenesti, unde existau contacte directe și neîntrerupte cu vorbitorii maghiari. Acest control permanent a asigurat apoi și păstrarea regională a sensului etimologic ‘bolnav’ în zone largi nu numai din Ardeal, dar și în nordul Moldovei. Sensul originar ‘(referitor la persoană) care suferă de orice fel de afecțiune’ a fost, pe urmă, răspîndit pe întregul teritoriu lingvistic românesc unde a intrat în concurență cu sinonimul *bolnav* de origine slavă⁶¹⁶. În urma confruntării celor două lexeme, a ieșit învingător elementul slav, termenul *beteag*, supraviețuind în limba română contemporană numai în urma specializării sensului, de la ‘referitor la afecțiune, în general’ la cel de ‘infirm, avînd o parte a corpului mutilată’, cu care se întîlnește, de fapt, încă din secolul al XVI-lea (CS, IV, 23^r/9-10), iar cu valoarea sa plină și cu poziția intactă în uz doar regional. În acest caz, deci, repartizarea teritorială a influențelor străine se află în directă proporționalitate cu modificările semantice, specializarea sensului fiind indusă de ciocnirea cu zona de influență slavă.

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o răspîndire mai redusă în nordul Transilvaniei (și al Moldovei), fiind consemnat într-un număr redus de texte. În secolul următor, acesta se atestă, în continuare, în texte bănățene-hunedorene, precum *Sicriul de aur* sau *Lexiconul Marsilian*, cu sensul ‘bolnav’ avînd însă o repartizare mai largă în Transilvania, iar cu sensul ‘infirm’, cunoscînd o repartiție și în Moldova și în Țara Românească (cf. DLRLV, s.v.). Sensul general ‘bolnav’ azi se mai păstrează în graiurile din Transilvania, restul teritoriului românesc cunoscînd înțelesul ‘infirm’.

29. bicilui, vb., ‘a aprecia, a evalua, a stabili prețul, a estima’ (der. rom. < mgh. *becsül-ni* ‘id.’ + *-ui*; cf. MĂNDRESCU 1892, *biciulesc*, p. 41-42; cf. EWUR, *a biciului*, p. 114-115; cf. DER, s.v. *biciului*), consemnat, în special, în acte moldovenești: *și s-au biciluit aceale vite dearept patrudecî de talerî* (Dî, LXXX, 63/22). Cu totul izolat, termenul apare și subst. *bicil* ‘rămășiță’ în PH: *Că-i veri punre a lor spate, în bicilu tău găti-veri fața lor* (16^v/13)⁶¹⁷.

⁶¹⁵ Vezi și GAFTON 2005, p. 149; *idem* 2007, p. 110.

⁶¹⁶ În textele românești vechi, *beteag* se întrebuițează alternativ cu *bolnav*, alegerea unuia sau a altuia reflectă o opțiune (GAFTON 2010b, p. 86).

⁶¹⁷ În *Studiul lingvistic* la acest text (p. 64) se menționează că acesta ar fi de origine obscură, cf. mgh *becsül-ni* ‘a evalua, a estima’.

■ În secolul al XVI-lea, termenul are o repartitie în Moldova și în unele zone mai restrânse din nordul țării. Cu toate că acesta cunoaște relativ puține atestări, nu se poate exclude circulația lui (și) anterioară în graiurile populare ardelenesti, unde se înregistrează în secolul următor, fiind notat în Banat și în Trans. sud-vest, la Agyagfalvi și Viski, avînd și sensul ‘a onora, a respecta, a venera’, precum și în *Dictionarium valachico-latinum* (cf. DLRLV, s.v.). De asemenea, el se păstrează, în secolul al XVII-lea, și în acte moldovenești (DRB, 118/5). Răspîndirea actuală cuprinde Transilvania și Banatul. În Ardeal, verbul se utilizează și cu sensul ‘a sechestra’ (ALR, II, SN, vol. IV, h. 1012) (cf. GHETIE - MAREȘ 1974, p. 270).

30. bintătui, vb., ‘a pedepsi’ (der. rom. < mgh. *büntet-ni* ‘concastigo, punio, plecto’, MNYSZ + -ui; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 42; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 343; cf. EWUR, p. 115-116; cf. DER, s.v.), atestat în PO, printre legile divine, în: *Cine robul său au slujnica fi-l-va bătînd cu toiagul, cum în mînă-i va fi murind să se bintătuiască* (Ex., 21, 20). Der. *nebintătuit* apare în MO: *Numele domnului Dumnezeului tău să nu iai în deșert și bine nu socotit în gura ta, că nebintătuit nu veri fi* (249^v/21-250^f/1), unde acesta ar fi fost reprodus din *Ishod*, cap. 20, conform autorului. Vezi și SD, s.v. *bintătuiesc*.

■ Termenul este un împrumut specific textelor calvino-românești din secolele al XVI-lea (vezi PO, MO) și al XVII-lea (vezi în *Catehismul* lui Fogarasi și în *Sicriul de aur*; cf. GHETIE 1982, p. 25–26; cf. DLRLV, s.v.), cu o repartitie în Banat-Hunedoara (PAMFIL 1958, p. 237). Astăzi el este înregistrat în unele zone din Transilvania (cf. DA, s.v.), unde întîlnim și forma *bintăti* (LEX. REG., I, p. 68; GHETIE–MAREȘ 1974, p. 270).

31. bir, s.n., ‘simbrie’, ‘tribut’, ‘dajdie’, ‘impozit’, ‘plată’, ‘salariu’ (< mgh. *bér* ‘merces, salarium, pensio, praemium’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 140; cf. EWUR, p. 116-117), notat, cu cîte o ocurență în EV., în CT (cf. INDICE XVI, p. 132), în PO: *Pistruiele să fie birul tău* (Gen., 31, 8); precum și în acte din Țara Românească: *Birul a fost 383* (Dî, IX, 3), din Transilvania: *Județul Hunidoarei, biruri 1024 și un bir nu iaste deplin... cîndu iaste birul de un florint* (Dî, XIX, 262^f/2-3), fiind reținut, în acte, și în secolul al XVII-lea (DRB, 165/20). Vezi și der. *birar* ‘încasator de biruri, perceptor’: *au fost birar Isfan de Ruda* (Dî, IX, 4). Pentru expresiile în care a intrat ulterior vezi CADE, SD, s.v.

■ În general, se admite proveniența maghiară, însă DER, s.v. propune un etimon turc *birr*, eventual originea din limbile slave, din moment ce, în opinia autorului, mgh. *bér* ‘salariu, leafă’ nu coincide cu sensul ‘impozit’ al termenului românesc.

■ Termenul a făcut, probabil, parte din fondul principal al limbii române vechi, fiind notat în documente românești de pe întreg teritoriul lingvistic românesc. Acesta a fost

uzual și normat în epoca veche, însă astăzi nu mai figurează în întrebuintările limbii literare, fiind concurat de sinonimul *impozit*.

32. birău, s.m., ‘judecător’ (< mgh. *bíró* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 43-45; cf. EWUR, p. 117; cf. DER, s.v.), înregistrat în acte moldovenești: *birăul cel rumînescu și cu cel armenescu* (Dî, XCVII, 1^r/1), *lui Budachi Gașpar, birăului de Bistriță* (Dî, LXXXII, 1^r/2) și ardelenesti: *să vie cu birăul* (Dî, L, 1^r/19), unde vezi și var. *birov*: *Pan Orban birov o(t) Bistrici* (Dî, CXII, 1^v/1). Vezi și compusul *cral-birău* (cf. și mgh. *király bíró* ‘comes regionis’, MNYSZ, ‘judecător regal’): *jupînul Lucaci, bulgăru și cral-birău, județul Sibiiului*, notat într-un act muntenesc (Dî, XXII, 1^r/2).

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o largă răspîndire, fiind atestat în toate cele trei principate românești. În secolul următor, acesta se reține ca termen „literar regional”, cu o repartiție în Trans. sud-vest, cu sensul ‘judecător’, și în Trans. sud-est, cu înțelesul ‘primar’ (cf. DLRLV, s.v.). Acest din urmă sens s-a generalizat, apoi, în medii rurale ardelenesti.

33. birșag, subst., ‘amendă’ (< mgh. *bírság* ‘judicium’, MNYSZ, ‘amendă’; cf. DER, s.v.), consemnat într-o înștiințare, în Transilvania: *60 florinți birșag* (Dî, CXI, 12).

34. birui, vb., ‘a stăpîni’, ‘a ocîrmui’, ‘a domina’, ‘a governa’ (der. rom. < mgh. *bír-ni* - cu foarte multe sensuri în maghiară - ‘validus sum, valeo’, ‘possum, potens sum’, ‘rogo, impero’, ‘occupo, subigo, in ditionem redigo’, ‘impello, commoveo’, ‘sustineo’, ‘possideo, habeo, teneo’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 140-141; cf. EWUR, p. 120-121; cf. DER, s.v.), cu o frecvență deosebită în limba română veche, consemnat în numeroase texte, precum: în PH: *Că a lu Dumnedzeu e împărăția și acela biruiaște limbile* (18^f/29), PS; în PS.C.: *Tare ești, Doamne, și dedevărul tău împrejurul tău, / tu biruești cu ținutul mării* (88/15-16); în CP: *de nimea să fiu biruit dînsu* (1Cor., 6, 12)⁶¹⁸; în PRAVILA COR., cu sensul ‘a învinge, a stăpîni’: *Iară un voinic, el va ieși la războiu, deci se vor împenge cu alt voinic, deci va birui unul pre alalt* (5^v/6-10); în CS: *și voia cugetelor sale biruitu/<le-au> în sine și au părăsit toate realele* (XIV, 110^f/19-110^v/2); în PO: *cum acest pămînt să dau ție a birui* (Gen., 15, 7); și în acte oficiale: *aceasta sîntu în mîna domnetale, de le biruiesti* (Dî, XXXII, 240^f/21). Vezi și derivatele: subst. *biruit(ul)*, în PH: *împărăție întru toți veacii și biruitul tău întru tot gintul* (122^f/13); subst. și adj. *biruitor* în PH: *cu duhul biruitoriu întăreaște-me* (43^v/14), *de suflet biruitoriulu mieu* (46^f/14), în CB: *Daniil a ta biruitoare dîreapta* (1Cor., 7), în PO: *12 biruitori rodî-va și prea oamnini mari face-voiu* (Gen., 17, 20), cu sensul ‘șef’ în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 132); *biruire* în CB: *Unde iaste, Iade, biruirea* (în *Omilia la Paști*), în CS, unde

⁶¹⁸ Cf. *despusu fi-voiu de neștine* (CB).

vezi și var. *abiruire* ‘biruință’: *Unde ți-i abiruirea?* (VII, 67^r/8-9); subst. *biruită* în CT, în PO: *cine afară au scos cest nărod de supt biruita eghipteanilor* (Ex., 18, 10)⁶¹⁹; *biruitură* în PO: *pământul biruituriei* (Gen., 36, 42). Maghiarismul este notat și în texte din secolul următor, precum: în LEGI MOLD. sau în LEGI MUNT.

◇ Poziția verbului *a birui* în limba română contemporană este sensibil slăbită în comparație cu frecvența acestuia în limba română veche. În același fel, împrumutul cunoaște mai puține concretizări ale valențelor sale virtuale, cu întrebuițări în sfere semantice mai restrânse decât etimonul său unguresc care se prezintă mai cuprinzător și cu utilizări cotidiene. Deși în limba română actuală folosirea în diverse contexte a acestui verb este la latitudinea vorbitorilor care pot selecta în mod liber acest termen în detrimentul sinonimelor sale, opțiunea pentru întrebuițarea lui *a birui* pare a fi din ce în ce mai determinată de finalități stilistice, retrăgându-se simțitor din comunicarea cotidiană. Sensul primitiv al etimonului *bír-ni* este acela de ‘a deține puterea asupra a ceva/cineva’ (cf. Tótfalusi, s.v.), de unde înțelesurile strâns legate de acesta, precum: ‘a posedă’, ‘a domina, a stăpîni (cu forța)’, ‘a învinge’. Cel care deține putere, este înzestrat cu tărie ‘poate duce poveri’ de orice natură și, în sens larg, este ‘capabil, în stare’⁶²⁰ de diverse lucruri, printre care ‘a răbda, a îndura’ orice dificultate sau (cu prefix) ‘a determina pe cineva să acționeze conform propriilor voințe, a convinge’ (cf. *rá-bír*, Czuczor-Fogarasi, s.v.). Firește, în funcție de contexte lingvistice concrete, verbul maghiar mai poate avea și alte utilizări mai nuanțate. Spre deosebire de această varietate semantică, sfera noțională a cuvîntului *a birui* din limba română a secolului al XVI-lea se concentrează în jurul nucleului semantic ‘a stăpîni’, ‘a ocîrmi’, ‘a oblădui’⁶²¹, ‘a domina’, ‘a governa’, sens cu care se atestă termenul în majoritatea textelor românești din epocă. În același cîmp semantic se înscriu și derivatele subst. *biruitul*, *biruita*, *biruire* (var. *abiruire*), *biruitură* ‘stăpînire’, subst. și adj. *biruitor* ‘stăpîn’. În secolul al XVII-lea se înregistrează și unele sensuri mai specializate ale derivatelor, precum *biruință* ‘ținut, jurisdicție, cîrmuire’ (LEGI MOLD., gl. 32:26), *biruire* ‘autoritate teritorială’ (LEGI MUNT., 259:26), *biruitoriu* ‘judecător, cîrmuitor’ (*ibidem*, 308:90). Sensul ‘a învinge, a supune’ (PRAVILA COR., 5^v/6-10) putea fi dezvoltat tot din ideea ‘a deține (mai multă) putere’, căci atunci cînd doi oameni se înfruntă, cel cu o forță mai slabă iese învins (*biruit*) față de cel care cîștigă (*biruitor*).

⁶¹⁹ Aici termenul poate fi interpretat și ca ‘posesiune’, corespunzînd în textul lui Heltai cu *birtok* ‘posesiune’.

⁶²⁰ Cf. pop. mai ales în construcții negative, ‘a fi în stare, a putea, a ajunge (să...)', DEX, '98, s.v. *a birui*.

⁶²¹ Cf. I.-A. Candrea, în PS, p. CCXXXIV. Vezi și ROSETTI 1931, p. 147; O. Densusianu, *ILR*, II, p. 269.

Astăzi cel mai accentuat se remarcă acest sens ‘a învinge, a înfrînge (în luptă sau întrecere)’⁶²².

35. *biu*, adj. și s.n., ‘belșug’ (< mgh. *bő* ‘abundent, bogat’; cf. EWUR, p. 122-123; cf. DER, s.v.), consemnat ca formant al locuțiunii adv. *de biu*, în CV: *și bășădui de biu pînă la zori* (8^v/13-14)⁶²³; în loc. *a fi în debiu* ‘a locui, a fi în belșug’, în PS: *Doamne, cire va fi în debiu întru viața ta?* (14, 1), *Și ca skymenul ce iaste în debiu în cămora sa* (16, 12)⁶²⁴. Vezi și der. *biușig* ‘abundență’ (< mgh. *bőség*, cf. N. Drăganu, DMV, p. 187), atestat în COD. MAR.: *aceia anii aduce-voru biușigul grăului* (f. 140 v⁰).

◇ Termenul românesc nu a păstrat toate nuanțele etimonului unguresc. În limba maghiară, *bő* are următoarele semnificații: 1. ‘larg, încăpător, amplu’; 2. ‘numeros, frecvent, abundent, fertil’ și 3. ‘detaliat, extins, lung’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Dintre acestea, în textele românești vechi, *biu* acoperă ideea ‘abundență, belșug’ (PS, 14, 1) și cea de ‘detaliat’ (CV, 8^v/13-14), iar în limba română literară, locul acestuia i-a fost luat de *belșug* (cf. mgh. *bő-ség*)⁶²⁵ care cunoaște și el doar semnificația ‘abundență, îndestulare’, inclusiv în loc. adv. *din belșug* ‘în cantitate mare, din plin’.

■ În secolul al XVI-lea, maghiarismul cunoaște o repartiție destul de restrînsă, în zona bănățeană-hunedoreană. În secolul următor, acesta se menține adjectival ‘bogat, îmbelșugat’ și ca formant al loc. adj. *de biu* ‘deplin’ în Trans. sud-vest, iar substantival ‘abundență, prisos, belșug’ în Moldova și în Trans. sud-vest, unde se notează și var. *biv*, *bișug* (cf. DLRLV, s.v.).

36. *bizui*, vb., ‘a se baza’, ‘a se sprijini’, ‘a se încrede’, ‘a lăsa în grija cuiva’ (der. rom. < mgh. *bíz-ni* ‘concredo, negotium inpono’, ‘confido’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 141-142; cf. PHILIPPIDE 1894, p. 155; cf. EWUR, p. 123-124; cf. DER, s.v.), atestat în PO: *Și să cunoști între ei atare bărbați înțelepți, bizuiaște [bizuiaște] pre ei dobitoacele mele* (Gen., 47, 6).

■ Pe baza puținelor atestări este greu a stabili repartizarea termenului. Acesta putea să fi pătruns pe cale cultă, fiind atestat, în secolul al XVII-lea, ca termen ‘literar regional’, sub forma adv. *bizuit* ‘chiar, tocmai, cu adevărat, cu siguranță’ în Trans. sud-vest și substantival, în loc. adv. *cu bizuita* în Banat (cf. DLRLV, s.v.). Nu este însă exclus nici ca acesta să fi circulat în unele graiuri populare ardelenesti.

⁶²² Cf. și în utilizările fig., ‘a(-și) înfrîna, a(-și) stăpîni un sentiment, o pasiune’, ‘a fi stăpînit, copleșit de un sentiment, de o emoție etc.’, DEX, ’98, s.v. NODEX, s.v. mai înregistrează și un sens dezvoltat în română ‘(rar, despre acțiune greu de realizat) a duce la bun sfîrșit; a scoate la capăt; a isprăvi; a termina; a sfîrși; a încheia’.

⁶²³ Asupra grafiei vezi și transcrierea din CB, FA, 20, 11.

⁶²⁴ În nota marginală: *iaste de sălășuiaște în comoara sa*.

⁶²⁵ Nu este exclus ca termenul să fi fost derivat pe terenul limbii române, de la *biu* + *-șig*, cu penpenza lui *-l-*.

37. *bîntui*, vb., ‘a vătăma, a răni, a-i face rău’ (der. rom. < mgh. *bánt-(a)ni* ‘id.’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 136; cf. EWUR, p. 126; cf. DER, s.v.), consemnat în documente din toate cele trei principate românești: *nime să nu-l bîntuiască preste cartea mea* (Dî, XLI, 5, *Trans.), *ne-au băntuit în slujba noastră* (Dî, XLIV, 237^v/8, *Mold.), *nime să n-aibă a-i bîntui preste dzisa noastră* (Dî, CX, 8), păstrat și în secolul următor. Vezi și der. *bîntuială* ‘a vătămare’: *și de nimea bîntuială să nu aib[ă] niciodată* (Dî, XXXIX, 1^r/15).

■ Termenul a fost fie explicat prin etimologie multiplă, acesta fiind regăsit și în limbile slave (vezi *bantovati*), fie introdus în seria verbelor în *-ui* și explicat prin filieră slavă. Limba română în contact cu ambele limbi putea însă împrumuta acest cuvânt fie din una, fie din alta, fie chiar din ambele, în funcție de diferite regiuni sau în mod repetat, în perioade diferite⁶²⁶. În zonele de contacte permanente cu populația maghiară, nu ar fi greșit să se presupună că românii au împrumutat acest cuvânt de la unguri.

□ Cît privește tratamentul fonetic, ung. [á] a dat mai întâi [ă] românesc, potrivit obișnuințelor articulatorii ale limbii române, iar ulterior a trecut la [â] „pentru că înainte de [n] + consoană a fost mai obișnuit”⁶²⁷ acesta din urmă. În sfârșit, sufixul *-ui* i-a fost adăugat pe teren românesc (cf. *făgădui*, *tăgădui* etc.).

◇ Diferitele note, mai mult sau mai puțin distincte, cuprinse în sfera semantică a verbului *a bîntui* se acumulează în jurul ideii centrale ‘a răni, a vătăma’, producând, așadar, efecte nedorite, pagube. Acesta constituie, de altminteri, și nucleul semantic al etimonului maghiar *bánt-a-ni*⁶²⁸ care înregistrează nuanțele asociate ‘a răni, jigni, a supăra, a enerva, a perturba’, ‘(cu referire la fenomene ale naturii) a păgubi’ sau ‘(despre boli) a chinui’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Termenul este atestat în secolul al XVI-lea cu sensul etimologic ‘a răni, a-i face rău’, notat și în veacurile următoare, respectiv cu unul mai apropiat de întrebuințarea actuală, însemnând ‘a se arunca asupra ceva’ (CC₁, 172)⁶²⁹. Sensul apropiat de cel de azi este notat și într-o cronică muntenească din secolul al XVII-lea⁶³⁰. Uzurile românești de azi par să insiste asupra intensității pagubelor produse, cuvântul ajungând să însemne ‘(despre forțele naturii) a lovi insistent și cu violență’, ‘(despre boli, războaie, năvăliri) a pustii, a devasta, a face

⁶²⁶ Cf. GAFTON – ARVINTE 2007, p. 97.

⁶²⁷ KIRÁLY 1990, p. 118. Aceeași prefacere a lui [ă] în [â] are loc și în rom. *întîlni* < (*în*)*tăl̩ni* < ung. *talál̩ni*, dar și a lui [e] neaccentuat în poziție nazală (cf. mgh. *menteni* > rom. *măntui* > *mîntui*), ca, de altfel, și în cazul cuvintelor moștenite.

⁶²⁸ Formă factitivă, derivată de la vb. *bán-ni* ‘a fi necăjit’, ‘a suferi daune’ (cf. Tótfalusi, s.v.), care a dat în română *a bănui*.

⁶²⁹ Cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 269.

⁶³⁰ DENSUSIANU 1977, p. 130.

ravagii’, ‘(despre ființe) a împila, a asupri’. Regional, cuvântul apare și în imprecății: *Să (mă) bîntuie (Dumnezeu)* ‘a pedepsi, a bate’ (cf. DEX, ’98, s.v.). După cum se vede, spre deosebire de conotațiile mai delicate din maghiară, unde verbul exprimă, în majoritatea contextelor, ‘deranj, neplăcere’ (cf. *sérelem, szomorúság, Czuczor-Fogarasi*, s.v.), limba română a dezvoltat nuanța mai intensă ‘devastare’, prin exacerbarea valențelor virtual cuprinse în etimon. Tot pe terenul limbii române s-au dezvoltat și sensurile ‘(despre spirite) a cutreiera’, ‘a chinui, a munci de duhuri necurate’, respectiv ‘a ispiti’ (cf. CADE, s.v.).

38. boscorodi, vb., ‘a descînta, a vrăji’, ‘a îndruga’ (< mgh. *boszorkánykod-ni* ‘a fermeca’, vezi și mgh. *boszorka* ‘vrăjitoare’; cf. SD, s.v. *boscorodesc*; cf. CADE < rut. *bozkoroditi*; cf. și *bosorcă* < mgh. *boszorkány*, MÂNDRESCU 1892, p. 49; cf. DER, s.v.), atestat în EV. (unde vezi și subst. *boscoroadă*, cf. INDICE XVI, p. 133) și în MO: *Cu bun înțeles și mare frică și cinste pomeniți numele domnului! Nu boscorodiți, că va bate voi domnul* (250^f/2-4).

■ Cel mai des, termenul este derivat din ucr. *božkorodity*. Această etimologie propusă poate ridica semne de întrebare, întrucît, în limba ucraineană, termenii cu rădăcina *boz-* sînt mai puțin numeroși cînd ei denotază ‘vrăjitoria’, spre deosebire de limba română care cunoaște numeroși termeni cu *bos-* exprimînd practici vrăjitorești (vezi *boscărie, boscoană, bosocăraie* etc.)⁶³¹. Pe de altă parte, schimbarea produsă în ucr. *boz-* > rom. *bos-* este mai greu de explicat, procesul putînd fi tocmai invers, familia respectivă de cuvinte fiind adoptată, eventual, de ucrainieni din română (cf. DER, s.v.). Spre deosebire de această stare de fapte, rădăcina românească poate decurge din mgh. *bosz-*, termenul românesc *bosorcă* ‘vrăjitoare’ putînd fi derivat, astfel, atît formal, cît și semantic din maghiara *boszorka* ‘id.’. În ceea ce privește forma verbală *boscorodi*, aceasta poate fi rezultatul unei contopiri a celor două cuvinte ungurești, a subst. *boszorka* și a vb. *boszorkánykod-ni*, sau poate deriva direct din acesta din urmă. Cu toate că termenul în discuție putea intra în română din limbile slave, nu este exclus nici ca acesta să fi fost preluat, în unele graiuri populare românești, în special ardelenesti și în arii mai restrînse nord-vestice (vezi MO), din maghiară.

39. budușlău, s.m., ‘vagabond’, ‘fugar’, ‘haimana, hoinar’, ‘rătăcitor’ (< mgh. *búdosó, bújdosó* ‘vagans, vagus, vagabundus, extorris’, ‘erro, peregrinus’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 149; eventual < *budușlui* + *-ău*, ceea ce ar explica epenteza lui *-l-*), cu două ocurențe, în același loc, și cu valoare sinonimică în PO: *cînd vei lucra pămîntul nu va da ție plodurile sale, nestătoriu*

⁶³¹ Cf. Gheorghe V. Brătescu, *Vrăjitoria de-a lungul timpului*, Editura Politică, București, 1985, p. 54.

și **budușlău** fi-veri spre pământ (Gen., 4, 12), *Și-m(i) va fi mie a m-ascunde de fața ta și voiți fi nestătătorii și budușlău pre pământ, tot cine mă va afla ucide-mă-va* (Gen., 4, 14).

◇ Intrat în română în perioada Reformei, termenul a căpătat o nuanță peiorativă pe terenul limbii române. Sensul etimologic ‘fugar, pribeag’ se păstrează în PO, unde se explică prin influența textului lui Heltai. În secolul al XVIII-lea, a fost înregistrat și în Moldova cu sensul ‘vagabond’ (cf. DA, s.v.). Termenul s-a păstrat regional, în special în graiul popular din Ardeal, atît cu înțelesul primitiv, cît și, mai ales, cu cel de ‘pierde-vară, vagabond, mișel care umblă ici-colo’ (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 50; GHETIE - MAREȘ 1974, p. 271). Împrumutul este notat cu o altă nuanță peiorativă în Maramureș, unde prin *budușlancă* se înțelege ‘femeia fugită de la bărbat’ (PAMFIL 1958, p. 237).

■ În secolul al XVI-lea, maghiarismul cunoaște o repartizare bănățeană-hunedoreană. În secolul următor, acesta se reține ca termen „literar regional” în Transilvania (cf. DLRLV, s.v), pe urmă, cu sensul ‘vagabond’ se întâlnește în secolul al XVIII-lea și în Moldova (cf. DA, s.v.). Răspîndirea actuală a substantivului ‘priebeag, hoinar’ cuprinde Transilvania (cf. DA, s.v.), unde vezi și loc. *a umbla budușlău* ‘a umbla răzleț, pierdut’, iar der. *budușlancă* ‘femeie fugită de la bărbat’ este notat în Maramureș.

40. budușlui, vb., ‘a rătăci’, ‘a pribegi’, ‘a vagabonda’ (der. rom. < mgh. *búdos-ni, bújdos-ni* ‘id.’ + *-ui*, eventual rezultat din contaminarea adj. *bú(j)dosó* cu vb. *bú(j)dosol, bú(j)doslik*, cu toate că epenteza lui *-l-* nu este cu totul inedită în împrumuturile maghiare, cf. și *belșug* < mgh. *bőség* ; cf. MÂNDRESCU 1892, *budușluesc* p. 50; cf. EWUR, p. 149-150; cf. DER, s.v. *budului*), atestat în PO: *Și ducîndu-se budușlui în pustinea Verzaveei* (Gen., 21, 14).

◇ Asemenea corelativului substantival, verbul *a budușlui* s-a îmbogățit cu unele nuanțe peiorative, dezvoltate pe terenul limbii române. Pe lîngă sensul etimologic ‘a rătăci’, ‘a pribegi’, atestat în secolele XVI-XVII, în unele regiuni ardelenesti, *a budușlui* cunoaște și înțelesul ‘a hoinări, a ștregări’ (cf. DA, s.v.). Conotația negativă, implicată în ideea ‘a umbla ici-colo fără nici un rost, a vagabonda’, este, așadar, cît se poate de evidentă. Pe lîngă aceasta, verbul românesc a mai dezvoltat și un alt sens, notat în Banat, acela de ‘a scotoci’ (PAMFIL 1958, p. 238) la care s-a putut ajunge prin asocierea ‘rătăcirii’ cu ‘căutarea’.

■ În secolul al XVI-lea, verbul a avut o circulație restrînsă în graiurile populare din Transilvania, fiind notat în regiunea bănățeană-hunedoreană. Acesta se atestă și în secolul următor în Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), unde cunoaște și der. *budușluitură*, înregistrat în textul calvino-român *Psaltirea* lui Viski (cf. N. Drăganu, în

DR, IV, 1924-1926, partea I, p. 116; cf. și DLRLV, s.v.). Astăzi *a budușului* circulă în unele regiuni din Transilvania cu sensul ‘a hoinări, a umbla pustiu’ (cf. DA, s.v.) și în Banat cu înțelesul ‘a scotoci’.

41. buigui, vb., ‘a rătăci, a horhăi’ (der. rom. < mgh. *bolyg-(a)ni, bolyo(n)g-ni*, + *-ui*; cf. SD, s.v. *a bîigui*; cf. EWUR, p. 124), atestat, cu sensul etimologic, în PH: *Astriinrați fură greașnicii den pînțele, buiguiră de zgău și grăiră menciur*<*i*> (48^r/4). Cu sensuri derivate vezi CADE s.v. *a bîigui*.

◇ Termenul cunoaște o serie de înțelesuri dezvoltate independent de etimonul maghiar, care se atestă începînd cu secolul al XVII-lea, în texte (nord)-ardelenești și, mai ales, moldovenești. Astfel, verbul s-a îmbogățit cu sensurile derivate ‘a vorbi alandala’; ‘a aiura, a delira, a rătăci cu mintea’; ‘a (se) zăpăci, a (se) ului, a (se) năuci, a (se) buimăci’ (Mold.), vezi și var. *buiugui* (BB); der. subst. *buiguire* ‘vorbire fără rost, fără înșeles’ (Mold.) și ‘zăpăcire, buimăcire, rătăcire cu mintea’ (Mold., Trans. nord); der. subst. *buiguit* ‘extaz, vedenie’ (Mold.) și adj. ‘fără rost sau fără înțeles, încurcat, confuz (despre cuvinte)’ (Mold.) și ‘zăpăcit, uluit, năucit, buimăcit’ (Mold., Crișana); der. adj. *buiguitor* ‘fără rost sau fără înțeles, încurcat, confuz’ și ‘zăpăcit, aiurit’ (Mold.); și der. subst. *buiguitură* ‘vorbă negîndită, fără rost sau fără înțeles, aiurare’ (Mold.) (cf. DLRLV, s.v.).

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție restrînsă în Transilvania de nord. Repartizarea ulterioară cuprinde zone din Trans. de nord și Moldova, unde acesta se atestă cu diverse forme derivate și cu sensuri dezvoltate (cf. și GHETIE 1982, p. 156).

42. bumb, s.m., ‘nasture’, ‘ornament de formă sferică’ (< mgh. *gomb* ‘bulla, globulus, sphaera, nodus’, ‘orbiculus vestimenti’, ‘caput’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 143-144; cf. EWUR, p. 152-153; cf. DER, s.v. < mgh. *gomb, gömb*), consemnat cu o frecvență considerabilă, datorată unor secvențe iterative, în PO: *Și tot supt doo stîlpure un bumb era* (Ex., 37, 21), la pl. *bumbi*, în: *Iară bumbii-i feace dentr-aur* (Ex., 36, 36), *Și aceștia cinci stîlpi cu bumbii depreună și polei bumbii și verigile acelora cu aur* (Ex., 36, 38), *cu bumbii și cu florile* (Ex., 37, 20, 22), *bumbii și belciugurile* (Ex., 38, 11). Pentru alte sensuri, vezi CADE, s.v. și alte etimologii în SD, s.v.

■ În literatura de specialitate, există și alte propuneri pentru etimologia cuvîntului. Astfel, s-a emis ipoteza conform căreia ung. *gomb* > rom. *bumb* trebuie să fi trecut prin filieră slavă care ar putea explica forma românească (vezi PUȘCARIU 1940, p. 299). Într-o altă ordine de idei, G. Giuglea (în GIUGLEA 1921-1922b, p. 385) derivă

termenul din onomatopeicul lat. *bombus*. Potrivit autorului, originii maghiare a lui *bumb* îi contravin motive fonetice, precum: ung. *gomb* ar fi trebuit să dea rom. **gîmb* (cf. *gond* > *gînd*, *bolond* > *bolînd*), iar „asimilarea lui [g]-[b] > [b]-[b] nu vedem pe ce s-ar putea sprijini” (*ibidem*, p. 384). Influența maghiară autorul o vede în atribuirea sensului ‘nasture’ acestei forme, sens cu care aceasta se găsește „numai în Moldova și Ardeal unde influența ungurească durează și acum” (*ibidem*, p. 384). Or, substantivul decurge perfect din maghiara *gomb*, nu numai semantic, ci și fonetic.

□ Trecerea de la consoana velară [g] la bilabială [b] se produce și în alte împrumuturi maghiare (cf. KIRÁLY 1990, p. 166), dar și în cuvinte de altă proveniență decît maghiară (cf. N. Drăganu, în DR, V, p. 335), numărul acestor cuvinte fiind sporit și de procesul de asimilare (cf. și PUȘCARIU 1959, p. 104).

◇ Sensul uzual al termenului este cel etimologic ‘nasture, buton’, cunoscînd, în Muntenia, și un înțeles specializat pentru ‘nasturi rotunzi’ (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 143). De altminteri, sensul ‘nasture’ este, la rîndul lui, un sens specializat de la unul mai general ‘ornament de formă sferică’, cu care se atestă încă în secolul al XVI-lea (vezi în PO), de unde și înțelesul ‘cercel’, regăsit „la o mică parte de români de peste munți” (MÂNDRESCU 1892, p. 144). Drept bază a asocierilor a servit forma, în general, rotundă, idee regăsită și în der. adj. *bumbuliu* ‘rotund, sferic’ care ar putea, la fel de bine, proveni însă și din mgh. *gömböl(y)ű*. De altminteri, mgh. *gomb* este o variantă fonetică a lui *gömb* ‘sferă, glob’ (cf. Tótfalusi, s.v.). În limbajul argotic, termenul *bumb* funcționează ca un eufemism pentru ‘testicul’ (cf. WEBDEX, *Dicționar de argou al limbii române*).

■ În limba română veche, maghiarismul cunoaște o largă repartizare, incluzînd unele zone din Banat-Hunedoara, Moldova și, mai rar, Țara Românească. În secolul al XVI-lea, acesta se atestă ca nume comun în regiunea bănățeană-hunedoreană, iar antroponimic într-un document din Oltenia (vezi *Bumbul* din 1558, în BOGDAN 1946, 135, cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 273). În secolul următor, el se reține cu sensul ‘nod, legătură între capetele a două sau mai multe fire, folosită ca nasture; nasture’ în Banat și Trans. sud-vest (vezi în *Anonymus Caransebesiensis*, 331; cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 274; cf. DLRLV, s.v.) și, antroponimic, în Moldova (vezi *Bumbar*, Cojeni, 1603, cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 274). Întrebuințarea sa ca antroponim arată că

termenul trebuie să fi avut curs în unele graiuri moldovenești și înainte⁶³². Răspîndirea actuală a termenului cuprinde toate teritoriile românești, cu excepția Munteniei, Dobrogei și a sud-est Transilvaniei, unde se notează *nasture* (ALR, II, SN, vol. V, h. 1288; cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 273).

43. cant(ă), subst., ‘oală’ (< mgh. *kanta* < germ. *Kante*, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 343; cf. EWUR, *cantă*, p. 163-164; v. și CADE, s.v.), atestat în CUV.B., I, 206: *I cant de fanina*.

44. caragiu, subst., ‘postav ordinar’ (< mgh. *karázsia* ‘id.’, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 343; cf. EWUR, p. 165-166), notat într-un document muntenesc din 1589 (vezi CUV.B., I, 258): *șase bucăți de caragiu*.

45. cealău, s.m., ‘amăgitor, înșelător’ (< mgh. *csaló* ‘id.’, cf. MÂNDRESCU 1892, *cialău*, p. 58; vezi și EWUR, p. 185), notat în CB: *rădicară comîndare cealăului* (FA, 7, 41)⁶³³.

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție în Transilvania, fiind regăsit și în graiurile actuale din Maramureș (GHEȚIE 1982, p. 139).

46. cebălui, vb., ‘a(-și) tulbura (mintea), a (se) rătăci’ (der. rom. < mgh. *csábul-ni* ‘dementor, seducer’; ‘verhührt werden’, MNYSZ, + *-ui*; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 343; cf. EWUR, p. 188; vezi și SD, s.v. *cebăluiesc*; cf. DER, s.v.), atestat la Coresi, în CC₂; *nu-i lasă... a-i cebălui mintea... și mintea nu se cebăluiaște*, vezi și var. *čăbălui* (cf. *ILR, II*, p. 343).

■ Atestările din secolul al XVI-lea provin din sudul Ardealului, cuvîntul putea fi însă cunoscut și în nordul Transilvaniei, unde se înregistrează în secolul următor (cf. DENSUSIANU 1977, p. 55; cf. și DIMITRESCU 1973, p. 60). Astfel, în secolul al XVII-lea, verbul *a cebălui* ‘a ameți, a zăpăci’ este notat în Banat și Trans. sud-vest; der. adj. *cebăluit* ‘amețit, zăpăcit’ în Trans. sud-vest (vezi NTB); der. adj. și subst. *cebăluitor* ‘(cel) care provoacă tulburare, zăpăceală’ în Banat, unde se atestă și subst. *cebală* ‘amețeală, zăpăceală’ (cf. DLRLV, s.v.).

47. celăușag, s.n., ‘vicleșug, înșelătorie’ (< mgh. *csalatság*, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 343; eventual derivat din *cealău* + *-șag*), înregistrat în PH: *și nu se va blăstema cu celăușagu vecinrului său* (19^f/4), unde vezi și var. *celoșag*: *Graiurile rrostul a lui și celoșagul ne vru a <în>țeleage* (30^f/4). În secolul al XVII-lea, termenul se atestă și cu var. *celșag* ‘înșelăciune’ (< mgh. *csalság*), avînd o repartiție în Banat (cf. DLRLV, s.v.).

⁶³² Doar cuvintele cu o oarecare vechime dau naștere la termeni onomastici. De altminteri, pentru vechimea lui *bumb* pledează nu numai întrebuițarea sa drept apelativ, dar și derivatele sale (*bumbar*, *bumbuliu*, *bumbșor*, cel din urmă fiind atestat în Banat, cf. DLRLV, s.v.).

⁶³³ Cf. *rădicară jirtvă idolului* (CP). Al. Gafton observă că termenul este relativ frecvent în vechea română literară (în GAFTON 2001a, p. 242). Este interesant însă faptul că acesta este notat, dintre textele contemporane, tocmai în CB și mai ales în condițiile în care în epocă existau termeni care să redea conceptul.

48. *celui*, vb., ‘a înșela’, ‘a amăgi’, ‘a ademeni’ (der. rom. < mgh. *csal-ni* ‘fraudo, fallo’, ‘allicio’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 56-58; vezi și EWUR, p. 189-191; cf. DER, s.v.), atestat în PH: *că limbii sale celuiia* (3^v/11); în PO: *Șarpele celui-mă și mâncai* (*Gen.*, 3, 13), *mă tem cum că va părea lui cum că am vrut să celuiesc el și în locul blagosloveniei să nu mă blasteme* (*Gen.*, 27, 12), *El iară mine au celuit și amu de dzeace ori au schimbat simbria mea* (*Gen.*, 31, 7). Vezi și der. subst. *celuire* ‘înșelăciune, viclenie’ în PH: *și cu ustnele sale a <nu> grăi celuire* (28^r/14), *și nu scădzu den calea lui rreu și celuire* (45^v/12); și adj. *celuitor* ‘înșelător, viclean’ în PH: *ia amente rrugăciunrea a mea, nu de rrost celuitoriu* (10^r/1), *limbă celuitoare* (44^r/6); în CB: *acela iaste celuitoriu și Antihristu* (*2Ioan*, 1, 7). Pentru derivate ulterioare, vezi CADE, SD (*celuieșc*, iar *înceluieșc*, prin influența lui *a înșela*).

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție în Banat-Hunedoara, fiind regăsit în texte rotacizante (PH, PS) și în PO. În secolul următor, aria de răspândire coincide parțial cu cea din veacul anterior, fiind atestat în Banat, Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), regăsit la Viski (cf. N. Drăganu, în DR, IV, 1924-1926, partea I, p. 117), la Agyagfalvi, sub *cseluitor* ‘fallax, deceptor’, și *cseluiture* ‘deceptio’, vezi și *cselshag* ‘deceptio, fallacia’, la *Anonymus Caransebesiensis* și în *Lexicon Marsilianum* (cf. PAMFIL 1958, p. 238). În Banat și Trans. sud-vest circula și forma compusă *a încelui* cf. *a înșela*. Cuvântul, care inițial aparținea graiurilor populare bănățene-huneodrene, unde a cunoscut întrebuințări uzuale, s-a putut răspîndi, intrînd în norma scrisă, prin traducerile calvino-românești. Astăzi termenul circulă în graiurile ardelenesti și bănățene, unde înregistrează numeroase derivate (vezi DA, s.v.). Verbul cu sensul ‘a ademeni’ a fost consemnat în Banat, Bihor, Sălaj, Mureș, Năsăud și Maramureș (ALR, II, SN, vol. V, h. 1348; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 276.). Cuvântul se regăsește și în Moldova (cf. DA, s.v.)⁶³⁴.

49. *cergă*, s.f., ‘pătură’ (< turc., bulg., sîrb., alb. sau mgh. *cserga* ‘șatră’ și *cserge* ‘pătură’; cf. L. Șăineanu, DA, s.v.; cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 276; cf. CADE, SD, s.v.), notat într-un catastif moldovenesc: *1 cerga vînat de la Dragomir* (Dî, LXXII, 4^r, Galata, 1588).

- Istoria acestui cuvînt nu este clară. Cf. DER, s.v., acesta putea proveni din lat. *serica*, trecut în gr., de acolo în tc., de unde provin cuvintele slave. De asemenea, este posibil ca termenul să fi intrat în română prin mai multe filiere în același timp.
- Termenul este atestat în secolul al XVI-lea în Moldova, unde cunoaște și consemnări posterioare. În afară de aceasta, răspîndirea actuală cuprinde și

⁶³⁴ Atestările moldovenești datează încă de pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cuvîntul fiind atestat într-o copie a *Cazaniei* lui Varlaam (cf. GHEȚIE 1982, p. 26).

Transilvania (j. Maramureș și j. Arad), Oltenia (j. Dolj) și nord-estul Munteniei (j. Buzău), așa cum reiese din atestările din DA, s.v. (cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 276).

50. *chelciug*, s.n., ‘hrană’, ‘merinde’, ‘provizii’, ‘bani de cheltuială pe drum’ (< mgh. *költség* ‘sumptus, expensa, impensa, impendium’, ‘viaticum’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 195; cf. DER, s.v. *chelșug*), notat în *Epilogul* CC₁: ***Chelciug și banii pre acest lucru înduratu-se-au a da jupînul Foro Miclăuș*** (247^v/23-25); în PO: ***Chelciug încă să le dea pre cale*** (*Gen.*, 42, 25); dar și în acte ardelenesti: *n-au gândit de paguba țării lui într-atîția ani și de chelciugul lui* (Dî, XXXIV, 254^f/5) și moldovenești, unde vezi var. *chelčuc*: *așa se da lor chelčuc* (Dî, XCVIII, 1^f/18), *avut-am chețiva chelčuc* (Dî, C, 82^f/29). Vezi SD, s.v. *chelșug*.

51. *cheltui*, vb., ‘a da bani pentru ceva necesar sau de prisos’, ‘a plăti’ (der. rom. < mgh. *költ-(e)ni* ‘consumo’, ‘expendo’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 144; cf. EWUR, p. 196; cf. DER, s.v.), înregistrat cu sensul ‘a risipi’ în CV: *Ceareți și nu dobîndiți, derep ce rreu ceareți, se întru dulcețele voastre chieltuiți* (64^f/9-11)⁶³⁵; ‘a plăti, a da bani’ în PO: *Să iai derept însă banii descumpărăturiei de la fiii lu Israil și-i cheltuiaște pre slujba cortului adevărăturiei* (*Ex.*, 30, 16); în CC₂ și în CT (cf. INDICE XVI, p. 138); precum și în documente românești: *să se știe ce-am cheltuit pre iazul de la moară* (Dî, IV, 1, Ț.R.), *summe se chec [= să cheltuiască]* (Dî, XCVI, 81va/8), vezi și var. *se chel [= să cheltuiască]* (Dî, XCVI, 81vb/16, Mold.), *multu s-au chieltuitu cu vrajba* (Dî, CXIII, 638/27, Trans.). Vezi și der. subst. *cheltuială* în CC₂; în PO: *și le-au scris în cheltuială multă* (*Prefață*), *ce așa cum paguba-i și cheltuiala pre vindecare* (*Ex.*, 21, 20); în documente ardelenesti și moldovenești: *lafe i cheltuieli* (Dî, XXIX, 244/17, Trans.), *multe cheltuiiale avut-am* (Dî, C, 83^f/1). Termenul se notează în acte și în secolul al XVII-lea.

◇ Sfera semantică a etimonului acestui verb este mult mai cuprinzătoare⁶³⁶ decât cea a împrumutului românesc. Dintre sensurile cuprinse în mgh. *költ-(e)ni*, limba română a valorificat pe deplin cel ‘a da o sumă de bani pentru a cumpăra sau a plăti ceva’, pe care l-a dezvoltat apoi și cu alte note caracteristice. Astfel, pe terenul limbii române, verbul a căpătat semnificația ‘a folosi în mod nechibzuit, a irosi, a risipi’ (CV, 64^f/9-11), cu referire, prin extindere, nu numai la bunuri materiale, ci și la alte aspecte, precum: ‘a pierde vremea’ (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 144) sau, la reflexiv, ‘a se strădui’, respectiv ‘a-și risipi forțele intelectuale sau fizice’. În Transilvania, verbul cunoaște și sensul ‘a vinde’ (cf. DER, s.v.).

⁶³⁵ Cf. *răsișiți* la Coresi.

⁶³⁶ Verbul ung. *költ* (< *köl*, var. lui *kel* + suf. *-t*) este un verb factitiv, avînd sensul larg ‘a pune în mișcare’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.).

■ Maghiarismul a fost uzual pe întreg teritoriul lingvistic românesc în secolul al XVI-lea și face parte și astăzi din norma limbii literare.

52. cherăiță, s.f., ‘creițar, veche monedă’ (< mgh. *krajcár*, cf. EWUR, 281; vezi și CADE, s.v. *creițar*), consemnat la pl. *cherăițe*, într-o însemnare: *36 cherăițe [= creițari] faci* (Dî, XCVI, 81va).

53. chezaș, s.m., ‘garant’ (< mgh. *kezes* ‘fidejussor’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 145; cf. EWUR, p. 199; cf. DER, s.v.), atestat în documente din toate cele trei principate: *aceștia boiari s-au băgat de sînt și chezaș* (Dî, CXI, 10, Trans.), cu var. *cheziș: dinu Bolovanu trage spre Hrejde, chezișu, ca(m) pe chescu* (Dî, LXXXV, Mold.); cu var. *chizeaș* în PO: *slobodzi cu mine porobocul, cum să ne sculăm și să meargem [...]*// *Chizeaș* *voiu fi eu drept el* (Gen., 43, 9), *că eu sluga ta chizeaș m-am băgat drept porobocul tătîni-mieu* (Gen., 44, 32)⁶³⁷. Vezi și der. *chezășie: iară pre acei boiari i-au datu în chezășie* (Dî, XVIII, 1^v/18, Ț.R.), cu var. *chizeșie: Decî au intrat Radul în chizeșie* (DRB, 132, 13)⁶³⁸. Vezi CADE, SD, s.v. *chezaș*.

□ mgh. *-es* > rom. *-aș* (cf. și mgh. *szekeres* > rom. *sechireas*). Redarea prin *-aș* a sufixului unguresc se poate datora, în egală măsură, și unei particularități dialectale ungurești: pronunțarea cu un [e] mai deschis în *kezes* (KIS 1975, p. 169).

■ Termenul, uzual și normat în epoca veche, cu o repartitie pe întreg teritoriul lingvistic românesc, astăzi nu mai figurează în întrebuintările limbii literare, fiind concurat de sinonimele *garant*, *girant*.

54. chilin, adj., ‘divers, distinct, separat’ (< mgh. *külön* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 58-59; cf. EWUR, p. 202-203; cf. DER, s.v.) nu cunoaște alte atestări în secolul al XVI-lea decât în GB, la pl. *chilini* (274^v/4), este notat însă în secolele următoare (cf. DA, DLR, s.v., *Studiu lingvistic la GB*, p. 412).

■ Pe baza atestărilor, în secolul al XVI-lea, termenul are o repartitie în nordul Moldovei. În secolul următor, adj., cu sensul ‘separat’ se notează în Moldova și Crișana, adv. în Banat, iar loc. adv. *de chilin* și în Trans. de sud (cf. DLRLV, s.v.). Nu este exclus, așadar, ca maghiarismul să fi cunoscut o circulație, chiar și restrînsă, și în graiurile populare ardelenesti și în secolul anterior.

55. chin, s.n., ‘suferință grozavă’, ‘tortură’, ‘caznă’ (< mgh. *kín* ‘cruciatus, tormentum’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 204-205; cf. DER, s.v.), cu numeroase atestări în textele românești vechi, precum în: PS: *Spăsit-ai de chinu sufletul mieu* (30, 8); în PH: *oborri-veri ei în chin neustoit*

⁶³⁷ În ediția PO 2005, vezi forma *chidzeași*.

⁶³⁸ Sub var. *chizășie*, termenul apare și în *Floarea Darurilor* [Putna, 1592-1604]: *Și Fisoghia trimise un voinic [...] și el vine și o luă în chizășie* (476^f), în ed. Alexandra Roman-Moraru, *Cele mai vechi cărți populare în literatura română, I, Floarea darurilor. Sindipa*, București, 1966, p. 119-182.

(119^f/11), *Dereptu chinul measeriloru și suspinarea mișeilor acmu învie-voiu* (8r/6); în CV: *Obrazu preemiți, frații miei, a chinului celuia rreului* (67^f/6-7), unde vezi și pl. *chinurile: plîngeți-vă hlipindu de chinurile voastre* (66^f/5-6), *Ce ca impreurați-vă chinurilor lu Hristos* (80^v/6-7); în CB (FA, 1, 3); în PS.C. (11, 9-10); în diverse texte din CS: *chin cumplit și dureare* (XIV, 112^v/5-6), unde vezi și sensul ‘muncă’⁶³⁹: *au perit [...] cu chinul cela ce e scris mainte și cu chinul iadului cu tot* (XIV^f/8-12); cu ortografie maghiară *kinul* în FRAG. TOD. (3^v/13); în PO (*Gen.*, 42, 36).

■ Cu toate că substantivul se atestă, în special, în texte ardelenesti, avînd în vedere repartiția ulterioară, termenul trebuie să fi avut o circulație mai largă și în epoca veche.

56. chinui, vb., ‘a suferi’, ‘a pînăta’, ‘a tortura’ (der. rom. < *chin* < mgh. *kín* ‘cruciatuș, tormentum’, MNYSZ + *-ui*; cf. EWUR, p. 205), atestat cu o frecvență deosebită în textele românești vechi, cunoscînd forme flexionare extrem de variate: în CV cu sensul ‘a pînăta, a munci, a osteni’: *E elu scutură șarrpele în focu și nu chinui nemică rreu* (48^v/12-14)⁶⁴⁰, *și pridădi în osîndă a-i chinui și a-i veghiia* (86^f/8-9)⁶⁴¹, *E se neștinre chinuiaște rreu întru voi* (67^v/4-5)⁶⁴², *chinuindu fără dereptate* (75^f/5-6)⁶⁴³, unde vezi și var. *chenui* ‘a suferi’: *Chenuiți și lăcrimați* (65^f/3-4), refl. *și se chinuiretu dereptu dereptate* (77^v/9-11); în PH: *acoperiși-me de fața necuraților ce me chinuiră* (10^v/8-9); în CB: *ceia ce chinuia de duhure necurate* (FA, 5, 16), *chinuescu-se cu firea ominească* (*Iac.* 3, 7)⁶⁴⁴; în PS.C.: *Inemă frămță și plecată Dumnezeu nu chinuiaște* (50, 35); în CC₂: *Că iată și izrailii cîtu se chinuiră întru pustie* (7, 5); în PO⁶⁴⁵; în CS (XII, 103^f/3); în CT, și L (cf. INDICE XVI, p. 138). Vezi și der. subst. *chinuire* în PH: *Cinre duce-me-va în cetate de-a chinuirea* (95^f/11) și adj. *chinuit* în CAT.C.: *Răstignitu-se-au derept noi, supt Pilat den pont, chinuit și îngrupat* (7^v/2-4).

57. chip, s.n., ‘imagine’, ‘față’, ‘statuie’, ‘idol’ (< mgh. *kép*, dial. *kip* ‘imago, effigies, simulacrum’, ‘statua’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 146-148; cf. EWUR, p. 207-208; cf. DER, s.v.), extrem de larg întrebuițat, notat subst. în: CV cu sensul ‘obraz’: *oamerii, cea ce după chipul lu Dunnedzeu fost-au* (62^v/12-13), ‘formă, fel’: *Și scrise carrete, aibîndu acesta*

⁶³⁹ În text, substantivul *munci* se întrebuițează cu sensul ‘suferințe, torturi’ la care sînt supuși păcătoșii ajunși în Iad. Vezi și *s-au muncit* (CP), corespondent pentru *chinui* (CB, *Sp.* la FA). Tot așa verbul *a se chinui* este întrebuițat cu sensul ‘a se trudi’ în CC₂ (7/5).

⁶⁴⁰ Cf. *nu-ș pînăta* la Coresi.

⁶⁴¹ Cf. *munciți* ‘a se trudi, a suferi’ la Coresi.

⁶⁴² Cf. *rău pînătează* la Coresi.

⁶⁴³ Cf. *munciei* la Coresi.

⁶⁴⁴ Cf. *muncescu-se* în CV și CP.

⁶⁴⁵ Aici verbul *a chinui* redă, în toate cele 3 contexte în care apare, corespondente maghiare diferite care se înscriu în aceeași sferă semantică: *Ce de mai tare-i chinuia* (*Ex.*, 1, 12 – cf. mgh. *sanyargattya*), *Și chinuia bățjocorindu-i* (*Ex.*, 1, 13 – cf. mgh. *szolgaltattya vala*) și în: *Mai tare chinuiaște oamenii* (*Ex.*, 5, 23 – cf. mgh. *nyomorgattya*).

chipu (27^v/3-5); subst. pl. **chipuri** în CB: *sveaşnicu a şapte chipuri te vădzuiu* (1Cor., 7); ‘faţă, formă’ în CC₂: *vrū să se întrupească şi chip de trup de om spre el luo* (4/23); subst. şi în GB: *chipu* (197^v/2); *chip cioplit* ‘idol’: *Nu face ție chip cioplit pre atării faţă* (PO, Ex., 20, 4), unde vezi şi pl. art. *chipurile, chipurile*: *Să nu rogi domnedzeii lor, nice să-i cinsteşti [...] şi chipurile lor să frîngi* (Ex., 23, 24). Cel mai des, termenul intră în loc. prep. şi adv. precum: *în tot chipul, în ce chip, după chipul, în chipul, în multe chipuri*, ca: în CV (45^v/1-3); în CB (FA, 1, 11); în tipăriturile coresiene; în FRAG. TOD. (2^v/30); în diverse texte din CS; dar şi în expr. ca: *în chip de ...* ‘în formă de’ (PH, 121^v/12; PO, Gen., 19, 24); *a fi în chip* (CB, Iac. 1, 3)⁶⁴⁶, *nece unu chipu* (CB, FA, 25, 17); *într-alt chip* ‘în alt fel’ (PO, Prefaţă); *în (a)cest chip* ‘astfel, în acest mod’ (PO, Gen., 13, 11, cf. conj. mgh. *eképen*); *în ce chip* ‘în ce mod, în ce fel, precum, aşa cum’ (PO, Gen., 30, 26, cf. adv. mgh. *miképen*); *în acela chip* ‘în mod asemănător, la fel, de asemenea, ca şi...’ (PO, Gen., 41, 27, cf. mgh. *aképen, azonképen*); *în acelaşi chip, în oarecîte chipuri, în vreun chip, într-acel chip, într-alt chip* în GB; *în toate chipurile* (CS, V, 39^v/14); De asemenea, termenul, introdus în loc. sau expr., este înregistrat şi în documente din tustrei principate: *întru un chip* (DRB, 15/25, Zap., 1610, Tîrgovişte); *întru chip* (Dî, XXXI, 253^f/16); *cu acela chip* (Dî, LXXXVIII, 1^f/12), inclusiv în secolul următor. Vezi şi der. vb. *a (se) închipu(r)i* ‘a se asemana’: *nu închipurîndu-vă* (CB, IP, 1, 14)⁶⁴⁷; vb. *a (se) închipsi*: *Zei închipsiră-se oaminiloru* (CB, FA, 14, 11)⁶⁴⁸; adj. *închipurat*: *închipurate duhure* (CB, Sp. la Iac.), var. *închiporat*: *Învaţă di-nchipurate năpăsti* (Sp. la Iac.), *ca buni tocmitori închipuratelor bunătăţi ale Domnului* (IP, 4, 10). Pentru alte expresii ulterioare vezi CADE, SD, s.v.

◇ Cu sensul ‘fel, manieră’, termenul este atestat încă în texte slavo-româneşti vechi din secolele XV-XVI. Acesta putea fi desprins din construcţii demonstrative ungureşti, precum *eképp, aképp* cu aceleaşi sensuri, extinzându-şi totodată şi sfera semantică. Astfel, *chip* intră în felurite locuţiuni prepoziţionale şi adverbiale, avînd înţelesuri deosebite, precum: *în tot chipul, în ce chip, după chipul, în chipul, în multe chipuri*; dar şi în expresii, ca: *în chip de* ‘în formă de’ (PH, 121^v/12), *nece unu chipu* ‘sub nici o formă’ (CB, FA, 25, 17); *într-alt chip* ‘în alt fel’ (PO, Prefaţă); *în (a)cest chip* ‘astfel, în acest mod’ (PO, Gen., 13, 11), *în ce chip* ‘în ce mod, în ce fel, precum, aşa cum’ (PO, Gen., 30, 26), *în acela chip* ‘în mod asemănător, la fel, de asemenea, ca şi...’ (PO, Gen., 41, 27). Majoritatea acestora redau tipare ungureşti. Cu totul specific este însă

⁶⁴⁶ În textul corespondent din CV şi CP, găsim *podoabă*, vezi şi: *în chipul acelora chipure* (CB, Iuda 7), faţă de: *în podoaba aceluiaşi obraz* (CP).

⁶⁴⁷ Cf. *nu vă asemănareţi* (CV) şi *nesemnîndu-vă* (CP).

⁶⁴⁸ Cf. *podobîndu-se* în CP.

nu e chip ‘nu e posibil’. Firește, desprinderea substantivului *chip* din construcțiile ungurești a fost înlesnită și prin existența lexemului independent *kép* ‘imagine, față, idol’ care a dat rom. *chip* ‘id.’. Asemenea termenului maghiar, substantivul *chip* denotă în limba română veche ‘obraz’ (CV, 62^v/12-13), ‘formă, fel’ (CV, 27^v/3-5); ‘față, formă’ (GB, 197^v/2), dar și ‘exemplu, model’⁶⁴⁹ (CV, CLXX, 2-3) și, prin extindere, ‘imagine, simbol’. Printre sensurile derivate în limba română figurează expresia *chip cioplit* ‘idol’ (PO, *Ex.*, 20, 4).

58. chipzui, vb., ‘a gândi, a socoti’ (der. rom. < mgh. *képez-ni*, cf. și *képzél-ni* ‘a-și imagina’, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 145-146; cf. EWUR, p. 200-201), consemnat în GB: *chipzui* (207^v/1), *Am chipzuit* (433^v/1); cu sensul ‘a crede, a-și imagina’ și în documente ardelenesti și moldovenești, unde vezi și var. *a chibzui*: *Au pare-vă domniia voastră că domnu nostr[u] iaste fără de oști și fără de oameni? Nu chipzuireț acea[ea], că în deșert chibzuiț* (DÎ, L, 1^f/7,8), *Chibzuiți domniavoastră că seț înțelepți mai vîrtos* (DÎ, LXXXII, 1^f/14). Vezi și der. *chipzit* (CB, 229^f/1).

59. ciurdă, s.f., ‘turmă de vite’ (< mgh. *csurda*, *csorda* ‘grex, armentum’, MNYSZ < vsl. *črěda*; cf. EWUR, p. 237-238), notat în PO, la pl. *ciurde*, în: *Muri-vor într-o dzi toate ciurdele* (*Gen.*, 33, 13), și *aceaste ciurde ciurdele meale și tot ce vezi sînt ale meale* (*Gen.*, 31, 43). Alte etimologii și sensuri vezi în CADE, SD, s.v.

■ Termenul a fost asociat cu sinonimul *cireadă* (<sl. *črěda*), fiindu-i, astfel, propus o origine slavă, respectiv, s-a adus în discuție filiera slavă. Or, atît formal, cît și semantic, *ciurdă* decurge perfect din maghiară, iar o mediere nu a fost absolut necesară în contextul conviețuirii româno-maghiare în regiunea unde se atestă termenul. Este, de altfel, unul dintre cazurile cînd forma românească reflectă un stadiu mai vechi al etimonului maghiar: arh. *csurda* > *csorda*, de unde vezi și rom. *cioardă*, cunoscut în Banat (ALR, SN, I., h. 319; ALRM, serie nouă, I., h. 204; cf. și PĂTRUȚ 1965, p. 331).

◇ Termenul este unul dintre cele mai vechi împrumuturi românești din limba maghiară⁶⁵⁰. Acesta a pătruns mai întîi în Transilvania, unde a circulat concomitent cu sinonimul de origine slavă *cireadă*, cu semnificația specializată ‘(mai ales despre vite mari cornute) grup de animale de același fel’, ‘turmă’, cu care se păstrează și azi în graiul popular ardelenesc. Prin extensiunea metaforică a acestui sens, bazată pe o

⁶⁴⁹ Cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 271.

⁶⁵⁰ Acesta aparține seriei de maghiarisme legate de agricultură și de creșterea animalelor, intrate în limba română începînd cu secolul al XI-lea și în special pe la sfîrșitul acestuia (cf. DRĂGANU 1933, p. 32).

asociere cantitativă, s-a dezvoltat sensul, ușor peiorativ, ‘mulțime (neorganizată), grămadă de oameni’ cu care se întâlnește în Bucovina (cf. DA, s.v.).

■ În secolul al XVI-lea, maghiarismul cunoaște o repartiție bănățeană-hunedoreană, iar în secolul următor acesta se atestă în Banat și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.). El se păstrează și azi cu sensul etimologic ‘mulțime de vite mari cornute’ prin Banat și Transilvania de unde a pătruns și în Muntenia (Muscel), iar în Bucovina acesta a fost semnalat cu sensul ‘mulțime, grămadă de oameni’ (cf. PAMFIL 1958, p. 238, vezi și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 277).

60. cizmă, s.f., ‘ciobotă, încălțăminte pînă la genunchi’ (< mgh. *csizma* ‘id.’, cf. EWUR, p. 240; cf. DER, s.v. < tc. *çizme*, mgh. *csizma* și limbile sl.), înregistrat în Țara Românească (1508), la pl. *cizme* (cf. BOGDAN 1946: 44). Vezi și der. subst. *cizmariul* în documente moldovenești cca. 1570 (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 277).

61. corui, s.m., ‘uliu’ (< mgh. *karoly*, *karuly*, *karvaly* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, *coroiu*, p. 150; cf. EWUR, p. 272; cf. DER, s.v. *coroi* < mgh. *karoly*), atestat, în secolul al XVI-lea, în PRAVILA COR.: *Iară cine mănîncă carne de lup [...] sau de corui sau de uture sau de veaveriță și alte necurate* (2^v/17-3^r/4). Vezi și SD, s.v. *coroi*.

□ Pronunțarea palatală a lui *l* [l'] constituie o trăsătură dialectală a limbii maghiare, astfel încît o fază intermediară cu [l'i] între [ly] > [i] se poate presupune, dialectal, deja pe terenul limbii maghiare, într-o etapă mai veche a dezvoltării acesteia⁶⁵¹. Astfel, încadrarea împrumutului maghiar nu a cunoscut nici un fel de obstacol atunci cînd el a fost preluat în română unde, de asemenea, tendința muierii consoanelor exista (cf. și mgh. *sólyom* > rom. *șoim*).

62. dărăbanț, s.m., ‘soldat de gardă, ostaș, infanterist’ (< mgh. *darabant* ‘id.’; cf. EWUR, p. 300-302), atestat doar în acte oficiale, în special de la sfîrșitul secolului al XVI-lea: *Aceastea-s de treabă pîntru dărăbanți-<i> ce-au omorît la satul cel arsu* (Dî, XXVI, 7/15), unde vezi și var. *dorobanț*⁶⁵², *dărăban*, *daraban*. Vezi CADE, SD, s.v. *daraban*, *dorobanț*.

63. dijmă, s.f., ‘a zecea parte’ (< mgh. *dézsma*, *dezsma*, *dézmá* ‘decimae vectigal’, MNYSZ < vsl. *dižma* < lat. *decima*; cf. EWUR, p. 295-296; cf. TRDW, s.v. < sl. *dižma* < lat. *decima*; cf. DER, s.v. < sl. *dižma* < lat. *decima* sau < mgh. *dézsma*), consemnat, dintre textele literare, în PO: *și în tot varece veri da mie, dejmă da-voiu ție* (Gen., 28, 22), precum și în acte ardelenesti, cu var. *dijmă*: *dă craiu den dijmă* (Dî, XIX, 263^r/12). În secolul următor, acesta se păstrează

⁶⁵¹ Vezi BĂRBULESCU 1925, nr. 2, p. 125. Vezi și KIRÁLY 1990, p. 180-182.

⁶⁵² Cf. SD, forma *dorobanț* vine din pl. *dorobanți* (< mgh. *darabant*). *Dorobant* era denumirea acestei funcții în Muntenia, corespunzător cu *darabanul*, *dărăbanul* moldovean (CADE, s.v.).

în acte muntenești: *Și să fie volnic a-ș luarea dijma de pâine ce i se va veni* (DRB, 55/23, *Scrisoare*, Tîrgoviște, 1619), unde vezi și der. vb. *a dijmui: nič să-î mai dătuești, nič să-i // dijmuești* (DRB, 143/25, *Scrisoare*, 1626). Vezi și CADE, SD, s.v. *dijmă*.

64. fǎgădaș, s.n., ‘fǎgăduială’, ‘angajament’ (< mgh. *fogadás* ‘pactio, repromissio’, MNYSZ; O. Densusianu, *ILR*, II, p. 343; cf. EWUR, p. 317-318), atestat, în secolul al XVI-lea, doar în PO, ca rezultat al unui calc, în: *Unde mie fǎgădaș fǎgăduiși* (*Gen.*, 31, 13 cf. mgh. *fogadast fogadal*), construcția apărînd și cu forma *fǎgăduită*. Vezi și CADE, s.v.

▣ Termenul cunoaște o repartiție restrînsă în limba română veche, caracterizînd, în special, textele calvino-românești. În secolul al XVI-lea, acesta este atestat în Banat-Hunedoara, iar, în cel următor, cu sensul ‘promisiune’, în Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.).

65. fǎgădui, vb., ‘a promite’, ‘a încredința, a-și lua îndatorirea, a-și da cuvîntul’ (der. rom. < mgh. *fogad-ni* ‘a primi, a găzdui’, și ‘a promite, a încredința’, mai ales cu prefixul verbal *meg-fogad*, + *-ui*; cf. MĂNDRESCU 1892, p. 151-153; cf. EWUR, p. 319; cf. DER, s.v.) ocupă un loc aparte printre împrumuturile maghiare, ca frecvență, diversitate semantică, bogăție a formelor flexionare și a derivatelor. Verbul este întrebuițat și reflexiv, atît în texte literare, cît și în documente. Cu sensul etimologic ‘a primi’ este notat în CV: *Și deca fumu noi întru Ierusalim, cu iuboste fǎgăduiră noi frații* (14^v/14-15^f/1-2); tot etimologic este și sensul ‘a găzdui, a accepta’ în PS: *Audi Doamne dereptate me, fǎgăduiaște rugăciure me* (16, 1); sensul ‘a promite, a jura’ apare în PH: *Că se giură / Domnului <și> fǎgădui-se lu Dumnedzeu* (113^v/2); același sens se găsește și în CB: *și fǎgădui să dea lui* (FA, 7, 5)⁶⁵³, unde vezi și ‘a lua de soț’: *se fǎgăduiască soț pre soțu* (FA, 19, 38); ‘a promite’ notează verbul și în FRAG. TOD.: *fǎgăduit-ai noauă că ne vei slobodzi* (4^f/27); ca și în PO: *cum Domnul lu Avraam să dea cea au fǎgăduit lui* (*Gen.*, 18, 19)⁶⁵⁴; cu un alt sens ‘a asculta pe cineva, a urma sfatul’ apare în PO: *Și frații lui luară și fǎgăduiră lui cuvîntul* (*Gen.*, 37, 27); în CS este întrebuițat cu înțelesul ‘a se ruga, a jura credință’: *Acesta sîntu cei ce s-au botedzat și se-au fǎgăduitu cruciei* (IV, 31^f/10-12); ‘a găzdui, a da sălaș’ în CS: *de se nu-l fǎgăduimu elu* (XV, 122^f/6). Împrumutul și-a dezvoltat numeroase derivate, precum: subst. *fǎgăduit* în PS.C.: *pus’ai lacrîmele mele între tine, că în fǎgăduitul tău* (55/15); adj. *fǎgăduit* ‘promis’ în CC₂: *pămîntului fǎgăduit* (7/5-6); subst. *fǎgăduită* ‘fǎgăduială’ în PH: *pus-ai lacrîmele mele între tinre ca în fǎgăduita ta* (47^f/9); *fǎgăduită* ‘jurămînt’ în CB: *să nu împarță-se, ce ca așteapte*

⁶⁵³ Prezența lui cu acest sens arată o opțiune deliberată a autorului pentru acest termen deoarece în limbă existau și alte sinonime, cum reiese din alte versiuni ale fragmentului, vezi *a giurui* (CV), *a jura* (CP).

⁶⁵⁴ Aici redă perifraze ung. cu *igirte*, *igiret* ‘promisiune’.

făgăduita Tatălui (FA, 1, 4)⁶⁵⁵, unde vezi și var. *făgădoita* (FA, 2, 33); subst. *făgăduitură* ‘făgăduință, promisiune’ în CAT.C.: *că toate făgăduiturile lui Dumnezeu cu credință numai să le putem cuprinde la noi* (10^r/1-5) și în CS (XII, 105^r/16-105^v/4); inf. lung *făgăduire(a)* în CB: *ceia ce părinților-ne făgăduirea ce fost-au* (FA, 13, 32); der. subst. *făgăduială*: *porunca împăratului și făgăduiala ce ne-au fost trimese* (Dî, XXXI, 253^r/10). Termenul intră și în compuse, precum: *bun(r)ă-făgăduită* în CV: *a rădica cumîndare Duhului bunră-făgăduită Dzeului Isus Hristos* (73^r/9-11) și în CB: *bună-făgăduitele lu Dumnezeu* (IP, 2, 5). Alte derivate vezi în CADE, SD.

◇ Verbul unguresc *fogad-ni* cuprinde în sfera sa semantică numeroase nuanțe concentrate în jurul a două nuclee semantice: 1. ‘a primi (în casă pe cineva)’, implicînd și o oarecare ‘bunăvoință, ospitalitate’ (cf. *bizonyos kedvvel, kedélylyel lát*, Czuczor-Fogarasi, s.v.) și 2. ‘a promite, a se angaja la îndeplinirea unei promisiuni’. Împrumutul *a făgădui*, în limba română, nu continuă toate înțelesurile, ceea ce nu este deloc neobișnuit. Curios este însă faptul că, deși ambele centre semantice sînt prezervate și în română, se inversează rangul acordat acestora în cadrul limbii împrumutătoare față de cea donatoare. Astfel, în limba română actuală, sensul uzual al verbului, cu care acesta se întrebuințează aproape în mod exclusiv, aparține sferei semantice ‘promisiune’, iar ‘a primi (în gazdă)’ a devenit un sens *ocasional*⁶⁵⁶. Sensul primitiv ‘a găzdui’ este notat în textele românești vechi (vezi CV, 14^v/14-15^r/1-2), iar notele particulare asociate acestuia ‘benevolență, cordialitate’ au înlesnit dezvoltarea nuanței ‘supunere’, ducînd la înțelesul ‘a asculta pe cineva, a urma sfatul’ (PO, *Gen.*, 37, 27). De altfel, verbul unguresc cuprinde și el printre valorile sale nota distinctivă ‘a accepta cu succes, dînd roade’ (cf. *valamit sikeresen, gyümölcsözőleg vesz magába*, Czuczor-Fogarasi, s.v.). În română, aplicabilitatea acestei consimțiri *roditoare* se extinde însă numai asupra interiorizării ‘cuvîntului’, spre deosebire de maghiară, unde, pe lîngă ‘obediință’ (cf. expresia *szót fogadni*), se regăsește și ideea ‘fertilitate’, altfel zis, ‘a primi în pîntece un făt’ (cf. *gyermeket méhbe fogadni*, Czuczor-Fogarasi, s.v.). În mod interesant, această nuanță, regăsită cu o frecvență deosebită în versiunea maghiară a PO (vezi *fogada és szüle* ‘concepu și născu’), nu se păstrează în română, fiind redată printr-un alt împrumut, însă tot de origine maghiară *fu tăroasă* (*Gen.*, 4,

⁶⁵⁵ Subst. *făgăduită* ‘legămînt’ apare și în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 154).

⁶⁵⁶ De altminteri, s-a propus și posibilitatea de a considera cele două sensuri drept actualizări semantice a doi termeni omonimi: *a făgădui* ‘a primi în casă (ca oaspete)’ și *a făgădui* ‘a promite’ (cf. GRAUR 1954, p. 127). Cu toate că veriga de legătură între sensuri este, poate, mai greu de refăcut, distanța între acestea nu este însă de netrecut. Prin urmare, nu credem că ar trebui să se separe cele două nuclee semantice, ambele fiind regăsite în secolul al XVI-lea.

1). În aceeași sferă semantică ar putea fi inclus și sensul dezvoltat ‘a lua de soț’ (CB, FA, 19, 38). Pornind de la celălalt nucleu semantic ‘angajament’, acesta cunoaște, la rândul lui, diverse grade de intensitate în textele românești vechi. Verbul notează ‘a promite’ în FRAG. TOD. (3^r/4); cu sensul ‘a promite, a jura’ apare în PH (113^v/2), în CB (FA, 7, 5) etc., iar, în alt loc, desemnează luarea de angajament față de divinitate, precum în CS (IV, 31^r/12), unde forma reflexivă⁶⁵⁷ *a se făgădui* denotă ‘a se ruga, a jura credință’.

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o largă întrebuințare, cu repartizare, în special, în nord- și sud-vestul Transilvaniei. În secolul următor, verbul, cu sensul ‘a primi, a lua în considerație’, cunoaște o repartiție în Trans. sud-vest; der. subst. *făgăduială* ‘promisiune’ în Țara Românească, iar der. subst. *făgadă* ‘primire, acceptare’ și ‘promisiune’ în Moldova (cf. DLRLV, s.v.). Astfel, maghiarismul se conforma, cel mai probabil, norme lingvistice comune din secolul al XVI-lea. Acesta s-a păstrat și în limba literară contemporană (cu sensul ‘a promite’), ceea ce se poate datora (și) faptului că, fiind cunoscut încă din texte biblice, acesta poartă în sine o stare de spirit învăluită de sacralitate și o tradiție care, deși concurate de rivali neologici (în special, francezi – vezi *a promite*), nu au putut fi înlăturate.

66. *fărtar*, s.m., ‘cantitate, sfert’, ‘despărțitură pe blazon’ (< mgh. *fertály* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 68-69; cf. EWUR, *fărtai*, p. 320-321), notat într-o scrisoare moldovenească: *80 de fărtari de fânină și 2650 de pită făcută* (Dî, CX, 4).

□ Înlocuirea finalului unui etimon maghiar mai puțin obișnuit cu unul uzual în română nu este deloc inedit, mai ales în cazul în care acesta a fost resimțit, deși, uneori, în mod greșit, ca un sufix (cf. și mgh. *kristály* > rom. *cleștar*, cf. și mgh. *melegagy* > rom. *melegar* ‘pat de flori, răsadniță, strat cu gunoi’, cf. și mgh. *tolvaj* > rom. *tîlhar*). Pe de altă parte, trecerea *-ály* > *-ar* putea să fi cunoscut și o formă intermediară cu *-al* (vezi *fărtal*, în MÂNDRESCU 1892, p. 68-69). Apoi, forma în *-ar* se poate datora asimilării lui [l] la [r] sau apropierii de *pătrar* (cf. DA, s.v.) cu care se denumește această unitate de măsură în Moldova (cf. GHETIE - MAREȘ 1974, p. 282).

■ Cu toate că, pentru secolul al XVI-lea, atestările trimit la o repartizare în nordul Moldovei, nu se poate exclude circulația termenului și în graiurile populare ardelenesti, întrucât acesta este atestat în Transilvania după secolul al XVIII-lea

⁶⁵⁷ Verbul, la origine activ tranzitiv, a devenit reflexiv în limba română prin acomodarea la alte verbe (cf. *a se apuca*, *a se angaja*) cu sensul ‘a promite’ (MÂNDRESCU 1892, p. 151-152).

(GHETIE - MAREȘ 1974, p. 282). Azi cuvântul circulă în Transilvania și în Moldova (cf. DA, s.v.).

67. fel, s.n., ‘clasă’, ‘tip’, ‘gen’, ‘specie’ (< mgh. *féle*- ‘ex tali, ejus modi’, MNYSZ, morfem dependent în maghiară, intrînd în compuse, ca *mindenféle*, *két-féle*, *sok-féle*, devenit substantiv în română; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 153-154; cf. EWUR, p. 324-325; cf. DER, s.v.), cu o largă întrebuințare în limba română veche, înregistrat cu var. *fealiu* ‘gen’, în PO: *tot fealiul bărbătesc să se taie împregiur între voi* (*Gen.*, 17, 10); ‘rînd, seamă, neam’ în CS: *toți oamenii și toate fealiurile* (V, 42^v/13-14); la pl. *fealure*, *fealiure* ‘tipuri, clase’ în PO: *doao fealiure de oameni* (*Gen.*, 25, 23), *și dobitoace de multe fea-//lure* (*Ex.*, 12, 38). Termenul se întrebuințează, în special, în locuțiuni și expresii, precum: *tot fel de* (FRAG. TOD., 4^v/11); *după fealul*, *după fealiul*, *în fealiul* ‘după specia (despre pomi, jiganii, fiare, păsări, vite, viermi)’ (PO, *Gen.*, 1, 11, 21, 24; 6, 20; 7, 14 cf. mgh. *nemek szerent*); *de fealul* ‘de tipul’ (PO, *Gen.*, 1, 29); *tot fealul*, *de tot fealul*, *de tot fealiul* ‘de toate tipurile, diferite’ (PO, *Gen.*, 6, 19; 8, 17; 9, 10); *tot fealiul de* ‘toate speciile’ (PO, *Gen.*, 8, 19; *Ex.*, 27, 19; 35, 22, 33, 35), ‘diferite’ (PO, *Ex.*, 3, 20); *la fealul* ‘aparținînd aceleiași clase’ (PO, *Gen.*, 8, 19); *din tot fealiul* ‘din toate tipurile’ (PO, *Gen.*, 8, 20); *între tot fealiul* (PO, *Gen.*, 9, 15); *de un fealiu* ‘de același fel, asemănător’ (PO, *Gen.*, 41, 25); *mult fealiu* ‘mai multe varietăți diferite’ (PO, *Ex.*, 8, 21).
Sensuri derivate vezi în CADE, SD, s.v.

■ Pornind de la sensurile oferite în DA, unde figurează și acela de ‘nation, people’, precum și fonetismul vechi al cuvîntului îl fac pe G. Giuglea să aducă în discuție în istoria acestui termen și un cuvînt albanez, *fjal’e*, care amestecat cu ung. *féle* ar explica atât forma, cât și sensul ‘nație’ al împrumutului (GIUGLEA 1921-1922a, p. 637-638). Or, o atare explicație se prezintă forțată. Pe de o parte, forma termenului se explică perfect din etimonul unguresc, iar argumentul conform căruia *fél(e)* ar fi trebuit să dea în română **fil(e)* cf. ung. *bér* > rom. *bir* nu se susține, deoarece nimic nu impune ca un *-e-* accentuat să treacă la *-i-*, dimpotrivă. Pe de altă parte, sensul menționat putea fi dezvoltat pe teren românesc, fără intervenția vreunui alt termen străin.

◇ Un caz interesant îl reprezintă drumul parcurs de rom. *fel*. Situația lui este mai specială datorită faptului că acesta a devenit un lexem independent în română, spre deosebire de etimonul său *-féle* ‘specie, varietate, gen’ care funcționează drept un conjunct în maghiară. Substantivizarea acestuia în limba română s-ar putea explica prin „izolarea” etimonului din compuse și expresii (cf. DA, s.v.), în urma traducerilor din maghiară în română. În acest mod, *fel* constituie o creație românească substantivală, întrebuințat cu sensul etimologic ‘varietate, soi’, iar, extinzîndu-și

domeniul semantic, acesta cunoaște utilizări și sinonimic cu ‘neam’ (cf. și MÂNDRESCU 1892, p. 154). De altminteri, termenul se caracterizează printr-o bogăție de înțelesuri extraordinară, în special ca făcînd corp al unor construcții mai ample, în explicarea cărora trebuie să se urmărească îndeaproape construcțiile ungurești din care s-a desprins (vezi și O. Densusianu, *ILR*, I, p. 242). Astfel, ung. *-féle* atașat unor adjective cantitative (*sokféle, mindenféle, annyiféle*) a rezultat în română sensul ‘varietate, felurime’, la care s-a adăugat, pe terenul limbii române, și expr. *fel de fel*. Dintre construcțiile ungurești unde particula *-féle* însoțește pronume demonstrative (*efféle, olyanféle, másféle*) s-a extras rom. *fel* ‘specie, categorie, soi, gen, natură, particularitate’. Celelalte înțelesuri s-au dezvoltat pe terenul limbii române, fie prin lărgirea, fie prin specializarea sferei de cuprindere a celor dintîi. Astfel, în cadrul ideii ‘gen, specie’, s-a putut naște nuanța ‘obicei, datină’. Din ‘varietate’ s-a putut specializa ‘soi, rînd (de bucate)’, ducînd mai departe asocierea, a rezultat ‘chef, poftă’ (cf. PUȘCARIU 1974, p. 213). De asemenea, merită relevat înțelesul general al noțiunii ‘lucru’ pe care îl are pus după pronume demonstrative. În aceste contexte, *fel* se întrebuițează cu o valoare anaforică, pentru a rezuma cele spuse.

68. *feleleat*, s.n., ‘mărturie, răspuns’, ‘apărare’ (< mgh. *felelet* ‘id.’; cf. EWUR, p. 327; cf. DER, s.v.), atestat, în secolul al XVI-lea, sporadic, în CV: *locu de feleleatu* (35^r/7), *Ascultați acmu al mieu cătră voi feleleatiu* (18^v/14-19^r/1)⁶⁵⁸.

◇ Sensul etimologic ‘răspuns’ cuprinde în nucleul său și nuanța ‘răspuns dat în cadre oficiale’, adică ‘mărturie’ în apărarea cuiva, termenul românesc putînd fi întrebuițat, în limba română veche, (și) cu această notă (CV, 18^v/14-19^r/1). De altminteri, aceasta este lesne de înțeles, întrucît un răspuns presupune, de regulă, și o ‘răspundere, responsabilitate’ față de cele spuse. Pornind de la această idee de ‘responsabilitate’ asumată, termenul a căpătat azi sensul ‘garanție’ cu care se utilizează în sudul Transilvaniei și în Hunedoara (GHETIE 1974, p. 135).

■ Repartiția termenului cuprinde, în epocă, zona Banat-Hunedoara, fiind regăsit, regional, și azi în unele graiuri ardelenesti.

69. *felelui*, vb., ‘a răspunde, a mărturisi’ (der. rom. < mgh. *felel-ni* ‘id.’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 70-71; cf. EWUR, p. 327-328), cu puține atestări, în CV: *Ce de menre feleluiescu că poți înțeleage* (30^r/12-13), iar cu der. subst. *feleluit* în CP: *Și năpăstile-mi ce mi se-au tîmplat de jidovi spre feleluit*⁶⁵⁹.

⁶⁵⁸ În pasajele corespunzătoare din *Apostolul* coresian avem termenul *răspuns*.

⁶⁵⁹ În CB (FA, 20, 19) se găsește *sveature*, asemănător cu contextul din CV: *spre sveatu*.

◇ Asemenea substantivului *feleleat*, verbul *a felelui*, cu o circulație în Transilvania, a trecut de la înțelesul ‘a răspunde’, ‘a mărturisi’, cu care este atestat în limba română veche (CV, 30^r/12-13), la cel ‘a garanta’.

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție restrânsă în nordul și sudul Transilvaniei. În secolul următor, acesta este atestat în Crișana și Trans. sud-est (cf. DLRLV, s.v.), păstrându-se, regional, și ulterior (cf. și GHETIE 1982, p. 27).

70. *feredeu*, s.n., ‘baie’ (< mgh. dial. *feredő* ‘id.’, DA, s.v.; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 154-155; cf. EWUR, p. 332; cf. DER, s.v.), apare toponimic în documente slavone din Moldova (1543, cf. BOGDAN 1946: 157), ceea ce indică faptul că acesta trebuie să fi fost cunoscut, în această regiune, și ca nume comun, calitate în care, de altfel, se atestă în secolul al XVII-lea, în LEGI MOLD.: *Cînd va merge la **feredeu** sau și într-alt loc ascuns* (gl. 67:6), *Carele va fura haine de la **feredeu*** (pr. XIII:106).

◇ Împrumutul apare mai nuanțat față de etimonul său maghiar. Acesta are în română, pe lângă înțelesul etimologic ‘baie’, în sens larg, ‘local public pentru făcut baie’, ‘localitate balneară’, și sensurile specializate ‘vas special pentru îmbăiat, cadă’, cel de ‘izvor’ (*Lex. reg.*, II, 78) sau ‘înfrîngere’ (cf. DER, s.v.). Sensul de bază a dat naștere și toponimului moldovenesc *Ferede*, asemenea mgh. *Feredő* din j. Hunedoara (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.).

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște relativ puține atestări, localizabile în Moldova, unde se reține și în secolul următor, fiind întrebuințat și cu sensul figurat ‘bătaie cu vărsare (baie) de sînge’ (cf. DLRLV, s.v.). Nu se poate însă exclude circulația lui și în graiurile populare ardelenesti, unde este bine reprezentat în secolul al XVII-lea, cunoscînd o repartiție în Banat și Transilvania, întrebuințat, pe lângă sensul etimologic, și cu înțelesul ‘îmbăiere’ (cf. DLRLV, s.v.). Răspîndirea lui actuală cuprinde, în afară de Moldova, și Bucovina (cf. DA, s.v.), Sălaj, Hunedoara, iar cu sensul ‘izvor’ și regiunea Turzii (*Lex. reg.*, II, 78, cf. GHETIE - MAREȘ 1974, p. 283).

71. *fileariu*, s.m., ‘filer, dinar, ban’ (< mgh. *fillér*, cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 343; cf. EWUR, p. 339; cf. DER, s.v.), consemnat la Coresi, în CT: *au nu doao păsărele prețuescu-se întru în (într-u = într-un) **fileariu**?* și în CC₁ (cf. *ILR*, II, p. 343). Etimonul unguresc provine din germ. *Vierer* [*fîrer*], cf. MESZ, s.v. Vezi și CADE, SD, s.v. *filer*.

72. *fisolgabir*, s.m., ‘judecător, prim-pretor’ (< mgh. *főszolgabiró*, cf. și rom. *solgabirău* < mgh. *szolgabiró*, CADE, s.v.; cf. EWUR, *fisolgabirău*, p. 342-434), atestat într-un zăpis ardelenesc: *Domnu **fisolgabir** Iodi Mihai* (Dî, CXIII, 638/34). Termenul nu este notat nici la MÂNDRESCU 1892, nici în EWUR și nu-l înregistrează nici CADE, nici SD.

□ Împrumutul corespunde formal unui cuvânt compus maghiar: *fő* ‘principal’ *szolga* ‘slugă’ *biró* ‘judecător’. Primul component (*fi-*) a devenit obscur în limba română, ultimele două se mai recunosc în termenul rom. *solgabirău*. Forma (*fi*)*solgabir* putea rezulta dintr-o derivare regresivă de la (*fi*)-(*solga*)-*birău* (< mgh. *biró*).

■ Ca termen administrativ, maghiarismul este consemnat, în secolul al XVI-lea, în nord-estul Transilvaniei (Maramureș). Nu se poate stabili precis dacă a circulat și în alte regiuni ardelenesti, iar azi nu se mai găsește (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 283). Termenul înrudit *solgabirău* ‘pretor’ se mai atestă în secolul al XVII-lea, avînd o repartiție în Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.).

73. florint, s.m., ‘monedă de aur, imprimată, prima oară în Florența cu o floare’ (< mgh. *florint*, lat. med. *florinus*; MÂNDRESCU 1892, EWUR nu-l înregistrează; cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 386), consemnat în acte oficiale din Moldova: *dereptu doauo sute și treidzeci de florinți bani tătărăști* (Dî, LX, 6, *Zapis*, 1577) și din Transilvania: *iaste birul de un florint* (Dî, XIX, 262^f/3, *Inventar*, 1599), avînd o ocurență și în PO: *Și cumpără o parte de pămînt [...] într-o 100 de florinți de aur* (*Gen.*, 33, 19)⁶⁶⁰.

74. fuglu, s.m., ‘captiv, prizonier’ (< mgh. *fogoly* ‘id.’; cf. EWUR, p. 365; cf. DER, s.v.), atestat sporadic în CV: *Un bărrbatu [...] oarecare fuglu* (34^v/10-12), *Pavelu, fuglul, chiemă-me de me rrugă se aducu acestu giure la tinre* (26^f/11), la pl. *fugli*: *Pavelu și alții oarecarii fugli* (42^f/1-2)⁶⁶¹, *E sveatul voiniciloru fu cum se ucigă fuglii* (47^v/10-12).

75. gazdă, s.f., ‘stăpîna sau stăpînul casei, în raport cu oaspeții pe care-i primește’ (< mgh. *gazda* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 156-157; cf. EWUR, p. 370-372; cf. DER, s.v.), notat sporadic în GB (284^f/3). Der. verbal *a găzdui* este consemnat în EV. (cf. INDICE XVI, p. 158).

◇ Alături de sensul etimologic ‘om cu stare, proprietar de casă’, substantivul *gazdă* și-a dezvoltat înțelesul ‘locuință provizorie’⁶⁶², ‘cameră cu chirie’ (vezi expr. *stă în gazdă*). Trecerea de la persoana ‘stăpîn, proprietar, hangiu sau amfitrion’ care orînduiește și/sau oferă adăpostul la ‘locuința’ însăși se realizează printr-o echivalare calitativă. Limba română mai cunoaște și alte sensuri, precum: ‘femeie, nevastă’ în Transilvania, unde termenul se întrebuintează și cu înțelesul ‘om bogat’, probabil prin influența lui *găzdac* (< *gazdag* ‘bogat’), atestat încă în secolul al XVII-lea în Trans. nord (cf. DLRLV, s.v.).

⁶⁶⁰ Termenul putea fi cunoscut traducătorilor deoarece, în text, apare drept corespondentul unei alte monede mgh.: *garas*.

⁶⁶¹ Termenul apare o dată și în versiunea tipărită de Coresi a *Faptelor apostolilor* (25, 12-15). În schimb, în celelalte ocurențe ale lui, este redat prin *legat*, *legători*, *legații*.

⁶⁶² S. Pușcariu (în PUȘCARIU 1974, p. 212) explică dezvoltarea acestui sens prin faptul că drumeții au fost, de multe ori, nevoiți „să tragă la vreo gazdă”, drept pentru care cuvîntul a fost analizat și ca ‘adăpost’.

■ În secolul al XVI-lea, atestările trimit la o repartitie în Moldova, respectiv în sud-vestul Transilvaniei, în cea din urmă regiune cunoscând o circulație și în secolul următor (cf. DLRLV, s.v.).

76. gheman, subst., ‘diamant’ (< mgh. *gyémánt* ‘adamas, diamant’, MNYSZ; cf. EWUR, *ghemant*, p. 376), consemnat izolat în PO, ca parte a unei enumerații, în: *În al doilea rînd fie carmel, safir și gheman* (Ex., 28, 18 – cf. mgh. *Gemāt*, cf. lat. *iaspis*), *Carmen, safir și gheman* (Ex., 39, 11 – cf. mgh. *Gemant*). CADE, SD nu-l înregistrează.

□ Forma românească putea rezulta în urma unei asocieri greșite cu desinența acuzativului unguresc *-t*, pe care traducătorii, astfel, au omis-o. Un caz asemănător îl poate constitui numele *Saru* (PO, *Gen.*, 16, 7), a cărui formă se datorează eliminării desinenței de acuzativ, deși forma ungurească nu rezultă din *Saru* + *-t*, ci este un compus: *Sar* (cf. lat. *Sur*) + *ut* ‘drum’ (PO 1925, p. XLIV).

77. gilălui, vb., ‘a invidia, a urî’ (der. rom. < mgh. *gyűlöl-ni*, vezi și *gye*l ‘odi, aversor’; ‘hassen’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 383; cf. DER, s.v.), cu ocurențe, în special, în textele rotacizante: în PS: *cire gilăluiaște dreptul greși* (33, 22); în CV, întrebuițat cu sensurile ‘a persecuta, a goni’: *Și aceasta cale gilăluiiu pînă la moarte* (19^f/12-14)⁶⁶³ și ‘a invidia, a urî’: *ucideți și gilăluiți* (64^f/5-6)⁶⁶⁴; cu o frecvență considerabilă în PH: *Gilăluiși toți făcătorii fărădelegiei* (3^v/7), *Mîntuitu-me-au [...] de cei ce gilăluiescu menre* (12^f/18), *dereapta ta afla-se-va tutor celor ce vor gilălui tinre* (16^f/9), *gilăluiuindu menre* (29^v/19), *cei ce gilăluiră noi* (37^f/8), cu var. *a gelălui*: *cei ce gelăluiia tinre* (64^f/4) etc. Vezi și derivatele: *gilăluire* ‘ură’: *și cu gilăluire nedere<a>pta gilăluiră-me* (PH, 20^f/19), *Și puseră pre menre rreu dreptu binre și gilăluire dreptu iubovulu mieu* (PH, 95^v/5); înregistrat, în mod curios, și în CB, cu var. *gelelui-re*⁶⁶⁵: *geleluirea întru beseareci* (1Cor., 6, 4); și subst. și adj. *gilăluitar* ‘(persoană) care urăște, care invidiază’: *Și scoase ei den mînrule gilăluitar<u>lui* (PH, 90^v/10), *Și vîncură lor cei gilăluitar lor* (PH, 92^f/41), *cuventele gilăluitoare* (PH, 95^v/3).

■ Maghiarismul cunoaște o repartitie în Transilvania de nord. Forma *jilălui*, cu sensul ‘a face pe cineva să sufere, a întrista’, rezultată, eventual, din contaminarea între *a gilălui* și *a jelui*, se notează în Maramureș (cf. GHEȚIE 1982, p. 161).

78. giloșag, subst., ‘ură’ (< mgh. *gyűlöség* ‘id.’; MĂNDRESCU 1892; EWUR, nu-l înregistrează), atestat izolat în PH, în contextul verbului corelativ: *Și de sfîrșit giloșag gilăluiiu* (118^f/22).

⁶⁶³ Scris inițial *gicăluiiu*, formă care, mai probabil < mgh. *gyelkol* ‘a ucide, a persecuta, a tortura’ (cf. *Studiu filologic* la CV, p. 41). În *Apostolul coresian*, în acest loc, apare *gonit-am*.

⁶⁶⁴ Cf. *vă urîți* la Coresi.

⁶⁶⁵ Este posibil ca forma să nu-i fi fost familiară autorului, deși nu este exclus nici să fie vorba de o încercare de adaptare fonetică a verbului (cf. GAFTON 2001a, p. 243). În text, termenul alternează cu *a urî* (*Iac.*, 4, 2), iar în CP este notat *a ocări*.

79. giolgiu, subst., ‘pânză fină’, (< mgh. *gyolcs* ‘sindon, tela linea mundissima’, ‘tela polita’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 158; cf. EWUR, *giulgi*, p. 385–386; cf. DER, s.v. *giulgiu*), înregistrat într-un singur loc în PO, în: *Fă lor den giolgiu și cămășui* (*Ex.*, 28, 42 – cf. mgh. *gyolch*). Vezi în CADE, s.v. *giulgiu*.

■ Termenul cunoaște o repartiție restrânsă în zona Banat-Hunedoara. Cu toate că acesta a pătruns, probabil, pe cale cultă, nu este exclus să fi avut curs și în graiurile populare ardelenesti, unde apare în zilele noastre, cunoscând și alte variante fonetice (vezi *jolj*, cf. SD).

80. gând, s.n., ‘înțelepciune’, ‘intenție’, ‘cuget’ (< mgh. *gond* ‘cogitatio’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 386; cf. DER, s.v.), destul de larg întrebuintat în limba română veche⁶⁶⁶, notat în PH ‘înțelepciune’: *ciudele tale, și cu gândurile tale nu e cinre se va asăm<ă>na ție* (34^f/6), ‘intenție’: *tu înțeleseși gândul meu de departe* (117^v/3), cf. și în loc. vb. *a umbla cu gândul: în casa Dzeului îmblăm cu <gî>ndul* (46^f/15); în CV ‘conștiință, cuget’⁶⁶⁷: *Bărrbați frați, eu cu totu gândul cela bunrul viu* (23^v/2-4), *nevinovatu gându aibîndu* (31^f/6-7), *cu gândurile cealea bunrele* (78^v/12-13), cu sensul ‘prevedere, înțelepciune’: *Multă lume nemereaste cu tinre și isprăvire easte limbiei aceștiia cu ale tale gândure* (29^f/7-11)⁶⁶⁸ și ‘ostentație, pompă’, ‘imaginație’, ‘înșelătorie’: *Venre Agripa și Vernichie cu multu gându* (36^f/4)⁶⁶⁹; ‘cuget’ în CB: *curatului gându* (2P, 3, 1); ‘intenție’, ‘cuget’ în CS: *ceia ce poartă gându bunu* (V, 51^v/17); precum și în documente, în special, ardelenesti și moldovenești: *gândul și voia gărdinarului* (Dî, XXXVI, 249^v/10, Trans.), *i-au fost gândul cum mă va piiarde* (Dî, XLIV, 237^f/12, Mold.), *acel svat și acel gându* (Dî, XCIII, 1^f/6), unde vezi și var. *ghendul* (Dî, C, 82^f/11).

■ Cu toate că mai rar, în literatura de specialitate, s-a propus și pentru mgh. *gond* > rom. *gînd* ipoteza filierii slave (vezi PUȘCARIU 1940, p. 299). Nici în acest caz însă nu trebuie să aducem în discuție o intermediere slavă, forma românească fiind perfect explicabilă din etimonul unguresc, dacă se au în vedere principiile adaptării fonetice a împrumuturilor maghiare.

□ Astfel, pentru trecerea lui [o] la [î], în cazul acestui cuvînt, filiera slavă nu este unica soluție posibilă, căci în română [o] + [n, m l. r] + o altă consoană > [ă] > [î] și în alte cuvinte în care slava n-a jucat nici un rol.

⁶⁶⁶ În textele românești vechi care cuprind traduceri din *Vechiul Testament*, nu există o „normă lexicală individuală unică” și colectivă pentru conceptul ‘conștiință’. La nivelul fiecărui text se poate observa însă tendința către edificarea unei asemenea norme. Astfel, la Coresi, spre exemplu, asemenea CV, acolo unde în textul-sursă slavon apare termenul care redă ideea ‘conștiință’, acesta este tradus, generic, prin *gînd* (MUNTEANU 2008, p. 370).

⁶⁶⁷ Corespondent al lui *sfeat(uri)* la Coresi.

⁶⁶⁸ Cf. *cugetat* la Coresi.

⁶⁶⁹ La Coresi, *amegire*. *Apostolul* coresian întrebuintează, în alt loc, *cugetat* (29^f/7-11), *sfeat* (23^v/2-4).

◇ O distanță considerabilă se plasează între sensul etimonului *gond* și înțelesurile, vechi și noi, ale împrumutului *gînd*⁶⁷⁰. În maghiară, substantivul denotă ‘o conștiință tulburată’, ‘cuget pătruns de neliniște’, asociind, deci, intelectul cu emoții (cf. *bizonyos nyugtalanással és kedvetlen érzéssel, aggálylyal párosúl*, Czuczor-Fogarasi, s.v.). Și celelalte sensuri ale lui *gond* - vezi ‘grijă’ sau ‘precizie, exigență’ (cf. Tótfalusi, s.v.) - sînt, de fapt, conotate afectiv. Spre deosebire de această stare de fapte, în română, *gînd* a pătruns cu o valoare emotivă neutră, desemnînd ‘cuget, minte, conștiință’. Acest înțeles, deși prezent în *gond* (cf. MNYSZ, s.v.), redă, mai degrabă, nucleul semantic al derivatului unguresc *gondolat*. Limba română a dezvoltat apoi și alte sensuri, precum: ‘prevedere, înțelepciune’ (CV, 29^f/9-11), ‘ostentație, pompă’, ‘imaginație’, ‘înșelătorie’ (CV, 36^f/4), dar și ‘grijă, îngrijorare, bănuială, intenție’ (cf. NICULESCU 2005, p. 120). Uzurile actuale au lărgit sfera semantică a cuvîntului, desemnînd prin *gînd* ‘idee’, ‘meditație, reflecție’, ‘opinie, părere’, ‘spirit, inteligență’ (cf. DER, s.v.).

■ Termenul a avut, probabil, o repartizare pe tot teritoriul lingvistic românesc, fiind uzual îndeosebi în graiurile din Moldova, Banat-Hunedoara și Trans. de sud, și face parte și astăzi din norma limbii literare.

81. *gîndi*, vb., ‘a cugeta’, ‘a-i trece prin minte’, ‘a socoti’, ‘a intenționa’ (der. rom. < *gînd* < mgh. *gond*, + *-i*, cf. și mgh. *gondol-ni*), notat frecvent în textele secolului al XVI-lea: cu sensul ‘a cumpăni, a ezita’, în CV: *Se ceară cu credință, nemică gîndindu-se, că cela ce se gîndește aseamănă-se undeei mariei* (55^v/8-11); în CB: *Se ceară cu credință, nemică gîndindu-se* (Iac., 1, 6); ‘a intenționa’ în PH: *cei ce gîndiră a împiedica urmele mele* (118^v/5); în PO, cu sensurile ‘a-și forma în minte o idee’, ‘a cugeta’, ‘a-i trece prin minte’, ‘a socoti’, ‘a intenționa’⁶⁷¹: *Domnedzeu gîndi cum acela rău să-l facă bun* (Gen., 50, 20), *gîndiia că vei despărți featele tale de la mine* (Gen., 31, 31); ‘a chibzui, a socoti’ în GB: *Cela ce nu gî<n>dește* (163^f/1); ‘a închipui, a imagina’ în COD. MAR.: *cum mente de om n-are gîndi* (f. 140 r⁰); în EV., CC₂, PR.LUC. (cf. INDICE XVI, p. 159); precum și în diverse acte oficiale: *n-au gîndit cu aceasta că ară fi el în gura turcilor* (Dî, XXXIII, 241^f/2, Trans.), *tot amu svătuit și amu gîndit* (Dî, XCIII, 1^f/6, Mold.). Prin conversiune s-a obținut adj. part. *negîndit* ‘nechibzuit’: *jidovii cu viețile lor hrăbore și negîndite* (PO, Prefață) și ‘care nu

⁶⁷⁰ Cf. O. Densusianu, *ILR*, I, p. 242, unde autorul sesizează deosebirea semantică între *gond* ‘îngrijorare’ și *gînd* ‘cuget, idee’, deși observă că termenul maghiar înseamnă și ‘cuget’, notat în dicționare maghiare (mai ales sub forma *gondolat*).

⁶⁷¹ Vezi și contextul: *Iaca, vădzuu ochii tăi care n-am vrut nice gîndi* (Gen., 48, 11 – unde redă ung. *véltem* ‘nici n-am sperat’).

înțeleg, nu au minte' în PH: *vitele negîndite* (42^r/21); vezi și der. subst. *negîndire*: *nu de negîndire și de lene voastră să perdeți dulceața* (CS, III, 15^v/7).

◇ Derivatul verbal *a gîndi* continuă atît nucleul semantic '(a) cuget(a)', cît și nuanțele, mai mult sau mai puțin legate de acesta, precum: 'a-i trece prin minte', 'a-și forma în minte o idee', (PO, *Gen.*, 31, 31), 'a socoti', 'a intenționa' (PH, 118^v/5), 'a cumpăni, a ezita' (CV, 55^v/8-11), 'a chibzui, a socoti' (GB, 169^r/7), 'a închipui, a imagina' (COD. MAR., f. 140 r⁰).

▣ Asemenea substantivului de bază, verbul a cunoscut o repartiție destul de largă în limba română veche, fiind bine reprezentat în regiunile nord-estice, nord-vestice, precum și în sud-vestul țării. În secolul al XVII-lea, acesta se atestă cu sensul 'a ține seama, a avea grijă, a-i păsa', avînd o repartiție în Moldova, Banat și Trans. sud (cf. DLRLV, s.v.), iar astăzi, reflexiv, și cu sensul 'a-și forma o idee, a pătrunde ceva cu mintea; a reflecta, a medita, a cugeta, a chibzui', face parte din norma limbii literare.

82. gunosli, vb., 'a se scîrbi, a-i face rău' (der. rom. < mgh. *gonoszol* 'id.', cf. POPOVICI 1979, p. 248 + -i; cf. MÂNDRESCU 1892, *gunuslesc*, p. 78; EWUR, nu-l înregistrează), consemnat în PS.C.: *În toată zi de cuvintele mele gunosliă-se, / spre mine toate cugetele lor spre rău* (55, 8-9), iar var. (a) (se) *gunosi* în PH.: *În toate dzile de cuvintele mele gunosiră-se penre toate cugetele lor pre meu* (47^f/6).

□ Forma românească prezintă disimilarea vocalică [o]-[o] > [u]-[o], iar grupul -sl- a putut rezulta prin sincopă (dacă < ung. *gonoszol*⁶⁷²). Același tratament al grupului mgh. -(sz)ol > rom. -sl- se observă și în *a ponoslui*.

83. hasnă, s.f., 'folos', 'profit' (< mgh. *haszon* 'utilitas, commodum, emolumentum', MNYSZ, dintr-o formă flexionară cu sufixul posesiv *haszna*; cf. MÂNDRESCU 1892, *hasnă*, p. 79; cf. EWUR, p. 406-407; cf. DER, s.v.), atestat în PH, cu înțelesul 'folos, pradă', cu var. *hasnă*: *Bucurau-me eu de cuvintele tale, că aflaiu hasnă multă* (109^f/162); 'folos' în CAT.C.: *Iani să grăim despre hasna celor zeace cuvinte ale lu Dumnezeu* (5^f/10-12); în CC₁ (cf. GHETIE 1982, p. 13); cu același sens în PO: *Pînă în șase ani tu să samini pămîntul tău și strînge lăuntru hasna lui* (Ex., 23, 10), la pl. *hasne*, în: *Folosuri și hasne* (PO, *Prefață*); în CS (XII, 100^f/11-13). Vezi și der. vb. *a hăsnui*: 'a (se) folosi de..., a profita' în PO: *Ce vom hăsnui cu acea să vom omorî frate-nostru* (Gen., 37, 26). Vezi și compusul *hasnă-luotoriu* în CB: *Și nu numai*

⁶⁷² Etimonul adj. *gonosz* 'răutăcios' e mai puțin probabil, deși nu exclus. În acest caz, trebuie explicată epenteza lui -l-, care, de altfel, nu este inedită în cazul împrumuturilor maghiare (cf. *belșug, a budușlui*). Mai probabilă se pare însă proveniența din vb. *gonoszol*.

curvarilor lumiei aceştii, sau *hasnă-luotoriloru* sau răpitorilor sau Dracului-slujitorilor (1Cor., 5, 11)⁶⁷³.

■ În secolul al XVI-lea, maghiarismul are o repartitie în Banat-Hunedoara, puțin cunoscut în sudul Transilvaniei (vezi în CB). Termenul și-a lărgit aria de răspîndire în secolul următor, atestările provenind, pe lîngă cele din graiurile bănățene-hunedorene (vezi în *Anonymus Caransebensiensis: hasne* ‘utilitas’, în *Lexicon Marsilian*, cf. PAMFIL 1958, p. 239; cf. POPOVICI 1979, p. 252), și din Ț.R., Crișana, Trans. nord (cf. DLRLV, s.v.). Răspîndirea actuală cuprinde Transilvania și, izolat, nordul Moldovei, atestat, mai cu seamă, în literatura populară (cf. DA, s.v.; cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 285). În Transilvania, alături de der. *a hăsnui* ‘a folosi, a (se) servi, a întrebuița’ cu care se întîlnește încă în PO, apoi la Anonymus, se aude și forma *a hăsnălui, a hăsnăli* (< mgh. *használ-ni* ‘a folosi’) cu același sens (cf. DA, s.v.; vezi și *Lex. reg.*, II, 74).

84. hălădui, vb., ‘a evada, a scăpa cu viața (de o primejdie)’, ‘a izbuti, a reuși’, ‘a trăi liniștit’ (der. rom. < mgh. *halad-ni* ‘a propăși, a merge mai departe’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 161-163; cf. EWUR, p. 415-416; cf. DER, s.v.), atestat într-o scrisoare muntenească: *Cîți amu hălădui de turci* (Dî, XVIII, 1^v/13), *Noi amu hălădui și amu avea pace* (Dî, XVIII, 2^f/12). Vezi și der. inf. lung *hălăduire* în GB (161^f/8). Vezi CADE, s.v. *hălădui*, SD, s.v. *hălăduiesc*.

◇ Apariția unui sens nou pe terenul limbii române se prezintă într-un mod cu totul aparte în cazul verbului *a hălădui*. Etimonul maghiar *haladni* înregistrează sensuri concentrate în jurul nucleului ‘mișcare, deplasare’, ‘avansare’ într-un tempo relativ moderat (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.)⁶⁷⁴. De asemenea, comună tuturor celorlalte înțelesuri este și ideea de deplasare în direcția ‘înainte’, implicînd și ‘durabilitate’ și o anumită ‘dinamică’. Percepția de către vorbitorii români asupra repeziciunii acțiunii de propășire se prezintă cu o nuanță ușor schimbată. Astfel, DA consemnează termenul cu sensul etimologic ‘a pleca (repede) dintr-un loc’ care a rezultat în limba română veche înțelesul de bază ‘a evada, a se refugia, a scăpa cu viața (de o primejdie), a se mîntui’⁶⁷⁵ (cf. *hălăduire*, în GB, 161^f/8). De fapt, diversele sensuri conexe pe care le are termenul își au, de fapt, ca punct de reper nucleul semantic care cuprinde ideea

⁶⁷³ Cf. *lacom* din CP.

⁶⁷⁴ Termenul *halad* pare să provină din același radical ca și *szalad* ‘a alerga’, /h/-/sz/ fiind interschimbabile și în alte cuvinte, cazuri în care substituția indică, la fel ca aici, schimbarea unor nuanțe semantice. Astfel, *h-* (din *halad*), implicînd o exalare mai puțin intensă, marchează o acțiune cu o desfășurare mai lentă, față de *sz-* (din *szalad*) care angajează o respirație mai dinamică și, implicit, un ritm mai alert al acțiunii denumite prin acest verb (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.).

⁶⁷⁵ Sensul ‘a mîntui, a cruța’ este prezervat și în *a hălăstui* (cf. PS.C., 77, 107-109 și GB, 391^v/1), care decurge dintr-o altă formă a aceluiași etimon. În maghiară, *halaszt-a-ni* este forma factitivă a verbului *halad-ni*.

unei acțiuni îndreptate spre finalitatea ‘supraviețuirii’⁶⁷⁶ căreia i se asociază și unele modalități de a depăși un eventual pericol ‘prin fugă’, ‘prin adăpostire’. Din acest sens ‘a căuta scăparea prin fugă’ au putut apărea și sensurile ‘a răzbate, a dăinui’, ‘a izbuti, a reuși’ (cf. CADE, SD, s.v.). Odată înlăturată primejdia prin părăsirea locului amenințat, se putea trece la căutarea, apoi găsirea unui adăpost (refugiu), care poate asigura o viață netulburată. În acest fel, verbului i s-a putut acorda înțelesul de azi ‘a trăi undeva în voie, în libertate, în liniște’ (cf. DER, s.v.), iar derivatului substantival *hălăduință* cel de ‘loc ferit de primejdie, sălaș’⁶⁷⁷. Un interes deosebit îl reprezintă, în continuare, sensul ‘a naște, a scăpa de sarcină’ cu care se înregistrează verbul în diferite dicționare (cf. DA, SD, s.v., *femeia a hălăduit*), cu atestări moldovenești. Acest din urmă sens s-a dezvoltat, cel mai probabil, „printr-o extensiune abuzivă” (GAFTON 2010b, p. 98) sau în urma unei confuzii, cu toate că și alte explicații pot fi luate în vedere⁶⁷⁸. Atribuirea verbului *a hălădui* sensul ‘a naște’ putea fi desăvârșită într-o zonă puternic influențată de maghiară, putând fi prelevat din vorbirea unor moașe de origine maghiară care asistau la naștere. Termenul, în acest context, se referea, după toate probabilitățile, la un moment ulterior procesului de naștere propriu-zis, la femeile care au supraviețuit în urma travaliului. Confuzia apare, așadar, între referirea inițială la un aspect al procesului și înțelegerea acestei intenții comunicative drept momentul culminant al acestuia.

■ Pe baza atestărilor, în secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartitie în Țara Românească și în Moldova. Cu toate că nu este consemnat în graiurile ardelenesti, acesta putea fi cunoscut și în Transilvania, unde este notat în secolul următor (cf. DLRLV, s.v.), precum și în zilele noastre, dezvoltând și alte sensuri.

85. *hălăstui*, vb., ‘a mîntui, a cruța’ (der. rom. < mgh. *halaszt-(a)ni* ‘prodneo, differo, prorogo’; ‘verzögern, verlängern, aufschieben’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 78; cf. EWUR, p. 416), înregistrat în PS: *nu hălăstui de moarte sufletul (sufletele) lor* (cf. ILR, II, p.

⁶⁷⁶ Al. Gafton (în GAFTON 2010b, p. 96) găsește nucleul de sens ‘care privește o acțiune ce se referă la supraviețuire’ și în maghiară, dar acesta putea fi dezvoltat și în română tocmai prin perceperea mai activă, mai accelerată a acțiunii denotate prin verbul maghiar. Astfel, dacă *halad* se asociază cu ‘repede’ (cf. DA), cauza unei deplasări grabnice poate fi tocmai evitarea unei situații nefavorabile, care reprezintă o amenințare la însăși viața omului.

⁶⁷⁷ Cf. și MÂNDRESCU 1892, p. 162, unde *hălăduire* înseamnă ‘scăpare’, iar *hălăduință* ‘locuință’ care nu este altceva decât „un soi de *scăpare* de intemperii, un loc unde s-a putut aședa cineva, *hălăduind* de primejdiile unei bejenii etc..., sau un loc unde-ți petreci viața”.

⁶⁷⁸ Cf. DA care derivă sensul ‘a naște’ din acela de ‘a scăpa’, ‘a se ușura de făt’, verbul ‘naștere’ înscriindu-se în seria ‘a trăi’, ‘a (se) descărca’. Deosebită de aceasta este explicația care consideră *a hălădui* „un martor de eroziune” a unei sfere semantice mult mai întinse (vezi Ștefan Giosu, *Sinonime regionale ale verbului a (se) naște*, în AUT, sect. III, Lingvistică, t. XLI-XLII (1905-1906), p. 55-63, cf. GAFTON 2010b, p. 97).

343), în PS.C.: *Cale făce cărîri mănîei sale, / nu hălăstui de moarte sufletele lorū / și vitele lorū în moarte închise* (77, 107-109) și în GB (391^v/1).

86. hălășteu, s.n., ‘eleșteu, iaz care abundă în pești, lac’ (< mgh. *halastó* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, *heleșteu*, 163-164; cf. EWUR, p. 422-423; cf. DER, s.v. *heleșteu*), notat în zapise, în special moldovenești: *Teişori cu halășteiu [...] Plopi cu 2 hălștei* (Dî, LXXII, 15^f/10, 12, *Catastif*, Mold.), *la teiul cel mar[e] de-supra d[e] hălșteu, fața în zos (sic!) pe la cer* (DRB, 1/7, *Zapis*, Ț.R.), cunoscînd numeroase variante, precum: *halășteiu, hălăștău, hălăștieu, hălășteiu, hăleștei, hăleștiu, hălșteu, heleștiu*⁶⁷⁹, îndeosebi în primul sfert al anilor 1600.

87. herțeg, s.m., ‘duce, voievod, principe’ (< mgh. *herceg* ‘id.’; cf. EWUR, p. 426; cf. DER, s.v. < germ. *Herzog*, prin intermediul mgh. *herceg*), însemnat izolat într-un act diplomatic ardelean: *Și cu svatul împăratului și cu cei 7 herțegi și cu alalți domni creștinești* (Dî, XXXIV, 254^v/9, 23).

■ În secolul al XVI-lea, maghiarismul circula, probabil, în graiurile ardelenesti, fiind atestat și în secolul următor în Crișana, iar cu sensul figurat ‘titlu dat domnilor Țării Românești care aveau feude în Transilvania’ și în Ț.R., ca termen „literar regional” (cf. DLRLV, s.v.). Vezi și var. *herțeg*.

88. hiclean, subst. și adj., ‘viclean, șiret’ (< mgh. *hitlen, hütlen* ‘infidelis, perfidus’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, *viclean*, p. 187-189; cf. EWUR, *viclean*, p. 849-850; cf. DER, s.v. *viclean*), cu o largă întrebuintare în limba română veche, atestat adj., însoțind subst. *duh*, în CV: *duhulu hicleanu* (3^f/8-9), *duhurele cealea hicleanele* (2^v/11-13)⁶⁸⁰; ‘înșelător, mișel’ în PH: *Frî<n>ge brațul greșitului și hicleanului* (7^f/36), *adunrătură hicleanilor* (17^v/17); ‘înșelător’ în PS: *Bărbatul cruntu și hăclianu spurcăciune-i Domnului* (5, 8); cu var. *hitlean* în CB: *duhulor hitleani* (FA, XIX, 12), *realelor și hitleanelor* (1Cor., 5, 8); ‘diavol, cel rău’ în CAT.C.: *Și nu ne duce în năpaste, ce ne izbăveaște pre noi de hitleanul* (8^v/12-14); în FRAG. TOD.: *Dracul hitleanul depărtează-l de noi* (2^f/24); ‘diavol, drac’ în CS (104^f/13-15); var. *ficleane* într-un act ardelenesc: *Pohtele turcilor // ceale ficleane să le urîm* (Dî, XXXVI, 251^f/1, *Act diplomatic*, Trans.). Vezi și sg. fem. *hicleană* (PH, 83^f/4), *hitleană* (CS, V, 55^f/5), pl. *hicleane* (CV, 3^f/2), *hicleani* (PH, 30^v/1), *hitlean* (CB, FA, 19, 13), *hitleani* (CB, FA, 7, 51)⁶⁸¹. În secolul următor, termenul se atestă și cu alte sensuri, precum ‘fals’ (LEGI MUNT., 302:57), ‘trădător’ (*ibidem*, 367:4).

⁶⁷⁹ Numărul mare de variante poate indica încercările de adaptare, dar și, pur și simplu, variante regionale. Interesantă se prezintă construcția pleonastică *hălășteu de peaște* (DRB, 159/10, *Zap.*, 1628, Iași).

⁶⁸⁰ CF. *hitlean, hitlean* în CP.

⁶⁸¹ Redat în CP prin *iuți*.

□ Între etimonul mgh. *hitlen* și forma românească actuală *viclean* se plasează fonetisme vechi, precum *hitlean*, formă etimologică, *hiclean*, cu grupul consonantic adaptat⁶⁸² sau, regional, *ficlean* care coexistă în limba română a secolului al XVI-lea, primele două inclusiv în același text.

Unele variante se datorează hipercorectitudinii. Astfel, din teama de a nu greși, au luat naștere formele *ficlean* / *viclean* (înlăturând forma etimologică *hitlean* / *hiclean*). Forma *ficlean* a putut apărea printr-o confuzie și o falsă regresivă, în sensul că *hiclean* (în texte vechi, și *hitlean*), pe baza unei analogii, a fost luat drept un produs al palatalizării labiovelarei surde. Astfel, dacă *fier* < *h'ier*, *fiică* < *h'ică*, *a fi* < *a hi*, atunci și *hiclean* < *ficlean* (cf. GAFTON 2000, p. 71). Falsa regresivă, pe baza unei analogii, poate explica și *hiclean* > *viclean*. În unele regiuni, *v-* inițial se pronunța ca o spirantă palatală sonoră [y] (cf. *vin* – *yin*, *vițel* – *yițel*, cf. O. Densusianu, *ILR*, I, p. 241). Revenindu-se la fonetismul inițial cu *v-*, acestor cuvinte li s-a adăugat și *yiclean*, devenit *viclean*, acesta din urmă fiind considerat forma corectă (cf. DENSUSIANU 1977, p. 116).

În ceea ce privește diftongarea, aceasta s-a putut produce, asemenea în cazul altor împrumuturi ungurești (cf. *beteag*, *neam*) și slave, dintr-un [e] deschis mai puțin obișnuit în română.

◇ Schimbările petrecute în semnificatul termenului *hiclean* (*viclean*) trebuie explicate prin referire la modificările vieții sociale și culturale (cf. NICULESCU 2005, p. 123). Astfel, inițial⁶⁸³, termenul era strâns legat de viața feudală, exprimând un mod de raportare a celor supuși față de un suzeran, *hitlean* însemnând, ca și etimonul său ungurec, 'infidel' față de acesta, 'felon' (TAMÁS 1943, p. 343). Intrat în limbajul religios, sensul originar 'infidel, necredincios' se păstrează, dar termenul de raportare se schimbă, locul reprezentării laice fiind luat de cea divină. Astfel se ajunge la asocierea cu 'diavolul' (cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 279), cu care se utilizează sinonimic în unele texte românești vechi (vezi CS, XII, 104^v/13-15). În întrebuințările culte, sensul 'renegat, care a renunțat la credința sa' se păstrează și azi. În limba comună însă, cuvântul a ajuns să însemne 'șiret, perfid', prin exploatarea

⁶⁸² Grupul *-tl-* a constituit o problemă încă din romanica comună, constituind o dificultate articulatorie pentru vorbitorul român. Astăzi acesta apare doar neologic (*atlas*), el nefiind suportat de baza de articulație a limbii române. Asupra acestui grup consonantic „neromânesc” vezi și GRAUR 1963, p. 151). Același context fonetic îl prezintă, în fapt, și *izeclean*.

⁶⁸³ Cf. N. Drăganu (în DRĂGANU 1921-1922a, p. 588) care, cu sensul 'perfidus', îl plasează în secolul al XV-lea.

semnificațiilor negative asociate necredinciosului, extinzînd aceste valori asupra tuturor domeniilor vieții, nu numai a celei religioase.

■ Pătruns inițial în zone mai restrînse, probabil, din nord-vestul țării, maghiarismul și-a lărgit aria de răspîndire, aparținînd uzului comun al limbii române vechi, păstrat în limba literară pînă în prezent.

89. *hicleni*, vb., ‘a trăda’, ‘a înșela’, ‘a se răscula’ (der. rom. *hiclean* < mgh. *hitlen*, + -i), consemnat în PH: *nu iubi a hicleni* (31^r/8), *carii vor hicleni pîiarde-se-vor* (31^r/9), *cît au hiclenitu vrăjimașul* (63^v/3), *nu hiclenirefi* (88^v/15), *Plecați-vă de la menre carii hiclenescu* (107^r/115); var. *a hitleni* în CB: *Unii hitleniia și pîriia rău-cuvîntîndu* (FA, 19, 9)⁶⁸⁴; forma reflexivă ‘a se împotrivi, a se revolta’ în PO: *Că în 12 ani era slujit lui Chederlaomor craiu, și în al 13 ani hicleniră-se* (Gen., 14, 4 – cf. mgh. *szakadtanac vala töle*). Vezi și sensuri derivate de mai tîrziu⁶⁸⁵. Der. subst. *hitlenie* în PS.C.: *Cugetară și grăiră în hitlenie, / nedereptate în susu grăiră* (72, 13); *hiclenie* ‘necredință’, ‘trădare’ în PO: *Iară să neștine rău va cugeta pre priiatnicul său și cu hiclenie pre el va omorî* (Ex., 21, 14)⁶⁸⁶. Vezi în CADE, SD, s.v. *viclenie*, *viclenesc*, unde se atestă și formele *hitl-*, *ficl-*.

90. *hicle(n)șug*, s.n., ‘trădare’, ‘înșelăciune’, ‘șiretenie’ (< mgh. *hitlenség*, *hűtlenség* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, *vicleșug*, p. 189; cf. EWUR, *vicleșug*, p. 850), larg întrebuintat în textele românești vechi, cunoscînd var. *hicle(n)șig*, *hitle(n)șug*, atestat în: CV ‘vînare’: *Hicleșig făcea se-lu ucigă elu pre cale* (33^r/5-6)⁶⁸⁷, ‘fățarie, minciună’: *Părrășiți amu totu rreul și totu hiclenșigul și fățăriiia* (72^v/11-13); ‘viclenie’ în PH: *după hiclenșigul lor pîiarde-i-va Domnu* (80^v/23); în CB: *de toate hitlenșugurile și de toate realele* (FA, 13, 10), *îmblară și întru hitlenșu[g]ul* (Iuda, 11); în PS: *se nu grăiască hiclenșigure* (33, 14); cu același sens și în CS, unde vezi și var. *hetlănșug* (V, 43^v/2), *hiclinșig* (XV, 121^r/13-14), *hitlănșug* (V, 39^r/12-13), *hitlenșug* (V, 48^v/5-7); notat și la Coresi⁶⁸⁸: *nu iaste hitlêșugû în limba mé* (PS.C., 138, 6); precum și în documente vechi: *Și a mulți oameni, cu hitlenșugul său, de a<v>uție i-au gonit* (Dî, LXXXIX, 2^v/16, *Mărturii*).

91. *hitioan*, adj., ‘slab, prăpădit’ (< mgh. *hitvány*, *hitván* ‘vilis, sublestus’; ‘gering, schwach, schlecht’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, *hitioan*, p. 82; cf. EWUR, p. 431-432; cf. DER, s.v.

⁶⁸⁴ În textele corespondente redat prin alți termeni: *izecleniia-se*, tot de origine maghiară (în CV) și *iuțiră-se* (în CP).

⁶⁸⁵ În LEGI MUNT.: ‘a trăda, a vicleni’(48:5), ‘a atenta la viață’ (183:16). Aceste sensuri sînt notate și în LEGI MOLD.

⁶⁸⁶ De altminteri, în locul etimonului, în textul maghiar, avem alți termeni corespondenți, avînd același sens, precum: *chalardsag*, *álnoksag* ‘viclenie, șiretenie’.

⁶⁸⁷ Cf. *vînare* la Coresi.

⁶⁸⁸ Forma cu -șig este notat în PH și PS unde alternează cu -șug. În textele coresiene predomină -șug.

hition), atestat izolat în CB: *judeațelor celora hitioanelor* (1Cor., 6, 2). Vezi CADE, s.v. *hitio(a)n*, SD, s.v.

■ Atestările vechi trimit la o repartiție în Transilvania de nord (GAFTON 2001, p. 244) și Moldova (vezi var. *vitioan* în sec. XVII, cf. DLRLV, s.v.), ocurența lui în CB fiind, așadar, mai puțin motivată. Ulterior, termenul se consemnează în nordul Maramureșului, Trans. centrală și de vest și în nordul Moldovei (cf. ALR, I, h. 62, *slab*).

92. hîrdău, subst., ‘vas, ciubăr’ (< mgh. *hordó* ‘vas, dolium, vinvarium’; ‘fass, weinfass’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 164-165; cf. EWUR, p. 433-434; cf. DER, s.v.), înregistrat într-un document muntenesc: *I eu popa Stanciul pe<n>tru hîrdăul și fînul lu Stan aspri 30* (Dî, IX, 19, *Mărturie*, Ț.R.).

93. holdă, s.f., ‘cîmp semănat’, ‘lan’, ‘măsură agrară de suprafață’ (< mgh. *hold* ‘jugerum’; ‘tagwerkacker’, MNYSZ, dintr-o formă flexionară, cu suf. posesiv *-(j)a*, sau din pl. *-ak*, sau de Ac. *-at*; cf. EWUR, p. 438-439; cf. DER, s.v.), la pl. *holde*, consemnat în PO: *Va slobodzi dobitocul său în holdele altuia a face pagubă* (Ex., 22, 5)⁶⁸⁹; și ‘pămînt, recoltă’ în CS: *Blagosloveaște-i, Doamne, casele lor și ficiorii lor și holdele lor și dobitoacele lor toate* (XI, 97^r/8-10)⁶⁹⁰, și în Ev. (cf. INDICE XVI, p. 162). Alte etimologii vezi în SD, s.v.

◇ Termenul românesc prezintă o extensiune a semnificatului față de etimon. Substantivul, în sens original, restrîns, denota o ‘măsură agrară’, corespunzătoare unui jugăr (cf. mgh. *hold* ‘jugerum’, MNYSZ, s.v.), care se întrebuița pentru măsurarea unui cîmp, lan, sau a unei fișii de pămînt cu un singur fel de semănături. Prin lărgirea semnificatului, termenul a trecut de la înțelesul ‘măsură’ la cel ‘cîmp, lan de semănătură’ și, implicit, ‘semănăturile de pe un astfel de cîmp’. De la un anumit tip de teren agricol, sensul s-a generalizat apoi asupra oricărui teren cultivat sau chiar ‘pămînt, recoltă’ (vezi CS, XI, 97^r/8-10). În secolul al XVII-lea, termenul cunoaște încă o lărgire, referindu-se la arii mai întinse, echivalente cu sensul general ‘ținut’⁶⁹¹, care cuprinde, inclusiv, și terenuri necultivate.

94. hotar, s.n., (< mgh. *határ* 1. ‘terminus, fines, confinium’, 2. ‘territorium’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 165-166; cf. EWUR, p. 443-444; cf. TRDW, s.v. < mgh. *hotár*; cf. DER, s.v. < mgh. *hotár*, însă poate proveni și din sl.), cu o frecvență considerabilă în limba română veche, întrebuițat cu mai multe înțelesuri⁶⁹²: ‘graniță, limită’, ‘cîmp’ în PH: *Hotar puseși cela*

⁶⁸⁹ Aici este corespondentul ung. *szantoföld*, iar, tot aici, apare și rom. *sămănătură*, pentru același sens.

⁶⁹⁰ Substantivul este înregistrat și în

⁶⁹¹ Sensul se regăsește la cronicarul moldovean G. Ureche, în *Letopisețul* său: „țara Hațegului, țara Oașului și sînt și alte *holde* multe, carele toate ascultă de crăia ungurească” (cf. DENSUSIANU 1977, p. 77).

⁶⁹² Diversele valori au fost generate, de altfel, de același sens primar (cf. GAFTON 2001a, p. 244).

nu va treace (86^v/9); cu sens asemănător în CB: *Și mînară ei din hotarul său* (FA, 13, 50); în PS.C. ‘cîmp arat’: *Și tără totu lemnul de hotarul lor* (104, 64-65); ‘margine’: *Hotarū puseși ce nu-lū trecu* (103, 16); ‘graniță’, ‘limită’, ‘margine’ și în PO: *Și oamenii împărți den oraș pre oraș dentr-un hotar al Eghiptului pînă în alalt hotar* (Gen., 47, 21)⁶⁹³; ‘teritoriu’, ‘ținut’, ‘teren cultivat la marginea unei localități’: *hotar al orașului* (PO, Gen., 41, 48); vezi și pl. *hotarră, hotarre* (PH, 55^v/14, 64^v/17), *hotară* (PO, Gen., 49, 14), pl. art. *hotarăle* (PO, Ex., 8, 2); cu sensurile de mai sus, notat și în documente din toate părțile țării, unde vezi și expr. *den hotar pînă în hotar* (Dî, XVI, 2), *cu tot hotarul* (Dî, XXX, 8), iar în secolul următor și der. vb. *a hotări* (DRB, 42/7). Sensuri derivate vezi în CADE, SD, s.v.

◇ Termenul românesc prezintă unele schimbări semantice față de etimon, printre care trecerea de la semnificația ‘liniei de demarcație între două moșii’ la sensul ‘moșie’⁶⁹⁴. Pe de altă parte, substantivul, alături de sensul primitiv mai cuprinzător ‘limită, margine, graniță’, foarte frecvent în textele românești vechi, printr-o specializare și restrîngere care determină punctual întinderea unui teritoriu, a ajuns să însemne ‘cîmp arat’ (PS.C., 104, 64-65) sau ‘teren cultivat la marginea unei localități’ (PO, Gen., 41, 48).

95. hotnog(iu), s.m., ‘comandant’, ‘șef al unei oștiri’ (< mgh. *hadnagy* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 82; cf. EWUR, p. 445; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v. *hotnog*), atestat în PO: *Gesti Freanți, alesu hotnogiū Ardealului și Țăriei Ungurești (Prefață), Ficul, hotnogiul lui* (Gen., 21, 22 și 32), *mai mare hotnogiū* (Gen., 26, 26), și într-o socoteală din Transilvania: *lipsa Lupului hotnog, Marco hotnog, Dumitru hotnog* (Dî, XIX, 244/5, 7, 9). Vezi CADE, s.v. *hotnog, hodnog*.

◇ Termenul s-a introdus pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea în Transilvania și Moldova pentru a desemna un ‘comandant peste o sută de oameni’ (cf. DA, s.v.). Cu acest sens este înregistrat în PO, unde ‘căpitanului, comandantului oștirilor’ i se asociază (încă) valențele pozitive ‘ocrotitor, patron’. Sensul milităresc se atestă și în secolele următoare, definit prin ‘locotenent’ în *Lexiconul de la Buda*, iar pe o arie mai restrînsă din nordul Ardealului, în graiul maramureșenilor, prin ‘sublocotenent’ (cf. PAMFIL 1958, p. 239). Înțelesul peiorativ al termenului *hotnogiū* ‘om rău la inimă’ (cf. DA, s.v.), cu care se întrebuițează în unele graiuri ardelenesti s-a dezvoltat în urma

⁶⁹³ Vezi și expr. *Aruncă hotar* (Ex., 19, 23 – calc după ung. *vess hatart*).

⁶⁹⁴ Cf. expr. *cine-mi calcă hotarul*, unde verbul asociază în mintea vorbitorului ideea ‘a prăda, a pustii’ (PUȘCARIU 1974, p. 212).

conflictelor pe care le-a avut poporul cu comandantii, căpitanii, în calitatea lor de reprezentanți ai clasei care exploata clasele de jos.

■ În limba română veche, cuvântul a cunoscut o repartitie în Transilvania și în Moldova. În secolul al XVI-lea, acesta se atestă în Banat-Hunedoara, iar în cel următor, cu sensul ‘comandant peste o sută de ostași’, în Moldova, Crișana, Trans. sud-vest, iar cu cel de ‘conducător’ în cea din urmă regiune (cf. DLRLV, s.v.). Termenul s-a păstrat azi în graiul maramureșean (cf. DIMITRESCU 1973, p. 64).

96. *iliș*, s.n., ‘provizii, alimente’, ‘dijmă din grâne’ (< mgh. *élés* ‘provizii’, ‘alimente’, ‘impozit’; N. Drăganu, în DR, VII, 1931-1933, p. 216; cf. PAMFIL 1958, p. 239; cf. EWUR, *iliș* 1, p. 457), consemnat în PO: *Și luo Sodomului și Gomorului toată marha și ilișul și se duseră* (*Gen.*, 14, 11).

■ În cazul acestui termen, probleme în stabilirea etimologiei a constituit faptul că acesta cunoaște două sensuri diferite. Cu sensul ‘provizii’, cu care este întrebuițat în secolul al XVI-lea în Banat-Hunedoara, acesta poate decurge din mgh. *élés*, iar cu înțelesul ‘parte’ poate proveni din tătar. *ülüş, ülüş*, cu care este atestat în documente moldovenești în secolul al XV-lea și după 1600 (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 286; cf. DER, s.v.).

◇ Maghiarismul se găsește notat în textele românești vechi cu două sensuri deosebite, dintre care unul este etimologic, celălalt fiind dezvoltat pe terenul limbii române. În *Palia* se păstrează sensul etimologic ‘provizii, alimente, hrană’, redînd etimonul *élés* din textul lui Heltai. În secolul al XVI-lea termenul nu cunoaște alte atestări, trebuia să fi avut însă curs (și) în Moldova unde îl găsim notat și înainte de 1500 (cf. DLRV, s.v. *iliș* ‘dijmă din grâne’) și după 1600 cu înțelesul special ‘dare a cărei natură nu o cunoaștem mai de aproape’ (cf. DA, s.v.), ‘impozit pe pescuitul în apele statale, și după cît se pare, pe diferite tranzacții comerciale’ (cf. DER, s.v.)⁶⁹⁵. Sensul ‘dijmă din grâne’ (cf. și PAMFIL 1958, p. 239) se păstrează și în der. *ilișar*, atestat în documente moldovenești din secolul al XVII-lea (DRB, 85/5, cu var. *ilișearom* ‘ilișarilor’). Mai recent este înțelesul ardelenesc cu care se întrebuițează în expr. *hai la iliș* ‘hai la sfat, la taifas’ (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 286).

■ În secolul al XVI-lea, cu sensul ‘provizii, alimente’, cuvântul cunoaște o repartitie restrînsă în Banat-Hunedoara. Același sens etimologic se atestă și în secolul următor, cu o repartizare în Crișana (cf. DLRLV, s.v.). Cu înțelesul ‘bir, dijmă din grâne (sau alte

⁶⁹⁵ Vezi și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 286 unde se urmărește repartitia dialectală a cuvîntului pe baza celor două sensuri: 1. ‘provizii, alimente’ și 2. ‘bir în natură pe vite’.

produse)', deși nu se înregistrează în secolul al XVI-lea, termenul putea să fi circulat în graiurile moldovenești unde cuvântul este întâlnit înainte și după acest veac. Astăzi se pare că acest cuvânt a dispărut din limbă, prezervat cu sensul 'taifas, sfat' în Transilvania (cf. SD, s.v.).

97. *ilui*, vb., 'a trăi' (der. rom. < mgh. *él-ni*, cf. EWUR, p. 457), notat sporadic în CB: *Porîncaște așjidere a nu ilui neștene în casă* (Sp. la 2Ioan)⁶⁹⁶.

■ În limba română veche, termenul are o repartizare limitată la unele regiuni ale Transilvaniei, în secolul al XVI-lea fiind atestat în sudul Ardealului (vezi CB), iar în cel următor în Crișana (cf. DLRLV, s.v.).

98. *iosag*, s.n., 'avere, bogăție' (< mgh. *jóság* 'bonitas, utilitas', MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 84; cf. EWUR, p. 460-461; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), însemnat într-un zăpis ardelenesc: *și iosagulu l-au împărțitu în 3* (Dî, CXIII, 638/22), *cu împărțiascina iosaguriloru într-acesta chip, precum mai josu va urma* (Dî, CXIII, 638/13).

■ Termenul are o repartiție nord-est transilvăneană (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 287), atestat în secolul al XVI-lea în Maramureș (vezi Dî, CXIII, 638/22), iar în cel următor în Crișana, cu sensul 'avuție (în vite)' (cf. DLRLV, s.v.). Astăzi se regăsește numai în Transilvania, unde vezi și forma *iorsag* (cf. DA, s.v.).

99. *izeclean*, adj. și adv., 'aspru, neplăcut', 'tare, virtos' (< mgh. *izetlen*⁶⁹⁷ 'fără gust'; cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 344⁶⁹⁸; MÂNDRESCU 1892 și EWUR nu-l înregistrează), consemnat în secolul al XVI-lea în texte rotacizante: adj. 'aprig, violent' în CV: *corabiile... de izecleanu vîntu găsite* (62^r/3)⁶⁹⁹; adv. 'neplăcut, dificil' în CV: *izecleanu ți-e spre țeapă a călca?* (39^r/3); 'dur, aspru, greu' în PH: *Javilu-esi [=Ivit-ai] oamenri<lor> săi izecleana, adăpa//tu-ne-ai <cu> vinu de milă* (50^r/5), *eu voiu ținrea caile izecleane* (10^v/4); la fel în PS (16, 4), unde se aduce și precizarea marginală „căile iuți”.

□ Spre deosebire de *hiclean* care în epocă cunoaște și varianta etimologică cu *-tl-*, acest termen este notat doar cu fonetismul *-cl-*.

■ Maghiarismul cunoaște o repartiție restrânsă în nord-vestul Transilvaniei.

⁶⁹⁶ În textul paralel din CP, contextul se redă prin: *Să nu priimească neștine nece în casă*. În CB, maghiarismul apare în aceeași secvență cu un alt împrumut cu sens asemănător: *a lăcui* (*a locui*). De altminteri, forma cu sufixul *-ui* a verbului *a ilui* poate arăta că în epocă exista o anumită deprindere de a utiliza elemente maghiare, cf. numeroase alte verbe cu această marcă (cf. GAFTON 2001a, p. 245).

⁶⁹⁷ Etimonul maghiar este un derivat cu un sufix privativ: *iz* 'gust' + *-(e)tlen* 'fără'. Cuvântul de bază, la rîndul lui, a dat un împrumut românesc: *iz* 'gust' (cf. EWUR, p. 467-468), atestat în secolul al XVII-lea în Moldova, cu înțelesul 'miros sau gust (neplăcut)' (cf. DLRLV, s.v.).

⁶⁹⁸ Cf. *Studiu lingvistic* la CV, p. 185; cf. Ion Gheție, *Studiu lingvistic* la PH, p. 63.

⁶⁹⁹ La Coresi notat *iute*.

100. izecleni, vb., ‘a se arăta insensibil, a se împietri, a nu crede’ (der. rom. < *izeclean* < mgh. *izetlen*, + suf. vb. *-i*), consemnat în CV : *Iară urii izecleniia-se și pîriia rreu cuvîntîndu calea înraintea gloateei* (2^r/9-11)⁷⁰⁰.

101. îngădui, vb., ‘a da ascultare’, ‘a permite’, ‘a admite’, ‘a acorda ceea ce cere cineva’ (der. rom. < mgh. *enged-ni* ‘oboedio’, ‘obtempero’, ‘obsequor’, ‘concedo’, ‘permitto’, ‘indulgeo’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 167-169; cf. EWUR, p. 470; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), consemnat în PH: *nu îngădui rrugăciurile measelului* (18^r/25), *îngădui-voiu între Domnulu în laturea vietorilor* (100^r/9), *ca frate nostru așea îngăduiuu* (29^r/14); în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 171); ‘a permite, a consimți’ în construcții cu loc. conj. *cum să* în PO: *Iaca, nu îngăduiaște Domnul cum să rodesc* (*Gen.*, 16, 2), *n-au îngăduit cum să-m facă pagubă* (*Gen.*, 31, 7), *Domnedzeu au îngăduit cum să cadză în mînă* (*Ex.*, 21, 13); ‘a nu se lăsa convins’ în PO: *Iosif nu îngădui ei* (*Gen.*, 39, 10); ‘a da ascultare’ în construcții cu dativ în PO: *ai îngăduit glasului meu* (*Gen.*, 22, 18), *vor îngădui cuvîntului socru-său* (*Ex.*, 18, 24); ‘a permite’ în CS: *Derept ce tu mie îngăduiși a face rău* (XIV, 113^v/16-17); cu acest din urmă sens și în documente românești ardelenesti: *Îngăduit-au pre voia împăratului cum să fie Ardealul* (Dî, XLVIII, 246^r/3) și moldovenești: *Nu sînt de treabă, nici de slujbă, nici pot îngădui [...] Dece de-am fi îngăduit cum scrii domiata, Dumnezeu știe cine ar fi încăput pînă acum* (Dî, XCIII, 1^r/15). Vezi și compusul *binre-îngădui* ‘a-i plăcea, a se simți bine’⁷⁰¹ în PH: *Că e mila ta, înraintea ochiilo<r> miei iaste și binre-îngăduiuu într-adevearele tale* (20^v/3). Alte sensuri și derivate vezi în CADE, SD, s.v.

◇ Schimbările semantice se datorează, uneori, pierderii unei anumite nuanțe, datorită focalizării asupra unei valori considerate indispensabile comunicării. O asemenea restrîngere semantică se poate observa în cazul verbului *a îngădui*⁷⁰², pătruns atît pe cale populară, cît și prin mediu cult. Nucleul semantic al termenului cuprinde ideea ‘consimțire, permisiune’⁷⁰³. Pornind de la aceasta, contextual, termenul cunoaște și întrebuițări cu sensul ‘a urma, a se supune’, în PO (*Gen.*, 27, 13), respectiv ‘a asculta cu bunăvoință’ în BB (FA, 18, 14). Sensurile derivate se pot explica prin existența unor nuanțe asociate nucleului principal. Astfel, în maghiară, sensul central ‘a consimți, a

⁷⁰⁰ Cf. *iușiră-se* la Coresi.

⁷⁰¹ Calc după corespondentul sl. *blagougoditi* (cf. *Studiu lingvistic* la PH, p. 74).

⁷⁰² Vezi discuția extrem de interesantă, detaliată și de fructuoasă asupra varietății valorilor de întrebuițare a acestui termen la Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 103-105, 197-198. Vezi și *idem* 2010b, p. 88-92. Tocmai de aceea nu se va discuta aici problema dezvoltării semantice a acestui verb în întreaga ei complexitate, ci se vor sublinia doar aspectele esențiale.

⁷⁰³ Cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 281. Diversele sensuri pe care le prezintă verbul (în română, dar și în maghiară) nu sînt, în fapt, altceva decît nuanțe, accepțiuni ale ‘permisivității, îngăduinței’, diverse „ipostaze ce descriu gradat un concept complex, extras dintr-o realitate înțeleasă deosebit de nuanțat” (GAFTON 2010b, p. 91).

ceda' cuprinde și nuanțele 'a amîna, a răbda, a ierta, a reflecta' care presupun și o distanțare temporală. Aceste nuanțe, întărite prin uz, au rezultat sensurile 'a ierta, a fi îngăduitor, permisiv' cu care termenul apare în NTB (2Cor., 2, 10) și în BB (IMacabei, 12, 25). În același timp, nuanța temporală 'răbdare, răgaz' implică și ideea 'toleranță, îngăduință' (BB, FA, 26, 3), ceea ce este foarte apropiat de sensul actual 'a permite' (NTB, Lc., 8, 32). Îngăduința, la rîndul ei, poate fi raportată la permisiunea pentru a desăvîrși o acțiune spirituală, de tip 'a asculta într-o dispută' (PO, Gen., 26, 5), dar și pentru executarea unei acțiuni concrete (PO, Gen., 16, 2). În relația cu divinitatea, această permisiune se manifestă ca una acordată ființei umane cu voință proprie.

102. jemblă, s.f., 'pîine albă' (< mgh. *zsemle, zsemlye* 'simila', 'semmel', 'panis similagineus', MNYSZ; cf. EWUR, *jimblă*, p. 479–480; cf. TRDW și DER, s.v. *jimblă* < germ. *Semmel*, prin intermediul mgh. *zsemlye*, pol. *żemla*), notat la forma de pl. *jemble*, în PO: ...grăbeaște-te și meastecă trei măsuri de făină de **jemble** și coace pîine (Gen., 18, 6 – cf. mgh. *semlye*, cf. lat. *similae*), ...și așa era ca sămînța corneandului albă și ca nește **jemble** îndulcită cu miire (Ex., 16, 31), cu varianta fonetică *jimble* în: fănină de **jimble** (Ex., 29, 40). Vezi CADE, SD, s.v. *jimblă*.

□ Din punct de vedere etimologic, epenteza lui [b] în *jemblă* poate fi considerată „parazitară” (DIMITRESCU 1967, p. 112), deși ea nu este cu totul străină limbii române. Introducerea acestei oclusive bilabiale în interiorul unui cuvînt are loc, în română, în special, după consoana nazală [m], dacă aceasta este urmată de o lichidă. Deoarece grupul *ml* este greu de pronunțat în interiorul cuvîntului, scindarea grupului se produce prin inserarea lui [b].

■ În epoca veche, maghiarismul are o repartiție restrînsă în Banat-Hunedoara, fiind atestat doar în PO unde a pătruns, probabil, pe cale cultă. Nu este însă exclus ca acesta să fi circulat și în graiurile populare din această regiune, ezitățile fonetice *jemble* – *jimble* reflectînd, eventual, variante regionale. Ulterior, termenul s-a înregistrat în Transilvania (vezi și *jemlă*), în Moldova și în Bucovina (vezi și *jemnă*) (cf. SD, s.v.).

103. joltar, s.n., 'psaltire' (< mgh. *zsoltár* 'id.'; cf. DENSUSIANU, ILR, II, p. 344; cf. EWUR, p. 482; vezi și Ion Gheție, *Studiu lingvistic* la FRAG. TOD., p. 325), cu atestare numai în FRAG. TOD.: *Svînt David scrie în joltaru<l> lui* (4^f/13, scris *soltar*), probabil prin influența textului maghiar. Ulterior, se înregistrează și în alte versiuni ale *Cărții de cîntece* (vezi la Agyagfalvi, la Viski, cf. EWUR, p. 482, cf. DLRLV, s.v.).

104. lăcaș, s.n., 'locuință' (< mgh. *lakás*, der. din vb. *lak-ni* 'a locui' + suf. *-ás*; cf. SD, s.v.; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 170; cf. EWUR, p. 491-492), semnalat în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 177).

□ Forma etimologică *lăcaș* cunoaște azi forma *locaș*, pe baza aceleiași analogii cu *a lăcui* > *a locui*, sub influența lui *loc*.

◇ De la noțiunea generală ‘reședință’, ‘casă, locuință’ (azi rar), prin restrângere, termenul a căpătat sensul specializat ‘locaș de cult, sfânt (biserică)’.

105. lăcui, vb., ‘a ședeă într-un loc (cu casa), a locui’ (der. rom. < mgh. *lak-ni* ‘incolo’, ‘maneo, permaneo, commoror, versor’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 170; cf. EWUR, *a locui*, p. 505-506; cf. TRDW și DER, s.v. *locui*), cu o frecvență deosebită în limba română veche, atestat în majoritatea textelor românești vechi, întrebuițat cu diverse sensuri, cunoscând numeroase forme flexionare și derivate, înregistrat în: PH ‘a locui, a trăi’: *Domnulu în veaci va lăcui* (5^v/8), *carii lăcuiescu pre lume* (27^r/8); același sens în PS: *în vécu lăcuiăște* (9, 8); în CV cu înțelesurile: 1. ‘a sălășui’ în: *Știia la carele lăcuimu* (14^v/11-12)⁷⁰⁴; 2. ‘a rămîne, a răposa’ în: *Și sărutăm frații și lăcuimu întru o dzi la dînșii* (13^v/4-6)⁷⁰⁵; 3. ‘a se afla, a petrece un timp undeva’ în: *și lăcuimu întru Troghilia* (9^r/13-14)⁷⁰⁶; ‘a locui, a răposa’ în CB: *suiră spre comarnicu, iuo era lăcuindu Petru* (FA, 1, 13)⁷⁰⁷; sensul ‘a trăi’ în PS.C. (32, 22) și în FRAG. TOD.: *cu Domnezeu vom lăcui* (1^r/20); ‘a conviețui’ în MO: *Să lăcuiască bărbatul cu muiarea* (250^f/14); ‘a trăi, a conviețui’ și în CS (IV, 36^v/12); cu aceste sensuri și în documente. Termenul are și derivate pe teren românesc, precum: der. cu pref. *prealăcui* ‘a dăinui’: *Sfatul Domnului prealăcuiăște în vecie* (PH, 27^r/11); der. inf. lung *lăcuire* (CV, 46^r/12-13); pl. *lăcuiri*: *ale sfinților lăcuiri și bune-cinstiri* (CB, 2P, 3, 11); subst. *lăcuită* ‘locuință’: *și în loculă ceta frumosulă ale lui lăcuite băgă-i* (COD. TOD., f. 14r⁰); subst. *lăcuită* ‘viață’: *ce-ș lăsară a sa lăcuită* (CB, Iuda, 6)⁷⁰⁸; *lăcuit(ă)* ‘locuință’, ‘așezare’, ‘loc pentru a trăi’ în PO: *Și fu lăcuitul lor din Mesa* (Gen., 10, 30, vezi și *loc de lăcuită*, în Ex., 15, 17); cu implicarea ideii ‘apartenență la un trib, grup’, ‘după neamul lor’, în: *După lăcuitul lor* (PO, Gen., 36, 42); *lăcuitor* ‘credincios’: *lăcuitoriul întru învățăturile lu Hristos* (CB, 2Ioan, 9); tot cu sufixul de agent ‘autohton’, ‘băștinaș’, ‘indigen’ în: *lăcuitorii den pământul Canaanului* (PO, Gen., 50, 11); cu val. adj., în: *locu lăcuitoriu* (PO, Ex., 35, 3). Vezi și CADE, SD, s.v. *locui*.

■ Asocieri formale au făcut să se considere (vezi PHILIPPIDE 1894, p. 147) că verbul *a locui* nu derivă din mgh. *lakni*, ci că acesta trebuie asociat cu latinescul *locus*, iar pentru a explica forma mai veche *a lăcui*, se aducea drept argument analogia cu alte forme (cf. lat. *locusta* > rom. *lăcustă*). Or, forma cu *-o-* este nu doar ulterioară celei cu

⁷⁰⁴ Cf. *la cine sălășuiam* la Coresi (CP, 102/4).

⁷⁰⁵ Cf. *răposăm* la Coresi.

⁷⁰⁶ Cf. *fum* la Coresi.

⁷⁰⁷ Sensul ‘a locui’ este redat în text cu diverși termeni (vezi *răposăm*, *prebîndi*), dar ponderea cea mai mare o are împrumutul unguresc (cf. GAFTON 2001a, p. 245).

⁷⁰⁸ Cf. *a sa viață* la Coresi.

-ă-, etimologic, care decurge perfect din termenul maghiar, atât formal, cât și semantic, dar este și de neîntâlnit în secolul al XVI-lea (cf. și O. Densusianu, *ILR, II*, p. 106). Așadar, nu termenul se datorează latinei, ci forma sa actuală fusese influențată de un element moștenit: *loc* (< lat. *locus*), iar sufixul *-ui* a fost adăugat pe teren românesc, asemenea altor verbe de origine maghiară (cf. *a bîntui*, *a îngădui*, *a tăgădui* etc.).

◇ Dintre împrumuturile maghiare vechi, verbul *a locui* (*a lăcui*) prezintă una dintre cele mai spectaculoase evoluții semantice petrecute în cadrul limbii române. Felurilele înțelesuri și nuanțe asociate acestora ar putea fi surprinse într-o reprezentare arborescentă unde numeroasele note semantice derivă din același nucleu semantic, îndepărtându-se tot mai mult de centru, asemenea crengilor unui copac care cresc din același trunchi comun. Spre deosebire de maghiară unde etimonul *lak-ni* circumscrie o sferă mai restrânsă cu centrul ‘a șede într-un loc timp mai delung’ (cf. Tótfalusi s.v.), eventual ‘a sălășlui temporar’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.), în limba română veche *a lăcui* cunoaște mai multe semnificații derivate de la acest nucleu. Avînd ca punct de reper factorul temporal, sensurile românești vechi se organizează în jurul ideilor ‘statornicie’⁷⁰⁹, respectiv ‘mobilitate’. Astfel, în prima categorie se înscriu sensurile ‘a șede într-un loc (cu casa)’, ‘a sălășlui’ (CV, 14^v/11-12), prin extensiune ‘a trăi’ (PH, 5^v/8, frecvent și în textele coresiene). Cea de-a doua categorie semantică descrisă prin ‘temporalitate trecătoare’ cuprinde înțelesurile ‘a rămîne, a răposa’ (CV, 1^r/14-1^v/2); ‘a locui (temporar), a răposa’ (CB, FA, 1, 13). Între aceste două coordonate temporale pot fi așezate sensurile ‘a conviețui’⁷¹⁰ (MO, 250^r/14); ‘a trăi, a conviețui’ (CS, IV, 36^v/12); ‘a trăi împreună a fi însurat’⁷¹¹ (PO, *Gen.*, 8, 20-21). Derivatele, la rîndul lor, produc o rafinare a acestor înțelesuri. Astfel, pentru subst. *lăcuit(ă)*, alături de sensul ‘locuință’ (COD. TOD., f. 14r⁰), se înregistrează și nuanțele: ‘viață’ (CB, *Iuda*, 6); ‘așezare’, ‘loc pentru a trăi’ (PO, *Gen.*, 10, 30)⁷¹²; (*după*) *lăcuitul lor* ‘apartenență la un trib, grup’, ‘după neamul lor’ (PO, *Gen.*, 36, 42). În chip asemănător, der. cu sufixul de agent *locuitor* ‘persoană care trăiește într-un anumit loc’ cunoaște și sensurile vechi de ‘credincios’ (CB, *2Ioan*, 9); ‘autohton’, ‘băștinaș’, ‘indigen’, ‘om de țară’⁷¹³ (PO, *Gen.*, 50, 11). Un sens dezvoltat în română are și (*a*) *prealăcui* ‘a dăinui’ (PH, 27^r/11). După această bogăție semantică din limba română veche, verbul a trecut printr-o restrîngere

⁷⁰⁹ ‘De natură a dura mult timp’, în CC₂, 334, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 286.

⁷¹⁰ Vezi și derivatele mai recente *a conlocui* ‘a trăi împreună’, format după fr. *cohabiter*; sau adj. *conlocuitor* (cf. DER, s.v.).

⁷¹¹ Cf. și V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 387.

⁷¹² Vezi și sintagma *loc de lăcuită* ‘așezare’, ‘locuință’ (PO, *Gen.*, 47, 11).

⁷¹³ În sintagma *lăcuitoriu de-aicea*, cf. V. Arvinte, în *ibidem*, p. 387.

în limba română actuală. Sensul uzual actual al verbului *a locui* este cel etimologic: ‘a-și avea domiciliul undeva, a fi stabilit cu locuința undeva; a sta, a ședea undeva, a domicilia’ (cf. DEX '98, s.v.). De la acesta s-a putut dezvolta înțelesul tranzitiv ‘a așeza pe cineva într-un loc (nou); a stabili, a coloniza’ (cf. DEX '98, vezi și NODEX, s.v.).

106. legăna, vb., ‘a se mișca’, ‘a se clătina’ (< mgh. *leng* ‘moveor, agitor, pendeo’, MNYSZ; cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 387; MÂNDRESCU 1892, EWUR, nu-l înregistrează; < lat. **liginare*, cf. DLRLV, s.v.), cu câteva ocurențe, notat în PS, în PH: *Se se teamă de Domnulu tot pă//mîntul, de la dens leagănră-se toți carii lăcuiescu pre lume* (27^r/8); în PS.C.: *Și cu mila celuia de susă nu se légânâ* (20, 14)⁷¹⁴; în CB: *Și deaca se rugară legănă-se locul iuo era adunați* (FA, 4, 31); și în PO⁷¹⁵ (*Gen.*, 1, 30). Vezi SD, s.v. *légăn*, *légăn*.

■ Etimologia maghiară ar putea fi plauzibilă cel puțin pentru zona nord-vest ardelenescă a țării, mai ales dacă avem în vedere sensul cu care acesta se întrebuințează în această regiune. Astfel, înțelesul ‘a se clătina’, cu care se atestă termenul în secolul al XVI-lea, pare să decurgă, mai degrabă, din mgh. *leng-(e)ni* ‘a se clătina’, decît din lat. *liginare* < *ligare* ‘a lega’.

107. lepiniu, subst., ‘lipie’, ‘pîine rotundă și turtită, făcută din cocă fără aluat’ (< mgh. *lepény* ‘polenta, laganum, artolaganus, tracta panis’, MNYSZ; cf. srb. *lèpina*, *lèpinja*, ceh. *lepeni*; cf. EWUR, *lipiu*, p. 503–504), înregistrat în PO: *Pîine adzimă cu oleiu mestecată pogace și cu uleiu uns lepiniu de adzimă* (*Ex.*, 29, 2 – cf. mgh. *lepént*), unde vezi și var. *lepiiu* în: *Ia o pită, o pogace cu uleiu și un lepiiu den coșnița adzimelor* (*Ex.*, 29, 23). Vezi CADE, SD, s.v. *lipie*, *lipină*.

◇ Semnificatul central ‘pîine (rotundă)’ se diversifică în variatele întrebuințări românești ale termenului *lepiniu* (var. *lepiiu*). În secolul al XVI-lea, cuvîntul este notat în PO cu sensul ‘pîinișoară din făină de grîu’, iar în zilele noastre se mai găsește înregistrat în graiurile transilvănene și moldovenești. Diferitele sensuri specializate se repartizează după cum urmează⁷¹⁶: *lepiniu* ‘pîine mare coaptă sub țest’ și *l’ipiú* ‘pită cu brînză ori altceva pe deasupra’ (Hațeg), pl. *lipini* ‘pîinișoare umplute cu brînză’ (Banat), *lipiu* cu sensul general ‘lipie’ este notat în sudul Transilvaniei, în j. Mureș, în Bistrița-Năsăud, în Bihor, și în j. Iași. Acestea, precum și *lipiu* ‘plăcintă, clătită, scovardă’, atestat în Maramureș, Bistrița-Năsăud, Turda și Sălaș, valorifică, de fapt,

⁷¹⁴ Notat o dată și în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 177).

⁷¹⁵ Redînd contexte mgh. diferite, precum în: *Și tot ce se leagănă spre pămînt* (*Gen.*, 1, 30 – cf. mgh. *kiknec életec vagon a földén*), *Nice legănă pre sine den acela loc* (*Ex.*, 10, 23 – cf. mgh. *felsem költ a helyröl*), *Și tot muntele se legăna* (*Ex.*, 19, 18 – cf. mgh. *reng vala*), și în: *Speție înălțării* [!] *careă au legănat și se-au înalțat* (*Ex.*, 29, 27 – cf. mgh. *ingattattac*).

⁷¹⁶ Vezi în GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 288.

nucleul semantic unguresc. Alături de acestea, în română, sub forma *lichiu*, termenul a fost întâlnit și cu sensul ‘mălai de secară, mic și vîrtos’ în j. Suceava (cf. DA, s.v. *lipiu*).

■ Maghiarismul a pătruns, probabil, pe cale cultă, cunoscînd o repartitie în Banat-Hunedoara (vezi PO). Nu este însă exclus nici ca acesta să fi avut, eventual, circulație și în graiul viu. Un indiciu în acest sens ar putea fi faptul că termenul se atestă în textele românești vechi cu diverse variante fonetice: *lepiniu*, *lepiiu* (în PO), care puteau funcționa în epocă drept variante regionale. Pe de altă parte, repartizarea ulterioară a cuvîntului pare a întări această afirmație. Răspîndirea actuală, pe lîngă regiunea Banat-Hunedoara unde se atestă în secolele XVI (PO) și XVII (vezi la Anonymus), cuprinde și zonele Hațegului, Maramureșul, și unele zone din Moldova (cf. GHETIE - MAREȘ 1974, p. 288).

108. *majă*, s.f., ‘măsură de greutate’, ‘veche măsură de o sută de ocale’, ‘o sută de fonți sau de kilograme’ (< mgh. *mázsa* ‘centenarius pondo’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 88-89; cf. EWUR, p. 514; cf. TRDW și DER, s.v. *maje*), consemnat în PO, cu formă oscilantă la sg. *majă-maje*, în: *Den toată maja* (Ex., 38, 27), *Dentr-o maje de aur* (Ex., 25, 39), la pl. *măji*: *Den cea sută de măji de argint* (Ex., 38, 27); cu mai multe ocurențe în EV. (cf. INDICE XVI, p. 181); sg. *maje* apare și într-un catastif moldovenesc: *I maje de morun [...] I maje de crap* (Dî, LXXII, 11^v/14, 17). Vezi și CADE, SD, s.v.

■ În limba română veche, termenul cunoaște o repartitie bănățeană-hunedoreană și moldovenească. În secolul al XVII-lea, cuvîntul este notat și cu sensul ‘năvod’, avînd o repartizare în Moldova (cf. DLRLV, s.v.).

109. *marhă*, s.f., 1. ‘avuție’, ‘bogăție’, ‘obiect de valoare (de aur, de argint)’, ‘avere’; 2. ‘animal’, ‘vită’, ‘dobitoc’ (< mgh. *marha* ‘res, substantia’, ‘peculium, possessio, bona’, ‘mercantia’, ‘grex, armentum’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 89; cf. EWUR, p. 516-517; cf. DER, s.v. *marfă* < sl. *marha*, cf. și mgh. *marha*), înregistrat cu o frecvență destul de ridicată în PO, cu sensul 1. ‘agoniseală, avere’, în: *Și luo Sodomului și gomorului toată marha și ilișul și se duseră* (Gen., 14, 11), *toată marha lui și muieri și oameni* (Gen., 14, 16), *marhă de argint* (Gen., 24, 53) (21)⁷¹⁷; cu sensul 2. ‘dobitoc, vită’, în: *Iară să vor prinde la el cea ma<r>hă furată vie, săva bou fie, săva asin, săva oaie* (Ex., 22, 4), *cum mîna nu ș-au tins pre marha priiatnicului său* (Ex., 22, 11); ‘avuție, avere’ este notat și în CS: *Ceia ce-au cumpăratu*

⁷¹⁷ Vezi și: *Și marhă multă avea, dobitoace mici și mari* (Gen., 26, 14 – unde redă mgh. *ioszaga* ‘animal’, ceea ce, alteori, se traduce prin *bunătate*, precum în: Gen., 36, 7), *Marhă de furat* (Gen., 30, 33 – corespondentul mgh. *orzot gyanant*).

marhă strîmbă (IV, 28^v/11-12), precum și în CC₂ (CF. INDICE XVI, p. 182). Vezi CADE, SD, s.v. *marfă, marvă*.

□ Forma cu *-h-* atestată în limba română veche este cea etimologică. Forma actuală, *marfă*, reprezintă rezultatul unei adaptări ulterioare, condiționată și de adecvarea la un complex paradigmatic preexistent, *-h-* nefiind uzual în limba română într-o astfel de poziție. De altminteri, această formă a fost discutată de unii lingviști (vezi, de pildă, HRISTEA 1968, p. 298) printre formele hipercorecte, *marfă* înlocuind forma etimologică *marhă* în urma reacției față de palatalizarea lui /f/. Fiind considerat asemănător cu situația formelor palatalizate din *h'ier* (=fier), *h'ică* (=fiică), *a hi* (=afi), fenomenul /h/ > /f/⁷¹⁸ s-ar fi extins și asupra acestui cuvânt. Or, în cazul acestui cuvânt, credem că nu reacția la palatalizare, ci un alt fenomen este implicat. *Marfă*, mai degrabă, a căzut victimă unei reacții la tendința de lărgire a domeniului lui /h/, tendință care se observă, spre exemplu, în cazul lui *vulpe / hulpe*. Așadar, cel mai probabil, nu hipercorectitudinea explică *marhă* > *marfă*, ci reacția la tendința lui /h/ de a-și crește frecvența.

◇ În explicarea modificării conținutului acestui termen, dincolo de constatarea formală că acesta a trecut printr-o lărgire de sens, trecînd de la sensul etimologic referitor la un aspect particular 'vite' la cel actual mai cuprinzător de 'obiect de vânzare, de orice natură', extensie realizată, deci, prin sinecdocă, interesează mai mult ceea ce a dus la această lărgire de sens. Iar pentru aceasta trebuie să ne raportăm la rolul jucat de animalele domestice în discuție pentru modul de viață patriarhal, pentru ocupațiile păstorești, în strînsă legătură cu dezvoltarea ulterioară a comerțului. Astfel, în secolul al XVI-lea, termenul este utilizat (și) cu sensul 'avuție, bunuri materiale' (vezi și O. Densusianu, *ILR, II*, p. 288), ceea ce poate fi pus în legătură cu importanța vitelor și a produselor acestora care au constituit „principala bogăție a popoarelor pastorale” (COTEANU – SALA 1987, p. 46). În posesia acestor date, trecerea de la semnificația etimologică 'vite' la cea actuală 'bun (material) destinat schimbului pe piață' se prezintă o evoluție firească, distanța semantică între cele două sensuri fiind, deci, doar aparentă.

■ În secolul al XVI-lea, termenul se înscrie în rîndul regionalismelor cu o repartiție, în special, în Banat-Hunedoara. În veacul următor, acesta se menține cu sensurile 'vită cornută' și, figurat, 'avut, avere, bogăție constînd (mai ales) în vite', avînd o

⁷¹⁸ Asupra trecerii /h/ > /f/ vezi la ROSETTI 1986, p. 512; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 219; GHEȚIE 1975, p. 156-157). Fenomenul este o inovație a graiurilor nordice, frecvent în Banat-Hunedoara și Moldova.

repartizare în Banat, Trans. sud-vest și în Crișana (cf. DLRLV, s.v.). Cu sensul etimologic, el se păstrează și azi în Maramureș, Trans. și Banat (unde vezi și *marvă*, *mărhaie*, cf. SD, s.v.), iar înțelesul ‘lucruri de vânzare’ este uzual pe tot teritoriul lingvistic românesc.

110. *mereu*, adj., ‘(despre aur) curat’, ‘pur’, ‘autentic’, ‘nealterat’, ‘întreg’ (< mgh. *merő* ‘solidus’, ‘merus’, ‘porsus, plane, penitus’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 529; cf. și ARVINTE–GAFTON, p. 388), cu o singură ocurență în PO: *Și tot acest lucru dentreg și mereu aur era* (Ex., 37, 22 - cf. mgh. *merő*)⁷¹⁹. În secolul al XVII-lea, termenul se înregistrează adj. în Moldova, cu sensurile ‘fix (despre poduri, în opoziție cu umblător, mișcător)’ și ‘unitar, nediferențiat, omogen’ (DLRLV, s.v.). Vezi și CADE, s.v. *mereu* 1 adj., SD, s.v. *meréu*, -éie.

■ Termenul a ridicat unele probleme de etimologie⁷²⁰ datorită distanței dintre sensul etimologic adjectival ‘tare, rigid, imobil’, dar și ‘autentic, curat’, pe de o parte, și cel actual adverbial ‘continuu’, pe de altă parte. Această distanță nu constituie însă o prăpastie de netrecut. Sensul adverbului românesc putea fi dezvoltat, fără probleme, pe terenul limbii române, avînd la bază adjectivul de origine ungurească.

□ Din punct de vedere formal, împrumutul decurge perfect din etimonul maghiar. Încadrarea fonetică a termenului respectă principiul regularizării paradigmelor, înscriindu-se în rîndul împrumuturilor cu etimoane maghiare derivate cu sufixul adjectival *-ő* (cf. și *-ó*) care a dat în română *-ău*, cu var. *-eu* (cf. mgh. *feredő* > rom. *feredeu*).

◇ La nivelul semnificatului, adjectivul mgh. *merő* ‘tare, rigid, imobil’, a dat în limba română *mereu* cu sensul ‘limpede, curat, adevărat, autentic’, cuprins, de altfel, și în etimon, întărit, eventual, și prin apropierea de forma lat. *merus*³ (cf. PAȘCA 1943, p. 317). Cu sensul din urmă, ‘(despre aur) curat, pur’ împrumutul este notat, izolat, în PO (Ex., 37, 22), dar este bine reprezentat în secolul următor în Transilvania și Moldova. Pe lîngă acesta, în limba română s-au dezvoltat și alte sensuri ale adjectivului *mereu*. Astfel, termenul se întrebuițează: 1. (referitor la copaci, lemn) cu înțelesul ‘nedespicat, drept, neretezat, întreg’ (cf. SD, s.v.); 2. (pod) *mereu* ‘lung, continuu, fix,

⁷¹⁹ Etimonul său apare, de fapt, mai înainte, într-o glosă marginală (Ex., 25, 11) unde se dă și explicația sintagmei: „*merő arany – Az az semmi forrasztas ne essec benne* („mereu aur – Fără a fi sudată în vreun loc”, traducerea noastră). Mai frecvent, corespondentul românesc este *curat aur* sau *întreg aur*.

⁷²⁰ Specialiștii se arată, uneori, mai precauți cînd vine vorba de etimologia acestui cuvînt. Astfel, de pildă, în DLRLV, s.v., se menționează „Etimologie necunoscută. Cf. mgh. *merő*” (p. 183). Al. Niculescu (în NICULESCU 2005, p. 124) consideră că apropierea etimologică cu termenul maghiar *merő* este oarecum „incertă”. Tot astfel, DER, s.v., îl consideră ca fiind de „origine necunoscută”, iar proveniența din mgh. *merő* ‘curat’ „nu pare potrivită”. Însă credem că nimic nu ne împiedică să considerăm *mereu*, atît adj. cît și adv., de origine maghiară, așa cum a arătat și V. Bogrea (în BOGREA 1920-1921, p. 270-271), cu observația că cea din urmă întrebuițare a fost dezvoltată, cel mai probabil, pe terenul limbii române.

stabil, rezistent’, în opoziție cu *podul plutitor*, spre exemplu (cf. CADE, s.v.); 3. (referitor la codri) ‘continuu, întins, imens’ (cf. SD, s.v.). Ideea ‘continuu, fără întrerupere’ este comună tuturor contextelor menționate. Trecerea, prin polarizare, de la acest sens adjectival general ‘care se extinde în spațiu’ la înțelesul ‘care durează în timp’ pe care îl are adverbul se prezintă, astfel, perfect de înțeles. Așadar, atît formal, cît și semantic, adj. *mereu* decurge perfect din mgh. *merő*, dezvoltînd și unele sensuri noi față de etimon, iar folosirea adverbială temporală constituie o operație sintactică, realizată pe terenul limbii române abia la începutul secolului al XIX-lea (PAȘCA 1943, p. 317). Sensurile atribuite adverbului românesc, la rîndul lor, sînt deosebite de cele ale adverbului unguresc, cel din urmă avînd o întrebuințare mai rară și, formal, necesitînd prezența unor sufixe (cf. *merően*, *mereven*, *merőül* ‘țeapăn, paralizat, amortit’, ‘cu totul, absolut’). Adverbul *mereu* este notat în limba comună cu sensul ‘neîncetat, întruna’. În Transilvania, cunoaște sensuri derivate ‘încet, domol’, iar în Oltenia, apropiat acestuia, s-a înregistrat înțelesul ‘liniștit’ (cf. CADE, s.v.). Forma adverbială are și unele derivate, diminutive, precum: *mereor*, *mereuaș*, *mereuț* ‘tiptil, binișor, blînd, fără grabă’ (PAȘCA 1943, p. 318).

■ În limba română veche, adjectivul cunoaște o repartiție restrînsă în Banat-Hunedoara, unde se atestă în secolul al XVI-lea, pătruns, probabil, pe cale cultă, și în Moldova unde este notat în secolul următor (cf. DLRLV, s.v.). Ulterior, termenul a devenit parte a lexicului de bază românesc în urma întrebuințării sale ca adv. ‘continuu’.

111. *mertic*, s.n., ‘parte, porțiune’, ‘măsură (pentru cereale)’ (< mgh. *mérték* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 171; cf. EWUR, p. 529-530; cf. DER, s.v. de origine neclară, explicabilă prin mgh. *mérték*), consemnat sporadic într-un act diplomatic ardelenesc: *Să aibă mertic și cheltuială* (Dî, XLVIII, 247^v/8), avînd o ocurență și în CT (cf. INDICE XVI, p. 184).

□ Forma românească s-ar putea explica prin disimilarea [é]-[é] > [e]-[i].

■ Atestările vechi sînt numai din zonele unde se vorbea un grai de tip nordic; azi circulă în Moldova, în Transilvania și în Oltenia (GHETIE 1982, p. 296).

112. *meșter*, s.m., ‘maistru’, ‘meseriaș’, ‘dibaciu’ (< mgh. *mester* ‘magister, praeceptor’, ‘peritus’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 171; cf. EWUR, p. 531-532; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v. < germ. *Meister*, mai sigur din mgh. *mester*), cu o largă întrebuințare în epoca veche, consemnat în: CV ‘meseriaș, lucrător’: *Cinre e preamîndru și meșteru întru voi* (63^r/9-11), și

da **meșteriloru** lucrare nu puțină (4^v/4-5)⁷²¹; în CB: *ceia ce-s cu nusul meșteri* (FA, 19, 38); ‘priceput, iscusit’ se găsește în *Evanghelia coresiană: Coresi, diaconul, ce era meșter învățat într-acest lucru* (9/18); în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 184); ‘atribut dat lui Isus’ în MO: *de la meșterul și dedascalul cel mare Hristos* (250^v/2) și în FRAG. TOD.: *Iesus Cristus, meșterul nostru* (3^f/25); ‘meseriaș’ în PO: *meșterul mare a tiparelor (Prefață), meșter și faur* (Gen., 4, 22); consemnat și în documente: *nește meșteri den Țarigrad* (Dî, I, 1^f/7, *Scris.*, Ț.R.), *o deade la meșter de o legă* (Dî, LIX, 18/21, *Însemnare*, Mold.). Vezi și compusul *pulgăr-meșter* ‘primar’ (< mgh. *polgár* ‘consilier, vătășel’, cf. și CADE, s.v. *pîrgar*): *Scriu pînă la dumneata Lucaci, pulgăr-meșter de Sibiu* (Dî, XCV, 1^v/1). Vezi și SD, s.v. *maistor, maistru*.

113. mește(r)șug, s.n., ‘îndeletnicire, pricepere, meserie’ (< mgh. *mesterség* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 172-173; cf. EWUR, p. 532-534), cu întrebuițări, probabil, uzuale și normate, însemnat în CB: *Și dreptu un meșterșug a fi prefu la dînșii și lucra* (FA, 18, 3), unde vezi și var. *mește(r)șug: vraci-i cu meșteșugul* (*Sp.* la FA), *scripturie și meșterșug* (FA, 17, 29)⁷²²; în GB: *meșterșugure* (376^f/2). Este interesant faptul că în PO nu apare derivatul *mește(r)șug*, deși în uz, ci etimonul mgh. *mesterség(gel)* este redat prin: *cu măiestrie* (*Ex.*, 26, 36). Cu alte sensuri, *mește(r)șug* se găsește și în secolul următor⁷²³. Vezi și der. vb. *a meșteșugi* ‘a umbla cu vicleșug’, notat în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 184).

114. mirță, s.f., ‘unitate de capacitate pentru cereale’ (< mgh. *mérce* ‘id.’; cf. EWUR, *mierță*, p. 535; cf. DER, s.v. *merță*, cf. sl. *mjerica* sau mgh. *mérce*), la pl. *mirțe*, notat într-un catastif moldovenesc: *80 mirțe de grîu* (Dî, LXXII, 14^f/3).

■ Cu sensul ‘măsură de capacitate; vasul corespunzător’, termenul cunoaște, în secolul al XVI-lea, o repartiție numai în Moldova unde se regăsește și ulterior (cf. DLRLV, s.v.). La începutul secolului al XVII-lea, acesta se înregistrează și în Țara Românească unde nu se poate însă stabili vechimea acestui cuvînt. Cu sensul ‘capăt, scop, țel’ este notat în acest secol și în texte bănățene și sud-vest transilvănene, precum: *Catehismul lui Fogarasi, Psaltirea lui Viski și la Anonymus* (cf. GHETIE 1982, p. 32). Astăzi *mierță* ‘măsură cu care se toarnă în coș’ circulă în nord-estul Transilvaniei, iar *mierniță* în Banat (ALR, II, SN, vol. I, h. 182, cf. și GHETIE - MAREȘ 1974, p. 289).

115. mirui, vb., ‘a fi folositor, a ajuta’, ‘a obține, a câștiga’ (der. rom. < mgh. *nyer-ni* ‘a dobîndi, a câștiga, a profita’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 90; cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p.

⁷²¹ Cu referire la *argint-tăietoriu*.

⁷²² Cf. *cioplită cu meșterșug* în CP.

⁷²³ Cu înțelesul ‘șiretic’ în LEGI MOLD. (III: 43-59), unde vezi și der. *nemeșterșug* ‘neprișterșug’ (13: 4-107) și der. vb. *meșterșugui* ‘a meșteșugi’, ‘a umbla cu vicleșug’ (pr. I: 18-56); ‘instrument’ în LEGI MUNT. (349:2).

344; cf. EWUR, p. 540; cf. DER, s.v.), consemnat sporadic în CC₁: *Hristos cu suitul lui la ceriu noao au dobândit ș-au miruit; dobândim și miruim ertăciunea păcatelor* (cf. ILR, II, p. 344). Vezi și var. *amirui*; cf. și CADE, s.v. (*a mirui* 2; SD, s.v. *miruiesc* 2.

□ Termenul întrebuițat regional (prin Transilvania) cu sensul ‘a câștiga’ < ung. *nyerni* se atestă într-o formă hipercorectă. Regionalul *a nirui* s-a confundat cu *a mirui* (< sl. *mirovati*), cu sensul ‘a unge cu mir pe frunte, a supune ritualului de consfințire în funcție’, existent în limbă, datorită reacției față de alterarea labialei /m/, rostită prin unele părți [n’] (cf. *n’ilă* pentru *milă*). Prin falsă analogie, cele două cuvinte s-au contopit într-o singură formă, producând un caz de omonimie.

116. mîntui, vb., ‘a (se) salva’, ‘a (se) izbăvi’, ‘a scăpa, a supraviețui’, ‘a (se) elibera de ceva’ (der. rom. < mgh. *ment-(e)ni* ‘excusatus, liberatus’, ‘evasio’, ‘excuso, defendo’, MNYSZ + *-ui*; cf. EWUR, p. 545-546; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), cu o frecvență aparte în textele românești vechi, notat în: PH: *mîntuiaște sufletulu mieu* (4^v/5); în CV: *mîntuiră-se de apă* (78^v/8)⁷²⁴; în PS: *nefiindu a se izbăvi nice a se mîntui* (7, 3); în CB: *Mîntuiți-vă de gîntul* (FA, 2, 40); în PS.C.: *de bărbații săngelui mîntuiaște-mă* (58, 4); în FRAG. TOD.: *mîntui-ne-va den păgubitură* (3^v/27); în PO: *cum să mîntuiască sămînța spre fața a tot pămîntul* (Gen., 7, 3)⁷²⁵; în CS: *Nime să nu se teamă de moarte, că ne-au mîntuîru mîntuitoriul de moarte* (VII, 66^f/15); ‘a (se) salva, a (se) scăpa’ și în L, PR.LUC. (cf. INDICE XVI, p. 187). Vezi și der. subst. *mîntuire*: *Că de la Dumnedzeu e mila multă, de la dins mîntuirea* (PH, 113^f/7), *Deaci rrogu voi se luați hrană: easte amu cătră a voastră mîntuire* (CV, 46^v/10-12); adj. *mîntuit*: *În dzilele acealea mîntu<i>și</i>* (CV, 48^f/7), *mîntuit veri fi de giurămînt* (PO, Gen., 24, 8); subst. *mîntuitor*: *Domnulu e [...] mîntuitoriu mie* (PH, 11^f/3), *Isus Hristos, mîntuitoriul nostru* (CAT.C., 2^f/16), cu același sens de ‘Isus Hristos’ și în CC₂ (*Prefață*, 4/5-6). Vezi și der. *mîntuitură*, în CT și CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 187).

117. mohorît, adj., ‘roșu-închis’, ‘întunecat’ (der. rom. de la vb. *a (se) mohorî* ‘a (se) întuneca’, ‘a (se) întrista’, < subst. *mohor* < mgh. *mohar, muhar* ‘specie de plantă ierboasă cu florile dispuse în spice cilindrice de culoare roșie-închisă’; cf. EWUR, *mohor*, p. 549-550; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v. < mgh. *mohar*, cf. și sl. *muhar, mohor*), atestat în contextele: 1. *Marea Mohorîtă* (CP) cu var. *Mohoreta* în CB: *și feace ciude și seamne întru țara Eghipetului și-ntru Mohoreta Mare și-ntru pustini* (FA, 7, 36), în PS.C.: *Celū ce împărți maré mohorâtă* (135, 15); în PO: *Hotarul tău pune-voiu de la Marea Mohorîtă pînă la marea filisteilor* (Ex.,

⁷²⁴ La Coresi mai frecvent este corespondentul *a spăsi*.

⁷²⁵ Unde este corespondentul perifrizei ung. *hogy maguoc eleuenen maradgyon*, cf. și *Mîntuiaște viața ta ... mîntuiaște pre tine cum să nu piei* (Gen., 19, 17 – redînd ung. *szabaditsmeg magadat*, alteori *szabadit* este redat prin *a slobozi*).

23, 31); și în 2. referitor la veșminte: *mătase mohorîță*, cu numeroase ocurențe, în PO: *mătase galbină, mohorîță, roșie* (Ex., 26, 31)⁷²⁶; ‘de culoarea purperei’ în CS: *Și-i va da un veșmentu mohorîtu împărătescu* (V, 46^v/15-16); context în care se atestă și în documente moldovenești: *2 ferăge postav roș mohorît* (DÎ, CI, 3^v/8, *Inventar*), *1 felon de adamască mohorîță* (DÎ, LXXII, 8^r/17, *Catastif*).

■ În limba română veche, termenul cunoaște o repartiție îndeosebi în graiurile nordice, fiind atestat, în secolul al XVI-lea, în Banat-Hunedoara și în Moldova, mai puțin cunoscut fiind în sudul Ardealului. În Moldova, acesta se consemnează și în secolul următor, sub subst. *mohor* ‘haină de purpură’, der. subst. *mohorîțeală* ‘vopsea roșie’ și der. vb. *a mohorîți* ‘a înroși’ (cf. DLRLV, s.v.).

118. murgui, vb., ‘a cârti’, ‘a protesta’, ‘a se împotrivi’, ‘a murmura’ (der. rom. < mgh. *morog-ni, murrog-ni* ‘murmuro’, ‘jurgium’, MNYSZ, + *-ui*; cf. SD, s.v., și EWUR, p. 555; în TRDW necun.; nu se indică originea în CADE; cf. DER, s.v.), cu mai puține atestări, dar, probabil, cunoscut în epocă, atestat în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 188); în CC₁ (cf. GHEȚIE 1982, p. 366); ‘a murmura’ în *Apostolul Coresi*: *nu murguiți cum unii deîntr-înșii murguiră* (cf. ILR, II, p. 344); în PO: *Domnul au fost audzit vreava voastră, cum împotriva lui ați murguit* (Ex., 16, 8)⁷²⁷. Vezi și der. subst. *murguire* ‘murmur, ceartă, împotrivire’, în CB: *fu murguire elinilor către ovreai* (FA, 6, 1), cu var. *murrquire* în CV: *Striirii iubiți urul alaltu fără murrquire făcîndu* (80^r/4-6)⁷²⁸; vezi și der. *murguitor*: *Aceia sîntu murguitori vinovați, după pohtele sale îmblîndu cu necurăția* (CB, Iuda, 16)⁷²⁹.

■ Termenul cunoaște o repartizare restrînsă în secolul al XVI-lea, cuprinzînd Banat-Hunedoara (vezi PO) și, posibil, cunoscut, deși nu larg întrebuințat, și în sud-vestul Transilvaniei, atestat în CB și în unele texte coresiene. Cuvîntul este păstrat și în secolul al XVII-lea în graiurile ardelenesti, notat cu sensul ‘a murmura’ în Banat și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), atestat în NTB cu sensul ‘a mustra, a chinui, a necăji’ (cf. DLR, s.v.; cf. și O. Densusianu, ILR, II, p. 305, 344, 541; GHEȚIE 1975, p. 190, 225, 252, 256.), ‘a prigoni’ (cf. DLRLV, s.v.). Termenul, întîlnit numai în texte românești vechi, a dispărut astăzi din limbă (cf. PAMFIL 1958, p. 239-240; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 290; GHEȚIE 1982, p. 28, 366).

119. nasfă, s.f., ‘legătură’, ‘podoabă (la îmbrăcăminte)’, ‘bijuterie’ (< mgh. *násfa* ‘inauris’, MNYSZ; cf. O. Densusianu, ILR, II, p. 344; EWUR, nu-l înregistrează; cf. și ARVINTE-GAFTON,

⁷²⁶ Unde redă ung. *szederies* (< *szeder*) ‘de culoarea murului’. Etimonul maghiar nu apare în text.

⁷²⁷ Unde redă un alt cuvînt ung. cu același sens *zugodtatoc*.

⁷²⁸ Vezi, în același loc, și în CB (IP, 4, 9). În CP apare *ceartă*.

⁷²⁹ Cf. *răpitori* în CP.

p. 388), consemnat sporadic în PO, la pl. *naşfe*, în: *Fă şi doo naşfe şi doo lanţure den curat aur* (Ex., 28, 13), *Aduseră... cercei, ineale, naşfe şi tot fealiul de făpturi de aur* (Ex., 35, 22), *doo naşfe de aur* (Ex., 39, 16).

■ Maghiarismul cult cunoaşte o repartiţie restrînsă în zona Banat-Hunedoara. Acesta este atestat în PO, unde se întrebuiţează relativ independent de versiunea maghiară a textului biblic, întrucît acesta nu este un reflex imediat al textului-sursă, corespunzînd, de cele mai multe ori, mgh. *boglar* ‘podoabă’. Pentru prima dată, etimonul mgh. *násphát* apare în *Gen.*, 24, 22, unde este însă tradus prin *cercel de aur*, ceea ce poate fi un indiciu că termenul a fost, eventual, cunoscut în graiurile bănăţene-hunedorene, cu toate că nu se înregistrează în nici un alt text.

120. neam, s.n., ‘rasă’, ‘popor’, ‘gen’, ‘specie’, ‘rude’ (< mgh. *nem* ‘progenies, genus’, ‘species’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 174-175; cf. EWUR, p. 563-564; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v. < mgh. *nem*, în relaţie cu sl. *němŭ* ‘barbar’), înregistrat în diverse texte, precum: cu sensul ‘popor’ în PS: *Tu Doamne hrăneşti-nă şi veghi-nă, de nēmul cesta şi în vécu* (11, 8); ‘rude’ în CB: *Eşi den țeara ta şi den neamul tău* (FA, 7, 3)⁷³⁰, *neamul lu Iosif* (FA, 7, 13); în PO: *priiatnicul şi neamul său* (Ex., 32, 27)⁷³¹; la pl. *neamure* ‘rasă, popor, seminţie’ în CV: *dzeace neamure* (54^f/5)⁷³², în CB: *doaosprezeace neamure* (Sp. la Iac.); pl. art. *neamurele* în CB: *neamurele lu Israilu* (CB, Iac., 1, 1), cu var. *neamurile* în PO (*Gen.*, 24, 4)⁷³³; cu înţelesul ‘rudă’ şi în acte munteneşti: *Iară cine s-ară scula, oricarele din neamul nostru, să nu aibă treabă cu această moşie* (Dî, X, 12-13, *Zapis*). Termenul intră şi în numeroase loc. şi expr., precum: *în neamu şi în neamu, în neamulu neamului* ‘în vecii vecilor’, *în toate neamure, de neamu şi neamu*, notate în PS.C.

◇ Termenul de rudenie *neam* apare cu sensuri relativ apropiate de cele ale etimonului maghiar *nēm*, denotînd, în ambele limbi, ‘rudenie, apartenenţă la o specie, popor sau rasă’. În maghiară, diferitele nuanţe tind, pe cît se pare, fie către relaţia ‘de sînge’⁷³⁴, un mod de raportare mai restricţionat, fie către sensul mai cuprinzător ‘gen, specie

⁷³⁰ Corespondent cu *den ruda ta* din CP.

⁷³¹ Cf. mgh. *rokonságat* ‘rude’.

⁷³² Notat *semente* în CP.

⁷³³ În majoritatea cazurilor, pentru acest sens se utilizează în PO rom. *seminţie, sămînţa*.

⁷³⁴ În diversele accepţii, se accentuează ideea ‘rudenie’, înţelegîndu-se originea comună a diferitelor fiinţe, filiaţia de descendenţă realizîndu-se prin existenţa aceloraşi strămoşi (cf. *rokonfajok, kik bizonyos törzsatyától erednek*, cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Chiar şi cînd se referă la situaţia socio-politică, civilă (*fő nem, nemesi nem* ‘nobilime’, *polgári nem* ‘civil’, *királyi nem* ‘regali’), prin acest termen se subînţelege ideea de descendenţă directă prin ereditate (*e szónak minden tulajd. értelmű jelentései származási rokonságra vonatkoznak*, Czuczor-Fogarasi, s.v.)

(umană etc.)⁷³⁵. Pe lângă sensurile ‘rasă, specie, rude’, întâlnite în textele românești vechi, în limba română s-a dezvoltat și înțelesul ‘comunitate etnică’ (cf. NICULESCU 2005, p. 122-123), o categorie mai restrânsă decât sensul larg ‘popor’, ce nu se limitează la ereditate, ci unde relațiile care leagă indivizii se bazează (și) pe ‘conviețuire’. Nota comună a acestor sensuri este și ideea ‘continuitate’ neîntreruptă ce leagă diferenții indivizi sau felurile ființe în cadrul unui *neam* ‘specie’, ceea ce explică sensul temporal al continuității reflectat în loc. și expr., precum *în neamu și în neamu, în neamulu neamului* ‘în vecii vecilor’, *în toate neamure, de neamu și neamu* (vezi PS.C.). În afară de acestea, forma *neam!* se înregistrează în Muntenia și ca o negație emfatică, însemnând ‘nicidecum, deloc’ (cf. DER, s.v.), probabil prin influența adverbului negativ maghiar *nem* ‘nu’.

121. neamiș, s.m., ‘nobil ungiuresc’ (< mgh. *nemes*; cf. MÂNDRESCU 1892, *nemeș*, p. 92-93; cf. EWUR, p. 565-566; cf. DER, s.v. *nemeș*), atestat în documente ardelenesti: *la neamiș pentru mișei<i> lor* (Dî, XIX, 263^f/10, *Inventar*) și moldovenești: *neamiș mare* (Dî, XCVII, 1^f/5); vezi și var. *nemiș* (Dî, LXXVIII, 6^f/4); la pl. art. *neamișii*, var. *nemișii*: *neamișii, carei sînt fugiți den războiu* (Dî, XXXVI, 250^v/7), *nemișii să meargă* (Dî, XLI, 3). Vezi și der. subst. fem. *nemișoai* (Dî, LXXXIX, 2^f/17). În secolul al XVII-lea, se atestă și un alt der. *nemișag* ‘starea, calitatea, rangul de nemeș’ (< mgh. *nemesség*), cunoscînd o repartizare în Crișana (cf. DLRLV, s.v.).

122. nemzet, s.n., ‘neam, popor, națiune’, ‘seminție’ (< mgh. *nemzet* ‘id.’; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 344; cf. EWUR, p. 566), atestat sporadic în FRAG. TOD.: *Ni să lăudați pre domnul toate nemzeturile* (4^v/10), probabil, sub influența textului-sursă maghiar. În secolul următor, termenul cunoaște și variantele *neamzat*, *nemzat*, *nemzeat*, fiind atestat în texte românești din Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (DLRLV, s.v.). CADE, SD nu-l înregistrează.

123. ni, interj., ‘uite!’, ‘vezi!’, ‘haide!’ (< mgh. *ne, ni* ‘en, ecce’, MNYSZ, cuvînt cu care se îndeamnă la mers, se cheamă sau se alungă unele animale; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 234; vezi și EWUR, p. 566-567.), notat în texte cu originale maghiare: cu ortografia maghiară *ny* ‘ei, hai’ în FRAG. TOD.: *Ni, să pomenim noi toți creștinii despre binele* (3^v/20); în PO, în trei contexte: 1. echivalent cu ‘blăm, blați’ (*Gen.*, 37, 20), exprimă îndemnul, redînd mgh. *Ier*, în: *Ni să pogorîm gios și să turburăm limba lor* (*Gen.*, 11, 7), *ni să facem* (*Gen.*, 11, 3), *ni să dzidim* (*Gen.*, 11, 4); 2. în sintagma *Ni batăr* (*Gen.*, 30, 34 – cf. mgh. *Am bator*), cu val. loc.

⁷³⁵ Semnificația biologică a termenului *nēm* este mai cuprinzătoare față de ‘specie’, este însă, la rîndul lui, subordonat față de ‘clasă’. Prin același termen se desemnează și ‘categoria gramaticală a genului’, semnificație pe care româna nu a preluat-o.

conj.; și 3. cu valoare discursivă în: *Ni, deaca amu ai vrut să te duci* (*Gen.*, 31, 30 – cf. mgh. *No*); ‘hai!’ și în CS: *Ni amu suflete* (V, 39^v/4-5)⁷³⁶; notat și în CC₁ (230^r/12) și în MO (255^v/6) care reflectă și ele un strat lingvistic nordic, din regiunea Banat-Hunedoara. Vezi și CADE, s.v. **124. ocă**, s.f., ‘motiv’, ‘cauză’ (< mgh. *ok* ‘ratio’, ‘causa’, ‘argumentum’, MNYSZ, forma cu –ă dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv -(j)a; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 93-94; cf. EWUR, p. 573-574), consemnat în PO, în: *Cînd amu era auzit oca venitului lui Iacov* (*Gen.*, 29, 13) și în sintagma: *Derept această ocă* (*Gen.*, 34, 27; 38, 7, 10; 50, 5), calc după mgh. *ezokaert*. CADE, SD, nu-l înregistrează.

■ Maghiarismul are o repartizare în Banat-Hunedoara, specific textelor calvino-românești din secolele XVI-XVII (cf. PAMFIL 1958, p. 240). În secolul următor PO, cuvîntul este notat tot în texte bănățene și sud-vest transilvănene, precum: *Catehismul calvinesc* (1640), *Sicriul de aur*, *Psaltirea* lui Viski (cf. GHEȚIE 1982, p. 29). Circulația cuvîntului în graiurile bănățene în secolul al XVII-lea este susținută și de apariția acestuia în dicționarul lui Anonymus. În același veac, termenul se atestă și cu sensul ‘vină’ în Moldova (cf. DLRLV, s.v.). Răspîndirea actuală cuprinde nord-vestul Transilvaniei, înregistrat în Bihor și Satu Mare (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 291), iar în graiurile din Banat se găsește și sub formele *ucă*, *hucă*, precum și cu sensul ‘vină’ (cf. DLR, s.v.).

125. oraș, s.n., ‘urbe’, ‘tîrg’, ‘cetate’ (< mgh. *város*, *váras* ‘civitas, oppidum, urbs’, < *vár* ‘arx, fortalitiium’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 175-176; cf. EWUR, p. 579; cf. DER, s.v.), larg întrebuințat în epocă, cu numeroase ocurențe, în: CT și CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 198); în FRAG. TOD.: *Deoarece orașu sau oamenii den casă domnul nu-i va pădzi* (1^v/20-21); în PO: în *orașul Căvăran Sebeșului* (*Prefață*), *dzidi oraș și chemă numele lui pre numele feciorului său Enoh* (*Gen.*, 4, 17), unde vezi și formele ezitante la pl. *orașă* (*Gen.*, 19, 25) și *orașe* (*Ex.*, 1, 11); în GB (147^v/1); în CS: *Și să ducu în orașe și în cetăți* (III, 11^v/9-10)⁷³⁷; frecvent notat și în documente: *den toate orașele* (Dî, I, 1^r/6, *Scrisoare*, Ț.R.), *am pus pecetea a orașului* (Dî, LXXX, 64/8, *Zapis*, Mold.), unde vezi și var. *uraș* (Dî, XCII, 1^r/2). Vezi și der. subst. *orașan* ‘locuitor al orașului’ în PO: *și featele acestor orașanilor vin afară* (*Gen.*, 24, 13); vezi și în prima parte a secolului următor var. *orașeani* (DRB, 75/12), și *orașani* (DRB, 140/16).

⁷³⁶ Sinonim cu sl. *ia*, *iani* (cf. *Studiu lingvistic* la CS, p. 227).

⁷³⁷ În versiunea din COD. TOD., ed. N. Drăganu, DMV (p. 164), lingvistul observă că pasajul: *Și se ducu în orașe și cetăți* (f. 48^v, r. 10-11) pare a fi, mai degrabă, o glosă, iar, din moment ce viața orășenească nu era foarte dezvoltată la români în vremea originalului acestui text, s-ar putea ca termenul să fi fost introdus mai târziu de către un copist. Or, termenul are o vechime considerabilă în română, cf. O. Densusianu care-l plasează printre elementele ungurești vechi în limba română (în *ILR*, I, p. 239). Între XI-XIII îl situează și G. Ivănescu (în IVĂNESCU 2000, p. 440-441), iar Tamás L. (în TAMÁS 1943, p. 346) la începutul secolului al XV-lea.

□ Felul în care s-a încercat explicarea adoptării și adaptării împrumutului rom. *oraș* < mgh. *város* a dus la unele soluții mai puțin fericite⁷³⁸ al căror principal neajuns îl constituie faptul că nu au în vedere un aspect esențial: factorul temporal. Trecerea consoanei inițiale maghiare (v-) în vocală (o-) pe teren românesc, eventual prin înlocuire se dovedește o explicație eronată tocmai fiindcă, în cazul unui împrumut din secolul al XVI-lea, explicațiile trebuie căutate în caracteristicile limbii de atunci⁷³⁹, idee susținută și de faptul că în împrumuturile mai recente nu se mai întîlnește această substituție. Astfel, sistemul fonetic maghiar în acel stadiu de dezvoltare avea un caracter bilabial, iar în fazele ei mai vechi [v] era rostit ca o fricativă sonoră labială. Întrucît în perioada împrumutării se constata o corespondență de sunete între fricativa bilabială [w] ungurească și [ũ] românesc, unui astfel de [v] bilabial urmat de [a] îi corespunde în română un [ũ] care contopit cu vocala următoare a dispărut. Drumul parcurs, deci, ar putea fi reprezentat astfel: mgh. *wá-* > rom. *ũa-* > *ũo-* > *o-*, un proces pornit încă pe terenul foneticii maghiare⁷⁴⁰, labializarea lui [a] în [o] și apoi monoftongarea petrecîndu-se însă pe teren românesc. De altfel, consonantizarea semivocalei [ũ] reprezintă o schimbare general romanică, [w] > [b] > [v], iar în română se produce înainte de a veni în contact cu maghiarii⁷⁴¹. Dacă limba română n-ar fi avut aceste stadii, ci doar pe [v], atunci [ũ] maghiar ar fi fost redat prin [v] românesc. La acestea se mai adaugă argumente de natură grafică: în limba maghiară veche litera *u* nota atît [u] cît și [v], ceea ce în română se nota diferențiat dintru-început. Așadar, dacă în etimonul maghiar *város* se găsea un [v] labio-dental și nu [w] bilabial, atunci textele românești l-ar fi redat ca atare, prin *v* (cf. *vileag*, *vizitiu*).

126. otălmăzui, vb., ‘a apăra’ (der. rom. < mgh. *oltalmaz-ni*, dial. *ótalmaz-ni* ‘id.’, + *-ui*; cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 344; cf. EWUR, p. 582), înregistrat în MO: *preîn mila ta... ne-ai otălmăzuit* (cf. *ILR*, II, p. 344) și în CC₁ (cf. GHETIE - MAREȘ 1985, p. 237).

⁷³⁸ Cea mai simplistă soluție aplicată a fost aceea de trecere a lui *vá-* accentuat în *o-*, asemenea altor cuvinte, precum: *vágás* > *ogaș*, *vármegye* > *varmegie* > *ormegie* (MĂNDRESCU 1892, p. 117). Într-o altă formulare, trecerea aceasta se explică deoarece „[v] unguresc era pentru urechea românului o fricativă fonică bilabială, mai apropiată de semivocala [ũ] decît de [v]” (PUȘCARIU 1959, p. 17-18). Al. Graur, deși admite o pronunțare maghiară veche a lui [v] prin [w], discută încadrarea acestui cuvînt laolaltă cu celelalte cuvinte de origine maghiară cu un *-va-*, pronunțat *-wa-*, care sînt redat printr-un *-oa-* românesc (ung. *hitvány*, *oltvány* > rom. *hitioan*, *altoan*) și cu numele de localități (ung. *Temesvár*, *Földvár* > rom. *Timișoara*, *Feldioara*) (în GRAUR 1935, p. 46-48). În această ordine de idei, unui [va] unguresc îi corespunde diftongul [oa], urmat apoi de monoftongare în cazul cuvîntului *oraș*. Vezi și formularea cum că [v] unguresc „uneori se păstrează [...] alteori nu se conservă” (DIMITRESCU 1967, p. 89).

⁷³⁹ Demers parcurs de unii cercetători, în lucrări precum: PETROVICI 1961, p. 25-29; KELEMEN 1971, p. 21; COTEANU – SALA 1987, p. 132; KIRÁLY 1990, p. 44, 198 – 211.

⁷⁴⁰ Vezi detaliat la KIRÁLY 1990, p. 198-208.

⁷⁴¹ VASILIU E. 1968, p. 95.

■ Termenul aparține stratului nordic, de origine bănățeană-hunedoreană, prezența acestuia în textele coresiene putându-se datora unor originale maghiare, așa cum s-a propus (GHEȚIE–MAREȘ 1985, p. 239, 267). În secolul al XVII-lea, verbul cunoaște întrebuințări „literar regionale”, vezi și var. *utălmăzui*, cu o repartiție în Banat și Crișana (cf. DLRLV, s.v.), întâlnit, de pildă, în *Anonymus Caransebensiensis* (cf. GHEȚIE 1982, p. 30). În același veac, se atestă și subst. *otalm* ‘apărare, ocrotire’ (< mgh. *o(l)talom*), cu var. *oltalm*, *utalm*, avînd o repartiție în Banat, Crișana și în Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), notat, printre altele, ‘defensio’, în *Dictionarium valachico-latinum* (în DVL, 3062, p. 107; cf. și POPOVICI 1979, p. 253).

127. pesti, vb., ‘a zăbovi, a întârzia’ (< mgh. *apaszt-(a)ni*, cf. EWUR, s.v.), înregistrat în CB: *Ca să nu fie lui a pesti întru Asii* (FA, 20, 16), *Nu pesti-va Domnul* (2P, 3, 9) și în textele corespunzătoare din CV și CP⁷⁴². Vezi și der. subst. *pesteală* ‘întârziere’: *pesteală nece unu chipu feciu* (CB, FA, 25, 17), *că unora pesteală pare-lă* (CB, 2P, 3, 9) și adv. *pestit* ‘încet’: *pestitu notîndu* (CB, FA, 27, 7)⁷⁴³, *pestitu a grăi și pestitu întru minie* (CB, Iac. 1, 19)⁷⁴⁴. Vezi și CADE, SD, s.v.

128. pildă, s.f., ‘model de urmat’, ‘exemplu’, ‘parabolă’, ‘în chip de, în formă de’ (< mgh. *péllda* ‘imago, figura’, ‘exemplarium, typus’, ‘parabola’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 178; cf. EWUR, p. 612; cf. DER, s.v.), consemnat în câteva texte, precum: în PH: *Ponosluire e pildă sufletului mieu* (58^v/21), unde vezi și expr. *în pildă* (37^v/15); în Ev.; la Coresi, cu multe ocurențe, în CT (cf. INDICE XVI, p. 202) și inclusiv în *Prefața CC₂: Cum și Hristos întru pilda Evangheliei au grăit* (6/18); în PO: *Fă după pilda ce în munte ți se-au arătat* (Ex., 25, 40), *pilde bune [...] pildele răilor* (Prefață); vezi și *în pildă de* ‘în formă de’ (PO, Ex., 37, 20); folosit ca antonim pentru *aieve* în COD. TOD.: *De suire la cerū a domnului [...] is hs. nu pildă ce aïave* (f. 11, v⁰). Vezi și alte sensuri în CADE, SD.

129. pint, s.n., ‘unitate de măsură pentru lichide’, ‘hin’, ‘cană’ (< mgh. *pint* ‘pinta, mass’, MNYSZ < lat. med. *pinta*; germ. *Pinte, Pint*; cf. EWUR, p. 613; cf. DER, s.v. *pintă* < mgh. *pint*, pol., slov. *pinta*, din germ. *Pinte*), înregistrat izolat în PO: *și un pint de uleiu de lemn* (Ex., 30, 24 – cf. mgh. *Hin*, cf. lat. *hin*). CADE, SD, nu-l înregistrează.

■ Termenul cunoaște o repartizare bănățeană, fiind atestat și în secolul următor în Banat, cu înțelesul ‘măsură de capacitate’ (cf. DLRLV, s.v.).

⁷⁴² Pasajele în care se află oglindesc efortul traducătorului de a reda cu exactitate unele înțelesuri (aici ‘a nu pierde timpul’) pe care le-au întâmpinat pe parcursul traducerii (cf. GAFTON 2001a, p. 246).

⁷⁴³ Cf. *cătelindru* în CV.

⁷⁴⁴ Cf. *amînatu* în CV.

130. pîrcălab, s.m., ‘comandant de cetate’, ‘prefect de județ’, ‘vornic’ (< mgh. *porkoláb* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, *părcălab*, 176-177; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 344; cf. EWUR, p. 619-620; cf. DER, s.v. < germ. *Burggraf* < *burcgrāve*, prin intermediul mgh. *porkoláb*), atestat, cu două ocurențe, în CT (cf. INDICE XVI, p. 203), cunoscînd mai multe întrebuițări în acte oficiale, în special moldovenești: **pîrcălab de Suceavă** (Dî, CIII, 1^r/1), dar și din Muntenia: *Scris-am eu, Badea stolnicul și Iane comisul, pîrcălabi den Făgăraș* (Dî, XX, 1) și din Ardeal: **pîrcălab o(t) Bistrici** (Dî, CXII, 1^r/3); vezi și var. *părcălab*, *pîrcalab*. Pentru detalii privind acest titlu, vezi CADE, SD, s.v.

◇ Termenul românesc continuă, în fapt, nuanțele semantice cuprinse în etimonul maghiar, cunoscînd sensurile: 1. „titlu dat în Evul Mediu, în țările românești, persoanelor însărcinate cu conducerea unui județ, a unui ținut, a unei cetăți, avînd atribuții militare” (DLRLV, s.v.), administrative și judecătorești; persoană care purta acest titlu. 2. „administrator al satelor boierești și mănăstirești, în evul mediu; (mai târziu) primar (rural). | Strîngător de biruri, percepător rural. 3. (Reg.) Comandant al unei închisori; temnicer” (WEBDEX, s.v.).

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție mai largă, cuprinzînd toate cele trei principate. În secolul următor, aria de răspîndire se restrînge, fiind atestat în Mold. și Ț.R. (cf. DLRLV, s.v.).

131. pîrgar, s.m., ‘consilier comunal’ (< mgh. *polgár*, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 344; cf. EWUR, p. 620; cf. DER, s.v. < germ. *Bürger* < *burgâri*, prin intermediul mgh. *polgár*), consemnat în scrisori moldovenești: *Priiatenii noștri giupînul, birăul de Bistriță și pîrgarii domnitale* (Dî, CIII, 2^v/2, Suceava, [1595]) și muntenești: *și pîrgarilor și pîrcălabului și la tot svatul domnitale* (Dî, CII, 1^r/2, *Cîmpulung, [1595]). Vezi și CADE, SD, s.v.

132. pochiolat, s.n., ‘pînză’, ‘voal subțire cu care se acopereau pe cap preoții evrei în timpul slujbei religioase’ (< mgh. *patyolat*, *patyalat* ‘calantica, pannus tenuis xylinus’; ‘schleier, battist’; ‘cidaris, infula’, MNYSZ; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 344, ‘obiect folosit de nemeșii români din Banat-Hunedoara’; vezi și alte variante, *potilát*, *pochilát* ‘vălul miresei’; vezi și EWUR, *potilat*, p. 639-640; cf. TRDW și DER, s.v. *potilat* < mgh. *potyolat*), consemnat sporadic în PO: *Și încinge și Aaron și feciorii lui cu brînele și pochiolatele leagă-le pre cap* (Ex., 29, 9 – unde redă mgh. *föketöket*). Vezi și var. *potiolat*.

■ Cu sensul ‘văl (cu care se acoperă capul)’, termenul cunoaște, în secolul al XVI-lea, o repartiție în Banat-Hunedoara, fiind atestat în PO unde se întrebuițează independent de textul maghiar. În secolul următor se înregistrează tot într-un text bănățean, sub forma *patyalat* ‘sindon’ (în *Lexicon Marsilian*, cf. PAMFIL 1958, p. 240). Răspîndirea

actuală cuprinde, pe lângă Banat unde se notează cu sensul ‘pînză’, și Hunedoara unde denumește ‘învelitoarea de cap la femei’ (cf. O. Densusianu, *Țara Hațegului*), *potilat* ‘vălul miresei’ în j. Sibiu și în unele graiuri din Munții Apuseni, *poftilat* cu sensul ‘pînză subțire’ în Maramureș, iar *pochilat* ‘giulgiu’ notat în regiunea Târnave-Mureș (cf. GHETIE - MAREȘ 1974, p. 293-294).

133. *ponoslu*, s.n., ‘dojană, muștrare, ocară’ (der. regresiv de la vb. *a ponoslui* < mgh. *panaszol-ni* ‘a se plînge, a dojeni’; cf. DER, s.v. *ponos*), înregistrat în: PH: *mai împlu-se sufletul nostru de ponoslu* (111^f/4), *Fum ponoslu vecinilor noștri* (67^v/4), *Pomenește, <Doamne>, ponoslul șerbilor tăi* (76^v/51), unde și ‘rușine, oprobriu’: *Ia de la menre ponoslul și urriciunrea* (103^f/22); în PS; în CS: *Că nu lasă Dumnedzeu șerbii și slugile sale în ponoslul necurațiilor* (III, 15^f/16)⁷⁴⁵. Asupra subst. în vechile traduceri românești vezi și MUNTEANU 2008, p. 118.

■ În secolul al XVI-lea, atestările trimit la o repartizare în nord-vestul țării, iar, în veacul următor, acesta se atestă în Moldova și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.).

134. *ponoslui*, vb., ‘a face observații, muștrări, a se plînge’, ‘a dojeni, a ocări’ (< mgh. *panaszol-ni* ‘id.’; cf. EWUR, p. 630-631; cf. DER, s.v. *ponos*), consemnat, cu sensul ‘a dojeni, a muștra, a ocări’, în EV. (cf. INDICE XVI, p. 205) și ‘a defăima’ în CC₂ (cf. *Studiu filologic* la CV, p. 185); regăsit și în texte rotacizante, precum în: PH, cu un număr ridicat de ocurențe, în: *în deșert ponosluiră sufletului meu* (29^f/7), *ponoslui-a-mi dracii miei* (36^f/11), *ponoslul ce ponosluiescu mai cădzură pre menre* (58^f/10), *Pîină cîndu, Domnu, ponoslui-va vrăjimașul* (64^f/10). Vezi și der. *ponosluitor* ‘ocărîtor, dojenitor’: *de glasul ponosluitoriului și de clevetitoriului* (PH, 37^v/17), *de voiu spunre ponosluitorilor miei cuvîntu* (103^v/42); subst. *ponosluire*: *nece face aproapelui său rreu și ponosluire nu va lua pre aproapele său* (PH, 9^v/3), *ponosluire oamenrilor și urreciunri oameriloru* (17^f/7); adj. *neponosluiind*: *prostu și neponosluiindu* (CV, 55^v/6-8)⁷⁴⁶.

□ Forma românească a putut rezulta prin sincopă, mgh. *-(sz)ol* > rom. *-sl-* (cf. și mgh. *gonoszol* > rom. *a gunosli*)

■ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție îndeosebi în nord-vestul Ardealului, parțial, și în sudul acestei regiuni și, mai rar, în Moldova. Acesta se reține și în secolul următor, cu înțelesul ‘a pîrî, a reclama’ în Moldova și Banat (cf. DLRLV, s.v.).

⁷⁴⁵ În același text, vezi și termenul *ponosit* (< sl. *ponositi*), în: *De unde veniți [...] și veniți ponosiți* (III, 12^v/1), al cărui etimon figurează și printre explicațiile termenului maghiar, cf. SD.

⁷⁴⁶ La Coresi, *neîmputătoriu*.

135. răvaș, s.n., ‘scrisoare, act, bilet’ (< mgh. *róvás* ‘răboj’; cf. EWUR, p. 661-662; cf. DER, s.v.), consemnat în acte scrise de munteni: *Scris eu, jupan Bărcan, mar<e> vistiari, al meu răvaș* (Dî, XXXV, 758/17, *Chitanță*, *Trans., [1600]), *mărturie fac cu cest răvaș al meu* (Dî, CXVII, *Zapis*, Tîrgoviște, Trans., [1600]), la pl. *răvașe* notat în prima jumătate a secolului următor (DRB, 93/4).

136. răzeș, s.m., ‘țaran liber, moșnean (în Evul Mediu, în Moldova)’ (< mgh. *részes* ‘care are parte’, cf. SD, s.v.; cf. EWUR, p. 663; cf. DER, s.v.), consemnat în documente moldovenești, începînd cu anii 1600: *cu știria fičorilor tutorur și rîzias* (DRB, *Zapis*, Putna, 1603), *întru mănule tutoror fraților ce sămtu răzeăș în Romănești* (DRB, *Zapis*, Roman, 1605).

137. rudă, s.f., ‘prăjină’, ‘oiște’ (< mgh. *rúd* ‘pertica, paxillus, temo’, ‘vectis, phalanga, palanga’, ‘transtillum, stange’, MNYSZ, dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a*, cf. și pl. *rud-a-k*, sau Ac. *rud-a-t*; cf. EWUR, p. 676-677; cf. TRDW și DER, s.v. < sb. *ruda*), atestat izolat în PO: *Și polei cu aur scîndurile, rudele încă le polei* (Ex., 36, 34 – cf. mgh. *rudakat*)⁷⁴⁷. Vezi și CADE, SD, s.v. *rud*, *rudă* 2.

■ Termenul a avut în secolul al XVI-lea o circulație restrînsă, atestat rar în zona Banat-Hunedoara (vezi PO). Astăzi se mai aude în Transilvania unde se atestă și sensul ‘prăjină adăugată la căruță ca să se înhame încă un cal’ (cf. SD, s.v.) și mai rar în Moldova cu sensul ‘prăjină de întins hainele (în casele țărănești)’ (cf. CADE, s.v.). În Banat cuvîntul are sensul ‘oiște’ (PAMFIL 1958, p. 240).

138. samă, s.f., ‘număr’, ‘cantitate’ (< mgh. *szám* ‘numeras’, ‘series’, MNYSZ, dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a*; cf. EWUR, p. 692-693; cf. DER, s.v. *seamă*), bine reprezentat în textele românești vechi, însemnat în: PS; în PH: *Mai micșurașil cu puțin cu sama de înger* (5^f/6); ‘socoteală’, în loc. *a băga sama* ‘a număra, a socoti’ în CV: *băgară sama prețului loru* (3^v/12-13)⁷⁴⁸; în Ev.; atestat la Coresi, în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 216), în PS.C.: *Acîasta cîntare în lature scrisă lu Davidū și afară de séma 150 de cîntece*; cu var. *seamă* și în CP: *multă seamă crezuseră* (FA, 11, 21)⁷⁴⁹; cu valoare sinonimică, în PO: *Scrie mainte sama și numărul fiilor lu Israil* (*Prefață*); în CS ‘număr, rînd’, în loc. adj. și adv. *fără s(e)amă*: *Și să munciia fără samă* (IV, 31^f/8), *dureare fără seamă* (XIV, 112^v/15), dar și ‘fel’: *Ce samă de om ești* (XI, 91^v/5-6); în PR. LUC; notat în documente, intrînd în loc. și expr., precum: *a da seamă* ‘a da socoteală’ (Dî, XIX, 262^f/15); *în sama cuiva* ‘încredințat cuiva’ (Dî, XXIII, 3); *a fi în seamă* ‘a fi în posesia cuiva’ (Dî, XXXV, 758/20); *a ține în samă* ‘a lua în

⁷⁴⁷ Etimonul apare și anterior în versiunea ungurească, tradus în română prin *prăjine* (Ex., 26, 29).

⁷⁴⁸ În *Apostolul* coresian redat prin *tocmiră prețul*.

⁷⁴⁹ Este interesantă opțiunea pentru acest ungurism, față de *număr* din CB.

considerare' (Dî, LXIII); la pl. *same* (Dî, LXXIX, 1^f/3); întrebuințat frecvent și în secolul următor, intrînd și în alte loc., precum: *pre seama (cuiva)* 'încredințat cuiva': *au lăsat satul pre // seama sventei mănăstiri* (DRB, *Scrisoare*, 1625), *pespre seamă* 'mult, peste măsură' (LEGI MUNT., 106:21), cunoscînd și der. vb. *a însăma* 'a număra': *de n'oiu // însăma banii* (DRB, *Zapis*, 1623).

□ Forma *seamă*, în loc *samă*, se datorează hipercorectitudinii. Pronunțarea etimologică *samă* (< ung. *szám*) a ajuns, cu timpul, să fie resimțită neliterară sub impulsul pronunțării dialectale moldovenești⁷⁵⁰ ale unor cuvinte ca *sară*, *obosală*, *samăună*, *căroara*, în alte regiuni, le corespund formele literare cu diftong: *seară*, *oboseală*, *seamăună*. Ca urmare a acestui fapt, vorbitorii au refăcut, prin falsă analogie, și fonetismul *seamă*.

◇ O extrem de diversificată dezvoltare semantică cunoaște, în limba română, *samă* (*seamă*), unul dintre împrumuturile ungurești cu cea mai mare frecvență în textele românești vechi. Cu toate că etimonul maghiar *szám* se caracterizează și el printr-o bogăție extraordinară de nuanțe semantice și printr-un potențial remarcabil de a forma expresii și locuțiuni, împrumutul românesc pare să prezinte contexte de întrebuințare mai variate decît cel dintîi⁷⁵¹. În maghiară, feluritele înțelesuri se concentrează în jurul ideii 'cantitate', sensul de bază al cuvîntului fiind acela de 'număr', de la care s-a dezvoltat și 'socoteală, calcul'. Cu aceste sensuri etimologice figurează *samă* în textele românești din secolul al XVI-lea, unde termenul se înregistrează și în locuțiuni și expresii care valorifică acest nucleu semantic: *a băga sama* 'a număra, a socoti' în CV (3^v/12-13), *a da seamă* 'a da socoteală' (Dî, XIX, 262^f/15). Alături de acestea, strîns legate de ele, limba română veche mai însemnează și alte sensuri, precum: 'număr, rînd', în loc. adj. și adv. *fără s(e)amă*, dar și 'fel, soi, gen'⁷⁵² (CS, XI, 91^v/5-6). O altă semnificație înregistrată în secolul al XVI-lea este aceea 'referitoare la constatări, observații', de unde loc. *a ține în samă* 'a lua în considerare' (Dî, LXIII). Expresiile *în sama cuiva* 'încredințat cuiva' (Dî, XXIII, 3), *a fi în seamă* 'a fi în posesia cuiva' (Dî, XXXV, 758/20) par a dezvolta o nuanță regăsită în maghiară ce se referă la 'posesiune' (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Aceste înțelesuri se mențin și în secolele

⁷⁵⁰ Diftongul este, inițial, corespondentul muntean al rostirii vocalice moldovenești (ROSETTI 1931, p. 30). Apariția formei *seamă* în secolul al XVI-lea ar putea fi o intervenție a tipografilor munteni (GHETIE - MAREȘ 1974, p. 169). La generalizarea pronunțării cu *-ea-* a contribuit și rolul major al graiului muntean în edificarea normei literare comune.

⁷⁵¹ O altă diferență între etimon și împrumut privind statutul lor actual ar fi aceea că primul, în calitatea lui de lexem, are o mai mare autonomie și cunoaște numeroase derivate, pe cînd al doilea intră aproape exclusiv în locuțiuni și expresii.

⁷⁵² Cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 301.

următoare, la care se adaugă apoi și altele. Astfel, în limba română actuală, *seamă* intră în sfere semantice dintre cele mai variate, unele mai abstracte, precum cele referitoare la calculi mintali ca în: *a-și da seama* ‘a constata, a pricepe’, *a lua seama* ‘a reflecta adânc, a remarca’, respectiv la aprecierea unei idei sau a unei judecăți, ca în: *de bună seamă* ‘desigur’, *mai cu seamă* ‘îndeosebi’. Ideea ‘folos, interes, grijă’ se expimă în locuțiuni și expresii, precum: *pe seama cuiva*, *a lua seama de cineva*, *a ține seama de cineva/ceva*. Legat de aceste nuanțe ‘pază, atenție’, este și înțelesul ‘însemnătate’ pe care îl are în loc. adj. *de seamă* ‘important’. Alte conținuturi cuprinse în locuțiuni românești sînt: ‘rost, rînduială’ în: *a ști seama la ceva*; ‘cantitate nedefinită’ în: *peste seamă, fără număr și fără seamă*⁷⁵³.

139. sandic, s.n., ‘cursă, înșelătorie, rea intenție’ (< mgh. *szándék* ‘intenție’; MÂNDRESCU 1892; EWUR nu-l înregistrează, vezi însă *sansandic*, p. 682⁷⁵⁴), consemnat în CC₁: *au ucis... cu sandăc rău* (cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 541); în GB: **Sandic** (281^V/1); înregistrat și în PR. LUC. (cf. *Studiu lingvistic* la GB, p. 413).

■ Atestările din secolul al XVI-lea trimit către o repartiție în graiurile din zonele nordice ale țării (cf. GHEȚIE 1975, p. 193, 245, 246, 252), caracterizînd, în special, nordul Moldovei (cf. GHEȚIE 1982, p. 31).

140. săcui, s.m., ‘unguri din Ardeal’ (< mgh. *székely*; cf. SD, s.v. *secui*; cf. EWUR, *săcui*, p. 686), consemnat în CC₂: *În toată țara ungurească și în Ardeal și în toți săcuii* (Prefață, 3/13), și în acte ardelenesti: *Judeațele săcuilor* (Dî, XIX, 262^V/1, *Inventar*, [1599]), cu var. *secui: nește oameni, ce-au fost uciș pre 1 secui den sătcele* (Dî, CXI, 6, *Înștiințare*, [1587]), der. *Săcuiani* folosit și ca toponim în Moldova (DRB, *Zap.*, 1621, Roman).

■ Întrebuițarea termenului ca toponim poate reprezenta un interes. Astfel, între județele Prahova și Buzău, a existat, pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd a fost desființat, județul *Săcuieni* (numit în cancelarie și prescurtat: *Saac*), al cărui nume derivă de la populația venită din ținutul secuiesc, din Ardeal, o populație amestecată de români și secui (GIURESCU 1943a, p. 421, cap. *Județe, ținuturi, comitate, districte*). În cazul toponimelor formate de la apelative românești de origine maghiară, cum este *Săcuieni*, der. rom. de la *săcui*, numele topic putea fi creat, în egală măsură, de administrația maghiară sau românească.

⁷⁵³ Locuțiunea se bazează, de fapt, pe o construcție pleonastică, din moment ce *număr* și *seamă* trimit la același semnificat în limbile lor de origine.

⁷⁵⁴ Termenul *sansandic* (cf. mgh. *szánt szándék* ‘intenție intenționată’) este, de fapt, un pleonasm.

141. sădui, vb., ‘a ocări’ (der. rom. < mgh. *szid-ni* ‘a dojeni’, -ui; cf. MÂNDRESCU 1892, *sudui*, p. 180-181; cf. EWUR, p. 710-711; cf. DER, s.v. *sudui*), consemnat în *Prefața*, respectiv în *Epilogul* a două texte coresiene corelate, în CAT.C.: *Mainte să cetească, necetind să nu judece, nece să săduiască* (2^f/7-8) și în CT (249^f/19-20). La mijlocul secolului următor, este notat și var. *a sudui*, fiindu-i dedicată toată glava 1 din LEGI MOLD., unde vezi și der. subst. *suduitor* (gl. 1:6).

142. sălaș, s.n., ‘loc de adăpost’, ‘locuință’, ‘lăcaș’, ‘așezare temporară’ (< mgh. *szállás* ‘hospicium’, ‘mansio, statio’, ‘castra’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 179-180; cf. EWUR, p. 686-688; cf. DER, s.v.), cu numeroase atestări în texte, precum: în PS; în PS.C.: *Și mâniară Moysi în sălașu* (105, 52), unde vezi și expr. *loc de sălaș* (25/16); în Ev.; ‘lăcaș, locuință’ și în alte texte coresiene, precum: în CT, în L, în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 217); în PO: *loc încă destul iaste larg la sălașu* (*Gen.*, 24, 25); în loc. *a da sălaș* ‘a găzdui’ în CS: *sau ai datu sălaș vrunui călătoru* (V, 41^f/1-2); la pl. *sălașe* (PH, 125^f/5); cu valoare sinonimică în PO, în: *Numărul sălașelor și locurilor* (*Prefață*); pl. *sălașuri* în: COD. TOD.: *Împărțindu ucinicilor a susului cetate sălașuri* (f. 26 r⁰); pl. *salași* (Dî, LXXII, 15^v/11, *Catastif*, Mold.); în sintagma *salași de țigani*, *sălaș de țigani* se întrebuintează și în documente, inclusiv în secolul următor (DRB, 79/2).

■ Termenul a făcut parte din uzul comun și normat al limbii române vechi, cunoscând o largă arie de răspândire care cuprinde tot teritoriul lingvistic românesc. Astăzi el cunoaște numai întrebuintări regionale, nemaifiind parte a vocabularului limbii literare

143. sălășui, vb., ‘a locui, a adăposti’ (der. rom. < mgh. *szállásol-ni* ‘id.’, + -ui; cf. EWUR, p. 688), notat la fel de frecvent ca și subst. corelativ, cu atestări în: PH ‘a locui, a dăinui’: *Dumnezeu în loculu svîntu al său <...> sălășuiaște* (55^f/6-55^v/7), *Sufletul lui în bunratați sălășui-se-va* (20^f/13), ‘a se adăposti, a se refugia’, în: *Adecă me delungaiu, fugii și sălășuiiu în pustiu* (45^v/8); în CV: *Duhul cela ce se sălășuiaște întru voi* (64^v/5-6); în PS: *Că tu Doamne unul pre nedejde sălășluitu-mi-ai* (4, 10), *Cire se va sălășui în codrul sfântu al tău?* (14, 1); în CB: *sălășui în Haran* (FA, 7, 4)⁷⁵⁵; în texte coresiene, precum în CT, L, CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 217) și în PS.C.: *Sălășuescu-mâ în satulă tău în vécu* (60, 7); în PO ‘a (se) adăposti’, ‘a locui’, ‘a trăi’: *Rogu-te spune-m iaste loc la casa tătîni-tău unde am putea sălășui?* (*Gen.*, 24, 23).

□ Forma primitivă a verbului este *a sălășlui* unde -l- este etimologic, dispărut sub influența lui *sălaș* (cf. O. Densusianu (*ILR*, II, p. 136). Nu este însă exclus nici

⁷⁵⁵ Față de CP unde este notat *se mută*. În schimb, în alt loc (FA, 10, 18), unde CP redă *sălășuiaște*, în CB apare *holteiaște*.

derivarea pe teren românesc de la *sălaş*, iar introducerea lui *-l-* să fi fost făcută sub influența verbului maghiar.

144. *sămăluire*, s.f., ‘socoteală, calcul’ (der. din vb. *a sămălui* < mgh. *számol-ni* ‘a calcula’ + *-ui*; cf. EWUR, p. 690), cu o singură atestare cunoscută în secolul al XVI-lea, în GB: *După sămăluire* (399^f/1), notat însă în secolele următoare (cf. DA, DLR, s.v.).

■ În limba română veche, maghiarismul cunoaște o repartiție în Moldova, unde se atestă și în secolul al XVII-lea, notînd și unele sensuri dezvoltate. Astfel, vb. *a sămălui* se înregistrează cu înțelesurile ‘a calcula, a socoti’, ‘a gândi, a chibzui, a judeca’, ‘a aprecia; a presupune, a conchide’, der. subst. *sămăluință, sămăluire* ‘discernămînt, judecată’, iar adj. *sămăluitor* ‘(persoană) care judecă, gîndește, chibzuiește’ și ‘capabil, destoinic’ (cf. DLRLV, s.v.). Cu toate că atestări din secolul al XVI-lea nu avem, nu este exclus ca acesta să fi circulat și în unele graiuri populare ardelenesti, chiar și în arii mai restrînse, acesta fiind atestat în veacul următor în Trans. sud-est cu sensul ‘a gândi, a chibzui, a judeca’.

145. *sămăraș*, s.m., ‘catîrgiu’ (< mgh. *szamaras* ‘id.’; cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 344; cf. și MÂNDRESCU 1892; EWUR, nu-l înregistrează), consemnat într-o scrisoare ardelenescă: *Și încă mi-am lăsat sămăraș pre urmă și cu povodnici* (Dî, XXV, 1^f/20);

146. *secriniiu*, s.n., ‘raclă, chivot’ (< mgh. *szekrény* ‘scrinium’; ‘schrein, schrank, lade’, MNYSZ; cf. EWUR, *sicriu*, p. 695-696), consemnat sporadic în PH: *Invii, Doamne, în rrăpausul tău, tu secriniiul sfinției tale* (113^v/8), iar în secolul următor ‘cufăr, ladă, cutie de lemn’, sub forma *secriiu* (LEGI MOLD., pr. XIII:104), *secriu* (LEGI MUNT., 346:43), vezi și der. *secriiaș* ‘casetă’ (LEGI MOLD., 63:3). Cf. și CADE, s.v. *sicriu*.

□ Forma rom. *secriniiu*, var. *sicriie*, sg. *sicriu* < mgh. *szekrénye* < *szekrény* + suf. pos. *-je*, unde [i] se datorează vocalizării lui [ň] (cf. mgh. *lepény* > rom. *lepiiu* > *lipiu*). Asupra [ň] > [i] vezi GHETIE - MAREȘ 1974, p. 158, 288.

◇ Avînd la bază același arhisemem, ‘ladă’, și urmînd aceeași direcție de dezvoltare semantică, cea a restrîngerii, etimonul *szekrény* ajunge la un punct final diferit de cel al împrumutului românesc *sicriu*, pe care l-a dat. Termenul maghiar își restrînge valoarea generică ‘ladă’⁷⁵⁶ la o anumită sferă, denotînd o ‘ladă în care se păstrează obiecte de preț’, după care se specializează în direcția ‘coșciug cu relicve’⁷⁵⁷, ajungîndu-se la sensul actual ‘dulap’. Spre deosebire de această situație, în limba

⁷⁵⁶ În maghiară, termenul de origine latinească a căpătat sensul ‘ladă, casetă’ (cf. *szelence, láda*) în cursul Evului Mediu (cf. Tothfalusi, s.v.).

⁷⁵⁷ Cf. GAFTON 2010b, p. 93.

română actuală, ca prim sens se dă, în general, ‘coșciug, raclă’, obiectul fiind destinat, în principiu, așezării mortului, iar ca sens secundar se menționează ‘ladă, cutie’ sau ‘scrin, dulap’, cu întrebuințări, evident, regionale⁷⁵⁸. În textele românești vechi, alături de sensul generic ‘ladă (pentru depozitare)’, cuvântul cunoaște și uzul cu sensul românesc actual, ceea ce se poate explica tocmai din primul. Astfel, *secriiu* semnifică ‘cufăr, ladă, cutie de lemn (cu bani)’ în: LEGI MOLD. (176, 30), în BB (*4Împărați*, 12, 10); iar *secriniiu* notează ‘raclă, chivot’ în: PH (113^v/8), *săcriiu* ‘id.’, în NTB (*Lc.*, 7, 14)⁷⁵⁹. Pe lângă dezvoltările semantice deosebite (‘ladă’ > ‘dulap’, în maghiară și ‘ladă’ > ‘coșciug’ în română), cuvântul prezintă interes și în privința multitudinii sinonimelor cu care intră în relație atât în epocă, cât și azi. Interesul constă, așadar, și în distribuția teritorială a sensurilor și a sinonimelor acestui împrumut⁷⁶⁰. Astfel, *sicriiu* funcționează drept sinonim cu *copîrșeu* și *tron* în Maramureș, Banat, Transilvania, iar în celelalte regiuni numai izolat, mai cu seamă în nordul Olteniei și în Moldova de nord. În Muntenia și Moldova *sicriiu* concurează cu *coșciug* și *raclă*, iar în aceste arii se păstrează și înțelesul ‘ladă, cufăr’, redat aici și prin *tron*⁷⁶¹. În zona de influență maghiară, sensul de bază (etimologic) al împrumutului se păstrează destul de marcant, probabil și datorită faptului că pentru sensul uzual de azi există aici și *copîrșeu* care acoperă parțial nevoile vorbitorilor. Rămîne totuși remarcabilă forța cu care își exercită presiunea contactele vii care au împiedicat înscrierea termenului în cursul de dezvoltare a acestuia din alte zone care cunosc „un alt uz și un alt sens de bază”⁷⁶².

■ Termenul a pătruns, probabil, mai întâi în graiurile ardelenesti, cunoscînd o repartiție în nord-vestul țării. Ulterior, acesta și-a lărgit aria de răspîndire și în Moldova și în Muntenia, fie în urma contactelor directe cu maghiarii, fie mijlocit de ardeleni (eventual, și de moldoveni).

147. *sichireaș*, s.m., ‘căruțaș’ (< mgh. *szekeres* ‘id.’; cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 344; cf. MÂNDRESCU 1892, *sechiraș*, p. 101; cf. EWUR, p. 693-694; cf. TRDW și DER, s.v. *sechiraș*), notat într-o socoteală din Transilvania: *Com[iș]ei, stegari, sichireaș o(t) tun, satargii, Marco vr[aci], croitorul [...], sichireaș o(t) leagăne, lafa lor talere 2147* (Dî, XXIX, 244/13).

148. *sicluș*, s.m., ‘veche monedă evreiască’ (< mgh. *siklus* < lat. *siclus*; cf. EWUR, p. 726–727), înregistrat izolat în PO: *Luo acel bărbat un cercel de aur, care cumpăniia giunărate de*

⁷⁵⁸ Cf. DLR, s.v., unde se dă sensul ‘cutie, sertar’, considerat „învechit și popular” față de cel „actual”.

⁷⁵⁹ Aceste și alte contexte vezi în GAFTON 2010b, p. 92-93.

⁷⁶⁰ Vezi GAFTON 201b, p. 93.

⁷⁶¹ Zonele menționate se caracterizează, așadar, printr-un „amestec al sensurilor” (*ibidem*, p. 93).

⁷⁶² *Ibidem*, p. 93.

sicluș și *doao podoabe a mînurilor pre mînule ei, care 10 sicluș de aur cumpăniia* (*Gen.*, 24, 22 - cf. mgh. *syclus*, cf. lat. *siclos*)⁷⁶³, unde vezi și var. *șicluș*, *siclus*, *sicloș*. CADE, SD nu-l înregistrează.

□ Neologismul savant a putut pătrunde în textul românesc fie direct din originalul maghiar (cf. *siclus*), fie din izvorul latin (cf. *siclus*). În primul caz, împrumutul maghiar este preluat într-o formă care a supus deja unui tratament fonetic termenul latinesc. În cel de-al doilea caz, forma putea fi alterată de traducătorul familiarizat cu procedeul de transcriere ungurească, cf. și *teteluș* (M. Roques, PO 1925, p. XXXVII). În această situație din urmă, termenul maghiar joacă rolul unei medieri formale, ceea ce se constată, de altfel, și în cazul altor termeni savanți⁷⁶⁴. Pe de altă parte, procesul de adaptare pare să nu fi fost finalizat nici măcar în diferitele întrebunțări ale autorului, termenul prezentînd oscilații formale. Acestea se pot datora împrumutării spontane, autorul încercînd să dea un răspuns imediat la o dificultate de traducere.

149. siriu, s.n., ‘unealtă’, ‘instrument’, ‘mijloc, leac’, ‘sculă’, ‘armă’ (< mgh. *szér*, în special din compusul *szér-szám* ‘instrumentum, machina, utensile’, MNYSZ; cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 345; cf. EWUR, *siri* 1, p. 698–699), notat cu cîteva ocurențe în PO: *Ia, drept acea, siriul tău, cucura, arcul și pasă la cîmp și prinde vînat mie* (*Gen.*, 27, 3 – cf. mgh. *szerszam*, cf. lat. *arma*), *Gloiul unsureei și siriul de bună miroseală* (*Ex.*, 31, 11), la pl. *siriure*, cu var. *siruri*: *A cortului încă toate siriurile* (*Ex.*, 27, 19)⁷⁶⁵, *masa cu siriurile sale* (*Ex.*, 31, 8), *Feace și toate sirurile oltarului* (*Ex.*, 38, 3)⁷⁶⁶. CADE, SD, nu-l înregistrează.

■ Termenul nu a avut, probabil, circulație largă în graiul viu al poporului, astăzi fiind dispărut (PAMFIL, 1958, p. 24). Sub forma *sir* (< mgh. *szér*), acesta se regăsește și în secolul următor în Banat și Transilvania de sud-vest, unde vezi și sensul specializat ‘instrument muzical’ (DLRLV, s.v.).

⁷⁶³ Sensul este explicat într-o notă marginală a versiunii maghiare, în *Gen.*, 23: „*Syklus, ezüst penznec neme vant a Sidoknal*” („*Sicluș, monedă de argint a evreilor*”, trad. n.), alături de alte precizări care lipsesc din traducerea românească.

⁷⁶⁴ Spre exemplu, în cazul termenilor românești *efa* și *gomer*. În *Ex.*, 16, 32–33 se precizează faptul că *gomerul* servește la măsurarea manei, după care se introduce termenul ierarhic superior, *efa*, în: *Gomerul iară a dzeacea parte de efa era* (*Ex.*, 16, 36). Corespondentele acestuia sînt: *epha*, în textul maghiar (*A Gomer kedig az Ephanac tizedic resze*), și *oephi* în versiunea latină (*Gomor autem decima pars est oephi*). Cu toate că propoziția pare să urmărească modelul latin (vezi topica), nu este exclus ca termenul în discuție să fi intrat în textul românesc mijlocit de cel maghiar, de care, de altfel, se apropie mai mult ca sonoritate. Este de remarcat și faptul că termenul nu este consemnat în nici un alt text din perioada în care se înscrie *Palia* (cf. INDICE XVI, p. 151). Într-un mod asemănător, și termenul românesc *gomer*, pare să redea cuvîntul maghiar *gomer* și nu cel latin *gomor*.

⁷⁶⁵ În alte locuri, etimonul maghiar este tradus prin *unealtă* (*Ex.*, 31, 9) sau prin *fătpuri de aur* (*Ex.*, 35, 22).

⁷⁶⁶ Spre deosebire de majoritatea cazurilor, în care termenului românesc îi corespunde în textul maghiar etimonul, aici *siriu* redă mgh. *eszköz*, cu același sens.

150. *sîrgui*, vb., ‘a (se) grăbi, a zori’ (der. din *sîrg* < mgh. *szorog* + *-ui*; cf. N. Drăganu, DMV, p. 164; SD < mgh. *szorgol-ni*, cf. și sl. *usrūdie*; în CADE necun.; cf. EWUR, p. 700-701; cf. DER, s.v. *sîrg* < sl. *usrūdje*, cf. sb. *srgati se*, explicarea prin mgh. *sürgős* ‘grăbit’ este incertă), notat în COD. TOD.: *Săr’guia-se, ačasta ușe să trecă* (f. 23, r⁰) și într-o scrisoare moldovenească: *Iar de-ai hi domiata sîrguit să fii pînă acmu venit...* (Dî, XCIII, 1¹/17, [1593]). Este mai bine reprezentat în secolul următor (vezi LEGI MOLD., unde și loc. *de sîrg* ‘îndată, imediat’).

151. *somsid*, subst., ‘vecin’ (< mgh. *szomszéd* ‘id.’; cf. EWUR, p. 704), înregistrat într-o scrisoare ardelenescă: *Și ce vrem audzi noi vă vrem da a ști ca somsidzilor noștri* (Dî, CXII, 1¹/11, jud. Maramureș, [1593]).

▣ Aria de răspîndire a cuvîntului în secolele XVI-XVII este limitată la zona nord-est transilvăneană. Termenul cunoaște încă atestări la începutul secolului al XX-lea în Maramureș (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 296).

152. *sucui*, vb., ‘a obișnui’, ‘a avea obiceiul să...’ (der. rom. < mgh. *szok-ik*, *szok-ni* ‘consvesco’, MNYSZ, + *-ui*; cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 345; cf. EWUR, p. 709–710), atestat sporadic în PO: *Cum omul cu priiatnicul său au sucuit a grăi* (Ex., 33, 11 – cf. mgh. *szokot*). CADE, SD, nu-l înregistrează.

▣ Maghiarismul este puțin cunoscut în limba română veche, atestat doar în graiurile bănățene-hunedorene, unde a pătruns, probabil, pe cale cultă (vezi în PO, sub influența textului maghiar). În secolul următor, termenul cunoaște o repartizare bănățeană, crișeană și sud-vest transilvăneană, fiind regăsit și în variantele *soclui*, *suclui*, avînd și cîteva derivate: *sucă*, *sucluitură* ‘obicei’, *sucuit* ‘obișnuit’ (DLRLV, s.v.). Astăzi se mai aude regional în Transilvania, mai cu seamă în graiul din Bihor (cf. ALR, II, h. 140; PAMFIL 1958, p. 241).

153. *șinor*, s.n., ‘cordon’, ‘laț’, ‘șiret’, ‘șnur’ (< mgh. *sinór*, *zsinór* ‘chorda, taenia’, ‘schnur’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 729–730), atestat în PO, în sintagma *șinor de mătase*: *Și leagă aceaia cu șinor de mătase galbină* (Ex., 28, 37 – cf. mgh. *sinor*). Vezi și var. *șînor* în CADE, SD, s.v. *șnur*.

154. *șireag*, s.n., ‘mulțime’, ‘trupă’, ‘rînd de soldați’, ‘armată’, ‘neam’ (< mgh. *sereg* ‘turma, agmen, exercitus, cohors, legio’, MNYSZ - intrînd în numeroase compuse pentru sensuri specializate; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 181-182; cf. EWUR, p. 731-732), consemnat izolat în PO, cu sensul ‘mulțime, armată’, în: *Și șireagul împărțind el, slugile lui loviră pre ei noaptea* (Gen., 14, 15)⁷⁶⁷, ‘(apartenență la un) neam’, în: *Toată gloata fiilor lu Israil afară purceaseră*

⁷⁶⁷ În alt loc, etimonul ung. din: *Meny és a Föld minden Seregeuel* este redat prin: *cu toată podoaba lor* (Gen., 2, 1).

den pustinea Sinului, cinesi după **șireagul** său (Ex., 17, 1); la pl. **șireagure** ‘mulțime de oameni’: *Derep-ce era bune toate aceale șireagure carele înainte tîlniuu* (Gen., 33, 8). Vezi var. *șir, șiră, șirag* în CADE, SD.

■ Etimologia multiplă poate fi adusă în discuție în cazul termenilor *șir / șireag*. Rădăcina *șir*, atît de mult folosită, cu ramificații atît de bogate (vezi *șiră, înșira, înșirui, șiroi, deșira* etc.), atestate din primele texte românești, este, fără îndoială, de origine veche. Asupra etimonului însă s-au purtat discuții. Deși acesta se potrivește ca înțeles cu mgh. *sor* (cf. O. Densusianu, *ILR, I*, p. 239, 240, 241, vezi și SD; cf. și TRDW), nu se poate explica de ce [o] > [i] (cf. GRAUR 1963, p. 148). Din punct de vedere formal, pentru *șireag* putem însă accepta mgh. *sereg* și, deși în maghiară sensul primar este acela de ‘armată’ (*agmen, caterva, exorcitus, classis, cohors, legio*, cf. MNYSZ, s.v.), intrînd în compuse care implică acest sens (*hadi-sereg* ‘armată’, *katona-sereg* ‘trupă, armată’, *lovag-sereg* ‘cavalerie’, *gyalog-sereg* ‘infanterie’), prin extensiune, putea dezvolta ideea ‘mulțime’ încă pe terenul limbii maghiare. Astfel, potrivirea formală și semantică sînt argumente în favoarea originii maghiare. Vezi și DER, s.v. < *șir* + *-eag* sau < mgh. *sereg*.

155. șogor, s.m., ‘cumnat’ (< mgh. *sógor* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 104-105; cf. EWUR, p. 737; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), atestat într-un zăpis din Transilvania: *S-au alegăduitu Pop Tămaș din Rogoz cu șogoru seu Mihai Dumitru* (Dî, CXIII, 638/12, *Zăpis*, *Jud. Maramureș, [1593]).

◇ Deseori, unui sens de bază i se asociază, pe terenul limbii române, o nuanță depreciativă, mutînd termenul de la o valență neutră în sfera conotației. Acesta este (și) cazul substantivului *șogor*. Sensul său original este ‘cumnat, rudă prin alianță’ cu care este atestat încă în secolul al XVI-lea. Pe terenul limbii române, acesta a dezvoltat și nuanțele referitoare la ‘înrudire mai îndepărtată’ sau la ‘cei care fac curte uneia și aceleiași femei’ (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 104).

■ Repartiția din secolul al XVI-lea cuprinde regiuni din nord-estul Transilvaniei, fiind atestat într-un document din Maramureș. Astăzi termenul cunoaște o răspîndire în Transilvania, Banat (ALR, I, vol. II, h. 263; ALR, II, SN, vol. VI, h. 1577, cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 297), în Crișana (cf. PĂTRUȚ 1953, p. 215) și jud. Harghita unde denumește ‘soțul mătușii’ (ALR, I, vol. II, h. 166).

156. șoim, s.m., ‘pasăre răpitoare – falco peregrinus’ (< mgh. *sólyom* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 182-183; cf. EWUR, p. 738-739; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), înregistrat într-un inventar moldovenesc: *on șoimi argit* (Dî, CI, 1^v/11, [1594]).

□ Adaptarea împrumuturilor terminate în sau cuprinzând un /ly/ reprezintă un caz interesant. Deseori, trecerea [ly] > [î] se pune pe seama unei evoluții petrecute pe terenul limbii române, cunoscând faza intermediară [l'î], asemenea cuvintelor moștenite. Or, [î] din cuvintele de origine maghiară nu poate intra în aceeași categorie cu cele provenite din [l] palatal pe teren românesc deoarece „trebuie să cercetăm dacă nu ne-au fost date chiar așa cu [î] de limba maghiară, din dialectele estice ale acesteia” (cf. BĂRBULESCU 1925, p. 125). Astfel, fenomenul trecerii [l'i] > [î] se află și în limba maghiară, de pildă mgh. *holt* ‘mort’ > **hol't* > rom. *hoit*, unde trecerea unui [l] simplu la [i] nu este admisibilă decât dacă presupunem existența unei forme intermediare cu [l'] (cf. KIRÁLY 1990, p. 180-182).

157. șoltuz, s.m., ‘capul municipalității, primar’ (< mgh. *soltész*, cf. MÂNDRESCU 1892, p. 183; cf. ROSETTI 1931, p. 146; cf. DER, s.v. < germ. *Schultheiss*, prin intermediul mgh. *soltész*), consemnat într-un zăpă moldovenesc: *Lamba părcălabul și Grijca Bătrînul și Costin șoltuzul și popa Tumșa...* (Dî, LXXX).

158. span, s.m., ‘vice-comitele unui comitat (în Ungaria)’, ‘guvernator’, ‘supraveghetor’, ‘ispravnic’ (< mgh. *spán, ispán* ‘quaestor, praefectus, praetor, quaesitor’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 742; cf. DER, s.v.), atestat la pl. *șpani* în PO: *Mearseră afară derpt acea țiitorii de cinste și șpanii* (Ex., 5, 6) și în corespondența ardelenescă: *[au venit neete boiari]... și [S]tan șpanul* (Dî, CXI, 2, *Înștiințare*, [1587]), *Șpan o(t) Maramoreș* (Dî, CXII, 1^r/1, *Scrisoare*, [1593]).

159. talpă, s.f., ‘parte a corpului’, ‘pedestal’ (< mgh. *talp* ‘basis, fundamentum’, MNYSZ, dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a*, cf. și pl. *talp-ak*, Ac. *talp-at*; cf. EWUR, p. 761-762; cf. TRDW, s.v.; în DER, s.v., de origine incertă, cf. mgh. *talp*, sb., bg. *talpa*), cu o vechime considerabilă în limba epocii, înregistrat în: COD. MAR.: *talpa picioru[lu]i va fi de unu cotu* (f. 142 r⁰r1); mai frecvent la pl. art. *talpele*, în: PH: *supt talpele picioareloru tale* (97^r/1); PS: *Lărgit-ai urmele méle suptu mere, și nu ostămpiră talpele méle* (17, 37); în CB: *Întăriră-se lui talpele și gleznele sale* (FA, 3, 7)⁷⁶⁸; în EV., L (cf. INDICE XVI, p. 230); în PS.C.: *Nu usteniră talpele méle* (17, 81); în CS: *den talpe pînă în capu* (V, 55^v/9); ‘pedestal’, cu o frecvență ridicată în PO, în *Ishod* 26-40 passim: *Amu supt toată tabla doo talpe* (Ex., 26, 21), *16 talpe de argint* (Ex., 26, 25), *cinci talpe de arame* (Ex., 26, 37) etc. Alte sensuri vezi în CADE, SD.

⁷⁶⁸ În FA, 12, 8: *Încinge-te și postîmpeaște întru talpele sale*, termenul maghiar este, poate, întrebuințat cu sensul ‘sandalion’, dacă traducătorul a înțeles termenul slavon de redat. Este însă greu de știut dacă ungurismul avusese și acest sens în epocă (GAFTON 2001a, p. 248).

■ Considerații semantice au dus la trecerea substantivului *talpă* printre elementele moștenite, în ideea că acesta face parte din terminologia corpului omenesc. Or, formal nu se poate explica din latină, neexistând un etimon latinesc cu care să corespundă termenul românesc și care să redea sensul menționat. Dintr-un alt motiv, de data aceasta de ordin fonetic (-ă final „neetimologic”), același substantiv s-a trecut printre elementele pătrunse în română prin mijlocire slavă (cf. DRĂGANU 1933, p. 596). La fel de eronată este și ipoteza conform căreia această formă ar fi fost refăcută după forma de plural (cf. BYCK – GRAUR 1933, p. 39), întrucât în română nu există varianta **talp* de la care s-ar fi format pluralul *talpe*, ulterior refăcând *talpă*. Românescul *talpă* derivă perfect din ungurecul *talp* atît sub aspect formal (dintr-o formă flexionară a etimonului), cît și sub aspectul înțelesului.

160. tar, s.n., ‘povară’, ‘greutate’, ‘sarcină’ (< mgh. *tár* ‘supellex, utensilium, congeries’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, *tărhat*, p. 107; cf. EWUR, p. 763-764; cf. TRDW, s.v. < sl. *tovarŭ*; cf. DER, s.v. < mgh. *tár* sau < sl. *tovarŭ*), larg răspîndit în textele românești vechi, notat, cu var. *tarr* ‘povară, jug’ în PH: *Rrupe-vrem legăturile loru și lepăda-vem de la noi tarrul loru* (1^v/3); ‘încărcătură, sarcină’ în CV: *Cu multă deșerrție nu numai tarrului corabiei, ce și sufletelor noastre va se fie nutarea* (43^r/10-14)⁷⁶⁹; în CB: *Puneți tarul spre cerbicea ucenicilor* (FA, 15, 10); în texte coresiene, precum: în CT, în CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 230), ‘povară, greutate’ și în PS.C.: *Că tarŭ greu păsará spre mine* (37, 8); în FRAG. TOD.: *Și tot tarul tău elu-l va purta* (4^f/5); în PO: *Să vei vedea asinul celuia cui tine uraște cum supt tar dzace, să nu-l încungiuri* (Ex., 23, 5)⁷⁷⁰. Vezi și der. adj. *tăroasă* ‘femeie gravidă’, ‘însărcinată’, în sintagma *fu tăroasă*, cu o frecvență ridicată în PO: *Și Liia fu tăroasă și născu un fecior* (Gen., 29, 32)⁷⁷¹; der. vb. *a întăroșa*, după modelul *a însărcina*, în PO: *ea au întăroșat* (Gen., 38, 24). Sensuri derivate vezi în CADE, SD. var. *tarr*

■ Pornind de la constatarea că *tar* se întrebuițează cu sensul ‘sarcină, greutate’ în PO și la Coresi, iar mgh. *tár* nu are acest sens, ci numai ‘magazin, depozit’, Ion Bălan ajunge să conchidă că termenul românesc nu poate fi împrumutat din maghiară⁷⁷². Alteori ocurența în PO a formelor *terh*, *terhet* ‘greutate, povară’ acolo unde apare rom.

⁷⁶⁹ Redat prin *tar* și la Coresi în *Apostolul*, precum și în CB (FA, 27, 10). Acest sens, într-un alt loc, este notat cu *sarrcira* (CV, 13^f/1-3).

⁷⁷⁰ Unde redă ung. *terhöt, teröh*. În alt loc, cu același sens, pentru ung. *tereh* avem *tovară* (Gen., 49, 15).

⁷⁷¹ Construcția apare și mai înainte (Gen., 4, 1), redînd ung. *fogada és szüle*.

⁷⁷² „Cum a ajuns la români, e greu de știut” (în PO 1582-1982, p. 17). În schimb, în mod curios, autorul însiră printre termenii „asupra cărora nu se îndoiește nimeni că sînt de origine ungurească” cuvîntul *zălog* (*ibidem*, p. 16) care însă este de origine slavă.

tar a adus în discuție aceste forme ca posibile etimoane⁷⁷³. Asocierea se dovedește însă, de asemenea, nepotrivită, de data aceasta, din motive fonetice. Astăzi nimeni nu mai pune la îndoială originea maghiară a termenului *tar*, ușor explicabil sub aspect fonetic, iar sensurile menționate puteau fi derivate pe teren românesc, eventual chiar sub influența lui *tereh* / *teher*.

▣ Termenii de proveniență nordică au căpătat o oarecare circulație în limba comună datorită, în parte, pătrunderii lor în tipăriturile coresiene. Acesta poate fi și cazul lui *tar*, care în secolul al XVI-lea cunoaște o largă răspândire în Banat-Hunedoara, în Moldova de nord, în sud-vestul și nordul Transilvaniei, fiind înregistrat, în veacul următor, pe lângă aceste regiuni, și în Oltenia (cf. DLRLV, s.v.), iar azi în regiunile de peste munți (cf. GHEȚIE 1982, p. 336, 368; vezi și *idem* 1975, p. 194, 226, 231, 252, 256). Spre deosebire de acesta, der. *tăroasă* cunoaște în secolul al XVI-lea o repartitie restrânsă în Banat-Hunedoara (atestat doar în PO) unde astăzi însă nu se mai întâlnește. Răspândirea actuală cuprinde zonele Maramureș, Bistrița-Năsăud, Mureș, Cluj, Sălaj, Bihor (ALR, I, vol. II, h. 206; cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 297).

161. tăgădui, vb., ‘a nega’, ‘a dezminți’ (der. rom. < mgh. *tagad-ni* ‘infitor, diffiteor, nego’, MNYSZ, cu prefixe verbale pentru sensuri specializate⁷⁷⁴, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 183-184; cf. EWUR, p. 766-777; cf. DER, s.v.), înregistrat în CV, la refl., ‘a refuza, a se sustrage’: *Nu me tăgăduiu eu se nu spuii voao toată voia lu Dumnedzeu* (11^r/3-4)⁷⁷⁵, *Că nemică nu me tăgăduiu de ceale ce era cu folosu* (10^r/3-6)⁷⁷⁶; ‘a ține în ascuns’: *A se tăgădui lui de aceastea nu credzu* (CV, 41^r/2-3)⁷⁷⁷; ‘a se feri, a se codi’ în PS (cf. I. A. Candrea, *Introducere la PS*, p. CCXXXIV); ‘a nega, a minți’ în CB: *Vîndu-și satul și tăgădui dem-preț* (FA, 5, 1-2)⁷⁷⁸; în PO: *Și Sara tăgădui și așa dzise: n-am rîs, că se teame* (*Gen.*, 18, 15). Derivate vezi în CADE, SD, s.v.

◇ Păstrînd semnificația de bază a etimonului maghiar *tagad-ni*, verbul rom. *a tăgădui* și-a sporit nuanțele semantice pe terenul limbii române. Cuvîntul este consemnat în textele românești vechi cu sensul etimologic ‘a nega, a (dez)minți’ (CB, FA, 5, 1-2; PO, *Gen.*, 18, 15). Prefixat, verbul unguresc capătă nuanțe deosebite, printre care aceea de ‘a refuza’ (cf. *meg-tagad*), cu care este înregistrat și împrumutul românesc în limba

⁷⁷³ S. C. Mândrescu stabilește aceste forme drept etimon pentru rom. *tărhat* de unde ar fi rezultat *tăroasă* (în MÂNDRESCU 1892, p. 107). Or, *tăroasă* este un derivat românesc din *tar*.

⁷⁷⁴ Vezi *meg-tagad* ‘a refuza, a renega’, *ki-tagad* ‘a dezmoșteni’, *le-tagad* ‘a nega (spusele cuiva)’ etc.

⁷⁷⁵ La Coresi, *n-am cruțat*.

⁷⁷⁶ Notat *m-am supus* la Coresi.

⁷⁷⁷ Cf. *ascunse-se lui* la Coresi.

⁷⁷⁸ Ungurismul este folosit și în CP.

română veche (CV, 11^f/3-4). Acest din urmă înțeles apare însă mai nuanțat decât în maghiară. Ideea ‘refuz’ în contextele din CV se asociază cu ‘sustragerea’, redată în alte texte vechi prin *a cruța*⁷⁷⁹ sau *a se supune*⁷⁸⁰. Sensul primitiv cuprinde și o notă semantică care se referă la ‘a (se) îndepărta’, căci atunci când se neagă sau se refuză (o idee, convingeri, afirmații etc.) se încearcă a ține la distanță acel ceva/cineva. Prin ideea ‘depărtare’ se pot explica și sensurile dezvoltate în română: ‘a ține în ascuns’ (CV, 41^f/2-3), ‘a se feri, a fugi de..., a se codi’ (PS)⁷⁸¹. Uzurile din limba română de azi cuprind sensurile ‘a contesta o afirmație, a nu recunoaște ceva; a nega; a dezminți’ și (rar) ‘a refuza’ (cf. DEX '98, DLRM, s.v.). Derivatele subst. *tăgadă*, *tăgăduială* valorifică același sens etimologic, însemnând ‘negație, contestație’, iar adj. *tăgăduitor*, *tăgăduicios* ‘îndoielnic’.

■ Termenul are o largă repartiție în secolul al XVI-lea, incluzând Banatul - Hunedoara (notat în PO și în unele texte rotacizante), o parte a Transilvaniei de sud (atestat în CB și la Coresi). Ulterior cuvântul nu a mai fost semnalat decât la scriitori moldoveni și în graiurile nord-moldovenești de azi (GHEȚIE 1982, p. 129; vezi și der. regresiv *tăgadă*, atestat în secolul al XVII-lea în Mold., cf. DLRLV, s.v.).

162. *tămădui*, vb., ‘a se vindeca, a se lecuși’, ‘a zidi’ (der. rom. < mgh. *támad-ni* ‘oborior, exsurgo’; ‘entspringen, aufstehen’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 185; cf. EWUR, p. 769-770; cf. DER, s.v.), înregistrat în PH: *Înrimă curată tă/măduiaște întru menre* (43^v/12), *Și se tămăduiască-se păreții* (43^v/20), *Trimite-veri aburul lor și se vor tămădui* (87^v/30); și în CP: *Rugă ei cum să se tămăduiască și să lăcuiască în pridădirea credinței* (*Sp. la Iuda*)⁷⁸². Vezi și der. subst. *tămăduire*: *Se fie iarba la tămăduire, aceea ainte de covrag și secă* (PH, 112^v/6), adj. *tămăduit*: <Și> *oameri tămăduiți lăuda-vor Domnulu* (PH, 84^f/19). Vezi CADE, s.v.

◇ Diversificarea sensurilor dobândite pe terenul limbii române se prezintă cu totul special în cazul împrumutului maghiar *a (se) tămădui*, care a dezvoltat o sferă semantică deosebită de cea a etimonului său. Deși explicarea trecerii de la un sens la altul se împiedică de unele obstacole, prăpastia care desparte înțelesurile verbului unguresc de cele ale cuvântului românesc este doar aparentă. Sensul primitiv din limba maghiară a lui *támad-ni* este ‘a se ridica, a răsări’, de unde putea fi derivat înțelesul

⁷⁷⁹ La Coresi, unde vezi și „nu m-am dat în lături de la...”.

⁷⁸⁰ O. Densusianu interpretează acest context (*nu me tăgăduiuu*, CB = *nu m-am supus*, CP) prin sensul ‘a se feri, a fugi de...’ (în *ILR*, II, p. 307).

⁷⁸¹ Vezi și ROSETTI 1931, p. 148.

⁷⁸² Redat în CB prin *nevoiască-se*.

uzual de azi ‘a se ridica împotriva cuiva, a se răscula’. În limba română veche, cuvântul este însemnat cu înțelesul ‘a (se) vindeca, a (se) lecu’, care poate reprezenta o continuare a sensului etimologic, cu completarea ‘a se ridica *dintr-o boală*’⁷⁸³. Explicarea sensului ‘a crea’ cu care se găsește notat în PH (sub 43^v/12 sau 87^v/30)⁷⁸⁴ oferă mai puțină certitudine. Acesta pare a reproduce sensul etimonului ‘a se ivi, a lua naștere’ (cf. *ered, keltezik, Czuczor-Fogarasi, s.v.*), cu care termenul putea fi circulat regional, cu toate că alte atestări ale acestui sens nu avem. Termenul se mai găsește consemnat în secolul al XVI-lea și cu sensul ‘a zidi’⁷⁸⁵ (PH, 43^r/26-43^v/1) care poate duce mai departe sfera semantică dezvoltată în maghiară de ‘a sprijini (în ridicare)’ (cf. *felemelkedve megtámogat, alátámaszt jelentéskör, Tótfalusi, s.v.*). În limba română actuală, contextele semnalate în care apare verbul includ ideea ‘boală’. Astfel, în întrebuirile lui tranzitive și reflexive, sensurile uzuale ‘a (se) vindeca, a (se) lecu’ (cf. DER, s.v.) cunosc nuanțele ‘a se îndrepta, a reveni la starea normală (după o boală)’, ‘(despre răni) a dispărea în urma unui tratament’, ‘(despre stări sufletești apăsătoare) a înceta de a se mai manifesta’ (cf. NODEX, s.v.). Ultimele două (‘a dispărea’, ‘a înceta’) se află chiar în contradicție cu sensul etimologic care presupune, dimpotrivă, un ‘moment inițial’. Legate de ideea ‘a dispărea’ pot fi discutate și sensurile înregistrate de dicționare: ‘a fura’ (cf. SD, s.v.) și ‘a scăpa’ (cf. CADE, s.v.), explicabile prin extensiune. Derivatele substantivale *tămăduială, tămăduire* păstrează nota semantică veche ‘vindecare’, iar subst. *tămăduitor* ‘lecuitor’ este notat în cărțile bisericești și cu sensul figurat ‘Mîntuitor (Isus)’⁷⁸⁶. În contextul sărbătorii Paștilor, termenul mgh. (*fel)támad(ás)* are semnificația ‘învierea’, ‘înălțarea’ Domnului, continuînd, așadar, sensul primitiv ‘ridicare’ (din morți).

163. *tărcat*, adj., ‘pestri’, ‘cu pete de diferite culori’ (< mgh. *tarka* ‘variegatus, varius, versicolor’, MNYSZ, din forma de Ac. *tarkát*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 106-107; cf. EWUR, p. 772-773; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), consemnat în PO: *Rădicară ochii tăi și priveaște, areșii suie pre tărcate și pistruiie și pre șute* (Gen., 31, 12).

■ Pătruns de timpuriu în graiurile ardelenesti, termenul cunoaște în secolul al XVI-lea o repartizare în Banat-Hunedoara (vezi PO), de unde s-a răspîndit și peste Carpați.

⁷⁸³ Din variatele semnificații pe care le are mgh. *támadni*, cea care se apropie cel mai mult de rom. *tămădui* este ‘a se ridica’ de unde în rom. ‘a se *ridica* dintr-o boală, a se vindeca’ (MÂNDRESCU 1892, p. 185). În aceeași ordine de idei, O. Densusianu observă că „ung. *támadni* ‘a apărea, a se ridica’ = rom. *tămăduire* ‘a fi în convalescență, a se recupera, a se vindeca’” (în *ILR, I*, p. 242).

⁷⁸⁴ Față de *creabantur* în *Vulgata*, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 307.

⁷⁸⁵ Cf. și *Studiu lingvistic* la PH, p. 66.

⁷⁸⁶ „Căci el este *tămăduitorul* sufletelor rănite” (MÂNDRESCU 1892, p. 185).

Astăzi cuvântul circulă îndeosebi în graiurile populare din Ardeal și în literatura populară românească (cf. DLR, s.v.; cf. și PAMFIL 1958, p. 241).

164. tău, s.n., ‘iaz, lac’ (< mgh. *tó* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 185-186; cf. EWUR, p. 775-776; cf. DER, s.v.), notat în PH: *Tremeți izvoarele în tăure, pre mijloc de codri străbat apele* (86^v/10).

□ Încadrarea termenului se înscrie în seria împrumuturilor cu mgh. *-ó, -ő* > rom. *-ău*, însă, în acest caz, finalul *-ău*, care nu este cu totul neobișnuit limbii române (cf. posesivele *tău, său*), nu funcționează drept un sufix.

■ Pe baza atestărilor vechi, termenul se poate include printre fenomenele de tip nordic. În secolul al XVI-lea, acesta cunoaște o repartiție în nord-vestul țării, iar în cel următor în Moldova, Banat, Crișana și în Trans. sud-vest, cunoscând și sensul figurat ‘prăpastie, abis, genune’ la Dosoftei (cf. DLRLV, s.v.).

165. tîlhar, s.m., ‘nelegiuit, bandit, infractor, hoț’ (< mgh. *tolvaj* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 184-185; cf. EWUR, p. 791-792), consemnat în EV. și în texte coresiene, precum: în CT, L, CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 232), în CP: *Cu lacomii sau cu tîlharii* (1Cor., 5, 10)⁷⁸⁷; în CS: *Acește sîntu [...] menciunoșii, și tîlharii ceia ce despartu frați de frați* (IV, 24^v/1-4), *otrăvitorii și tîlharii* (IV, 30^v/8), *O, amar, voao, tîlharilor!* (V, 49^f/4); într-o scrisoare din Moldova sub var. *tilhar*: *Ĉe me purtat pîră mini 9 luna, ca on tîlhar den județ den județ* (Dî, C, 83^v/4, [1594]); notat și în secolul următor în acte, unde vezi și var. *tlăhar* (DRB, 135/20), cu derivate, precum adj. *tlăhărescu*, vb. *a tîlhui* ‘a tîlhări’ (LEGI MOLD., pr. XIII: 114), *tîlhușag* ‘tîlhărie’ (în *ibidem*, gl. 26:3). Vezi și CADE, SD, s.v. var. *tălhar*.

□ Deși etimonul unguresc a fost unanim acceptat încă de timpuriu⁷⁸⁸, explicarea formei s-a confruntat cu unele dificultăți ridicate de terminațiile diferite. Această diferență a fost explicată fie prin „schimbare de sufix” (TREML 1934, p. 52), fie prin derivare pe teren românesc de la vb. *a tîlhui*, căci „nimic nu se opune ca numele de agent să fie derivat de la verb”, cf. *a hătui* > *hăitar* (GRAUR 1963, p. 156). O explicație plauzibilă ar putea fi aceea, conform căreia fonemele tematice ale etimonului maghiar au fost raportate la sufixe românești (cf. și rom. *melegar* < ung. *melegagy*, MÂNDRESCU 1892, p. 89). Astfel, în mgh. *tolvaj* complexul sonor final putea fi luat drept un sufix care, raportat la *-oi, -oaie*, a fost schimbat cu sufixul de agent *-ar*, considerat mai corespunzător, rezultînd *tîlhar* în română (cf. KIS 1975, p. 70).

⁷⁸⁷ Redat în CB prin *răpitorilor*.

⁷⁸⁸ Nu și la A. Scriban pentru care cuvîntul românesc l-a dat pe cel unguresc, în SD, s.v.

◇ Ungurescul *tolvaj* ‘hoț’ constituie etimonul a două lexeme diferite în limba română, legate printr-o semnificație comună. Termenul maghiar a dat în română substantivul *tîlhar*, cu același conținut cu cel al etimonul său și interjecția *tulai!* (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 111), utilizată ca o exclamație care exprimă spaimă, mînie ‘valeu! vai! ajutor!’ . Primul termen se întrebuițează pe tot teritoriul lingvistic românesc, iar cel din urmă în zonele unde contactul cu ungurii a fost mai strîns și mai durabil. Este cît se poate de firesc că interjecția, inițial, a însemnat numai ‘ajutor împotriva hoților!’, pe urmă, lărgindu-și sfera semantică, ea a ajuns să fie utilizată în orice moment de disperare, cînd se petrece o nenorocire: foc, jaf, omor etc.

▣ Atestările vechi trimit la o repartiție în Ardeal, îndeosebi în sudul regiunii, și în Moldova unde se atestă și în secolul următor, cunoscînd și der. subst. *tîlhăret* ‘tîlhărimă’, *tîlhărit* ‘tîlhărie’ și vb. *a tîlhui* ‘a tîlhări’, vezi și *tîlhușag* (< mgh. *tolvajság*) (cf. DLRLV, s.v.).

166. *tîlni*, vb., ‘a găsi în mers pe cineva’, ‘a se încrucișa’, ‘a se întretăia’ (< mgh. *talál-ni* ‘invenio, reperio’, ‘occuro, convenio’, ‘tango, attingo’, MNYSZ; cf. EWUR, *întîlni*, p. 471-472; cf. TRDW și DER, s.v. *întîlni*), notat în PO: *Cum v-am zis așa grăiți lu Isav, cînd vă veți tîlni cu el* (Gen., 32, 19 – cf. mgh. *talalyatoc*), *Să vei tîlni înainte boul sau asinul rătăcit* (Ex., 23, 4 – cf. mgh. *talalandod*), vezi și în sintagma *Se tîlneaște într-una* (Ex., 28, 27; 39, 20)⁷⁸⁹.

▣ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște întrebuițări îndeosebi în nord-vestul țării, iar în cel următor este atestat în Moldova, unde vezi și der. subst. *tîlniș* ‘întîlnire’, iar der. *tîlnitură* ‘întîlnire’ în Banat (cf. DLRLV, s.v.).

167. *tîrnaț*, s.n., ‘pridvor’, ‘tindă’, ‘prispă’ (< mgh. *tornác* ‘porticus, protectum, coenaculum’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 109; cf. EWUR, p. 792; cf. DER, s.v.), notat cu cîteva ocurențe în PO: *Pocroavele tîrnațului cu stîlpurile și cu talpele, dverul spre ușa tîrnațului // cuniele cortului [!] și ale tîrnațului cu funile lui* (Ex. 35, 17-18)⁷⁹⁰, *Feace și tîrnațul cortului de cătră amiazădzi* (Ex., 38, 9) (scris *târnaț* în PO 1968).

◇ Cîmpul semantic al *casei* s-a îmbogățit cu împrumutul maghiar *tîrnaț* care are cîteva sensuri pe care le-a primit pe terenul limbii române. În maghiară, *tornác* are o semnificație specifică, desemnînd ‘un spațiu, o încăpere construită din lemn, piatră sau sprijinită pe stîlpi de fier care se află înaintea casei sau legată de ea, cu un acoperiș, avînd una dintre laturile deschisă’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Această construcție

⁷⁸⁹ Termenul românesc se întrebuițează și independent de text, aici redă mgh. *összue ér*, iar sub Gen., 32, 20, acesta este corespondentul exprimării perifrastice mgh. *leszec szömbé vele*.

⁷⁹⁰ Etimonul ung. *Tornatz* precedă cuvîntul românesc, în Ex. 27, 16, unde este redat prin *pridvor*.

tipică scaunelor secuiești și-a găsit corespondentul românesc în ‘pridvor’, sens cu care se întrebuințează maghiarismul, alternând chiar cu sinonimul său în textele românești vechi (vezi PO). În limba română literară contemporană, a ieșit învingător termenul de origine slavă, împrumutul maghiar păstrându-se, în special, în Transilvania și nordul Banatului, unde vezi și ‘foișor; prispă’. De asemenea, *tîrnaț* cunoaște înțelesurile ‘locul dinaintea pragului’ (Mold.), ‘prispă, tindă’ (Oltenia), iar var. *atîrnaț* ‘cerdac’ a fost înregistrată în Argeș (cf. PAMFIL 1958, p. 241).

■ În limba română veche, maghiarismul are o repartitie îndeosebi bănățeană-hunedoreană, fiind specific textelor calvino-românești, atestat în secolul al XVII-lea în Banat, Crișana și în Trans. sud-vest cu sensul ‘pridvor, foișor; prispă’ (cf. DLRLV, s.v.). În limba română veche, termenul este atestat și în unele regiuni de peste Carpați (cf. TDRG, s.v.). Inițial cunoscut în regiuni mai restrânse, termenul și-a extins aria de răspîndire în limba română actuală. Astfel, cuvîntul astăzi circulă în Transilvania (ALR, II, vol. I, h. 234), în nordul Banatului, în Crișana și în vestul Maramureșului (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 298). Dacă se au în vedere și celelalte sensuri derivate pe terenul limbii române, aria de răspîndire se poate lărgi, cuprinzînd unele graiuri din Moldova⁷⁹¹, unde denumește ‘locul dinaintea pragului’, din Oltenia, unde desemnează ‘prispă, tindă’ și din Argeș, unde forma *atîrnaț* înseamnă ‘cerdac’ (PAMFIL 1958, p. 241).

168. ului, vb., ‘a mărturisi (credința), a exprima’ (< mgh. *vallani*, cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 345; cf. EWUR, p. 828–829; cf. DER, s.v., de origine necunoscută, der. din mgh. *vallani* nu pare suficientă), specific textelor cu surse maghiare, consemnat în MO: *Să uluim acmu credință dereaptă în care credință se botează acest poroboc (255^v/6)*,

■ Termenul cunoaște o repartitie în Banat-Hunedoara (cf. GHEȚIE 1982, p. 32), fiind înregistrat îndeosebi în texte calvino-românești din secolele XVI-XVII. În secolul al XVII-lea, sensul ‘a mărturisi’ este atestat în Banat, Crișana și în Transilvania de sud-vest, iar înțelesul ‘a cerceta’ în Banat (DLRLV, s.v.). De asemenea, verbul cunoaște și derivate, precum: *uluită*, cu var. *oluit*, *uluitură* ‘mărturisire’, și *oluitor* ‘anchetator’, ultimele două atestate numai în Banat (cf. *ibidem*).

169. uluită, s.f., ‘mărturisire, exprimare’ (der. rom. de la *a ului* < mgh. *vallani*, cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 345; cf. EWUR, p. 828–829, s.v. *a ului*; cf. și Ion Gheție, *Studiu*

⁷⁹¹ G. Ivănescu (în IVĂNESCU 1944-1945, p. 170) motivează prezența a asemenea ungurisme în Moldova prin originea ardeleană a unora dintre moldovenii de nord.

lingvistic la FRAG. TOD., p. 325), înregistrat în FRAG. TOD., în: *A duhului svîntu dă-ne darurile, pre uluită dă-ne hrăborie* (2^f/21), unde se datorează sursei maghiare.

■ Repartizarea termenului cuprinde graiurile bănățene-hunedorene, fiind atestat și în secolul al XVII-lea în Banat, Crișana și în Trans. sud-vest (DLRLV, s.v.).

170. uriaș, s.m., ‘gigant’, ‘om de statură extraordinar de mare’ (< mgh. *óriás* ‘gigas’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 187; cf. EWUR, p. 830-831; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), consemnat în *Psaltiri*: cu var. *uriiăș* în PH: *Nu se va scuata împăratul cu multă putere, uriiășul nu se va scoate cu multul vîrțuției sale* (27^f/16); în PS: *Bucură-se ca uriașul alérgă cale* (18, 6), *Și uriiășul nu se spăsește cu multă sila* (32, 16); în PS.C.: *Și uriiășulă nu se spăsește cu multă tăriia sa* (32, 32); și în PO: *Și era în acealea dzile uriași sau putearnici spre pămînt* (*Gen.*, 6, 4), *bătura [!] pre uriiăși* (*Gen.*, 14, 5), *ferezii și uriașii* (*Gen.*, 15, 20). Vezi și var. *urieș* în CADE s.v.

171. uric, s.n., ‘moștenire’, ‘loc, posesiune de veci’, ‘hrisov’, ‘act de moștenire’ (< mgh. *örök*, în special din *örök-ség* ‘aeternus, perennis’, ‘hereditarius possessio’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, *uricaș*, p. 114; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 542; cf. EWUR, p. 831-832; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), termen familiar în epocă, înregistrat în PS ‘hrisov’: *Tu ești ce tocmit-ai uricul mieu mie* (15, 5); ‘moștenire’ în PO: *Și deade lor uric în pămîntul Eghipetului* (*Gen.*, 47, 11), *Și voiu da ție cel pămînt și semințeei tale după tine pre uric de vecie* (*Gen.*, 48, 4); cu sensul ‘dreptul de înhumare într-un loc,’ în sintagmele *uric de îngrupare* (*Gen.*, 23, 4) și *uric de îngrupăciune* în PO (*Gen.*, 23, 20), la pl. *uricure* (PO, *Gen.*, 48, 6); ‘document, zapis’ în GB (430^f/3); notat și în documente moldovenești, unde vezi și pl. *urice* (DÎ, LXXII, 10^v/4). Vezi CADE, SD, s.v. *uric* 1.

◇ Maghiarismul poate fi discutat în legătură cu datinile moștenirii, inițial referindu-se la obiceiul de a răsplăti meritele militare prin moșii în dar cu satele aferente (TAMÁS 1943, p. 343). Astfel, termenul *uric* a pătruns în română cu sensul etimologic ‘moștenire’, ‘loc, proprietate funciară feudală, care se transmitea prin moștenire’. Această posesiune ‘de veci’ putea fi dobîndită prin privilegiu ereditar, prin donație domnească sau prin cumpărare. Prin extensiune, substantivul a ajuns să desemneze chiar ‘actul, hrisovul de proprietate’, ‘înscrisul de confirmare a unei moșteniri’ (cf. DER, s.v.). Acest sens din urmă se regăsește în Moldova unde este notat și der. *uricar* ‘scriitor de urice’. Mai recent, termenul *uric* a mai fost însemnat și în expr. *șad de uric* ‘stau de mult acolo, de cînd s-au pomenit’ și *de uric* ‘pe vecie’ în sudul Transilvaniei (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 299). Acestea pun în valoare semnificația adjectivală a etimonului *örök* ‘veșnic’. De altminteri, comun adj. *örök* ‘veșnic’ și subst. *örök*

‘moștenire (de orice natură)’ și care explică trecerea de sens este semnificația ‘menținere neîntreruptă a unei stări’ (cf. *bizonyos állapotnak folytonos tartása*, Czuczor-Fogarasi, s.v.).

■ Termenul se înscrie printre fenomenele de tip nordic (cf. și DIMITRESCU 1973, p. 59), fiind comun nordului Ardealului și Moldovei. În secolul al XVI-lea, cu sensul ‘moștenire’ cunoaște o răspândire îndeosebi în Banat-Hunedoara, iar cu cel de ‘act de proprietate veșnică’ în Moldova, în special în zonele din nordul regiunii. Cu înțelesul ‘loc, posesiune de veci ce se poate transmite prin moștenire’, termenul este consemnat și în secolul al XVII-lea, avînd o repartitie în Moldova, Banat, Crișana și Trans. sud-vest, iar cu cel de ‘act de proprietate veșnică sau donație’ în Moldova (cf. DLRLV, s.v.). În același veac se atestă și loc. adv. *de uric* ‘pentru totdeauna’ în Crișana și Trans. sud-vest. De asemenea, termenul cunoaște și derivate, precum: subst. *uricar* ‘funcționar de cancelarie care se ocupă cu scrierea uricelor’, întîlnit în Moldova și în documente din Țara Românească (Tîrgoviște, 1538, cf. BOGDAN 1946: 115); adj. *uricaș* ‘moștenitor’ în Banat, Crișana și Trans. sud-vest, iar ‘veșnic’ în Trans. sud-vest; vb. *a urici* ‘a moșteni’ în Banat (cf. DLRLV, s.v.). Astăzi cuvîntul se mai aude în expresii, precum *șăd de uric* ‘stau de mult timp’ la Hațeg și *de uric* ‘pe vecie’ în sudul Transilvaniei (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 299).

172. utăluitoriu, s.m., ‘cel care urăște, urător’ (der. din vb. *a utălui* < mgh. *utál-ni*; cf. I. A. Candrea, *Introducere* la PS, p. XCII; < mgh. *utáló*; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 114; cf. EWUR, p. 833; cf. TRDW și DER, s.v. *utălui*), notat în PS: *Se vrea utăluitoriu mieu spre mere mare-cuvînta, ascunde-me-vrea di-nsu* (cf. *ILR, II*, p. 217), unde vezi și vb. *a utălui* (cf. INDICE XVI, p. 237). CADE, SD nu-l înregistrează.

173. vamă, s.f., ‘taxă pentru mărfuri’ (< mgh. *vám* ‘id.’, dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 187; cf. EWUR, p. 835; cf. DER, s.v.), cu atestări în texte literare, precum: în EV., CT, CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 238); în CV: *Cerrcetînd-o nu cu nevoie, ce cu vre<re>; nu cu vamă, ce cu milă* (81^v/8-9)⁷⁹²; și în special în acte oficiale ardelenesti: *pentru vama negoțului* (Dî, XIX, 263^f/3), *Să se știe harmițedurele ce sînt vame de pre negoate* (Dî, XIX, 263^v/6) și moldovenești: *Că ceareți du<mi>le-voastre vamă de pre acei boi* (XCVII, 1^f/13). Vezi și der. *vameș* (cf. mgh *vámos*) ‘încasator de biruri’, în EV., CT, CC₂ (cf. INDICE XVI, p. 238), în documente moldovenești (Dî, CI, 11^f/5), la pl. *vameși* (Dî, LXXXVIII, 1^v/17), și ca nume propriu în CB: *Matei Vameșul* (*Sp.* la FA).

⁷⁹² Într-un alt loc (32^v/3), CV notează *mită*, corespondentul ungurismului la Coresi.

174. varmegie, s.f., ‘comitat’ (< mgh. *vármegye* ‘id.’, cumpus din *vár* ‘cetate’ + *megye* ‘district, județ’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 116-117; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. EWUR, p. 837-838; cf. TRDW și DER, s.v. *varmeghie*), însemnat în PO, cu var. *varmigie*: *Achirie, potropopol varmigiei Henedoriei (Prefață)* și în acte ardelenesti: *de cătră slavită varmegie trimis* (Dî, CXIII, 639/7), unde vezi și pl. *varmeghii: cele cinci varmeghii carele sînt Banatul...* (Dî, XLVIII, 246^v/12).

■ Termenul cunoaște în secolul al XVI-lea repartiția în Transilvania de nord-est (Maramureș) și în Banat-Hunedoara (vezi PO). Atestările din secolele XVII-XVIII provind numai din Transilvania (vezi *varmeghie* în Trans. sud-vest, cf. DLRLV, s.v.). În Maramureș a fost semnalat încă la începutul secolului al XX-lea, azi este însă dispărut din limbă (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 300). Locul acestuia a fost luat de alte cuvinte o dată cu noua împărțire administrativă teritorială (cf. PAMFIL 1958, p. 241).

175. vândăgi, vb., ‘a trage’, ‘a smuci încolo și încoace’, ‘a hărțui, a sîcîi’ (< mgh. *vondogál* ‘tracto, wiederholt ziehen’, MNYSZ; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. PAMFIL 1958, p. 241; EWUR, p. 845; etimologie reluată și în ARVINTE–GAFTON 2007, p. 390), atestat izolat, cu sensul ‘a precipita, a arunca’, ‘a impresura’, în PO: *Și vândăgindu-i pre ei Domnedzeu înecă-i în mijloc de unde* (Ex., 14, 27).

■ Termenul putea să fi avut o circulație restrînsă în graiul vorbit de românii bănățeni (PAMFIL, 1958, p. 241), din moment ce etimonul său unguresc nu se găsește în același loc cu termenul românesc, cel din urmă corespunzînd, în text, secvenței maghiare: *szoritabe öket az WR*. Însă faptul că acesta nu este notat în nici un alt text din epocă și nici nu cunoaște circulație în limba actuală (cf. DIMITRESCU 1973, p. 67) face mai plauzibilă clasificarea lui printre elementele culte.

176. viciui, vb., ‘a murmura, a cîrți’ (der. rom. < mgh. *vicsog-ni*, + *-ui*; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. Ion Gheție, *Studiu lingvistic* la PH, p. 63; MÂNDRESCU 1892, EWUR nu-l înregistrează), consemnat în PH: *Și viciuiră în satele sale, nu ascultară glasul lui Dumnedzău* (91^f/25). CADE, SD nu-l consemnează.

177. vidic, subst., ‘regiune, district’ (< mgh. *vidék* ‘id.’; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. EWUR, p. 852), înregistrat într-o scrisoare moldovenească: *lui Ianăș, ce ține vidicul dumilor-voastre pre acolea* (Dî, XCVII, 1^f/6).

178. vig, s.n., ‘trîmbă, val de țesătură’ (< mgh. *vég* ‘finis, extremitas’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 118-119; cf. EWUR, p. 853; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), într-un catastif din Moldova: *I procoveț de ivanghelie de acelaș vigu și pre margine adamască vearde* (Dî, LXXII, 7^f/3, [1588]); ‘scop, țel’, asemenea etimonului, în CC₁: *elu e vig și cap și fire legiei* (cf.

ILR, II, p. 345); iar, cu totul izolat, ‘fel’, probabil, din vocabularul negustorilor, notat în CP: *ce semeni el nu iaste trupului să fie semănat, ce e în (=un) grăunț de grâu sau de alt vig* (cf. ILR, II, p. 345). Vezi și CADE, SD, s.v.

◇ Din bogăția de nuanțe semantice pe care le cunoaște etimonul *vég*⁷⁹³, limba română a reținut în *vig* o parte mai restrânsă, în general cu referire la materiale textile. Împrumutul este atestat în secolul al XVI-lea într-un catastif moldovenesc cu sensul ‘trîmbă, val de țesătură’, sens notat și în secolul următor în Moldova. Legate de acesta sînt și înțelesurile actuale ‘sul de pînză, de stofă, de postav’, notate în Banat, Transilvania și Oltenia (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 301). În maghiară, termenul notează și sensurile ‘capăt, sfîrșit’⁷⁹⁴, ‘limită, hotar’, ‘rezultatul, consecința unor fapte premergătoare’, ‘stingere din viață’ sau ‘scopul ultim’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Toate acestea se concentrează, de fapt, în jurul nucleului semantic ‘sfîrșit’. E drept că acest sens de bază a fost semnalat și în limba română veche, întrebuițarea lui este însă, mai degrabă, ocazională. La fel de restrînsă este și notarea sensului ‘scop, țel’. Dicționarele românești înregistrează, aproape exclusiv, pentru *vig* (vezi și var. moldovenească *gig*, cf. SD, s.v.) înțelesul ‘val de pînză sau de orice altă țesătură’ (cf. CADE, s.v.).

■ Pe baza atestărilor, repartiția termenului cuprinde în secolul al XVI-lea Moldova de nord și unele regiuni din Ardeal (cf. GAFTON 2000, p. 85). Acesta se reține și în secolul următor în Banat, Crișana și Trans. sud-vest, unde notează sensurile ‘sfîrșit, capăt’ și ‘scop’ (cf. DLRLV, s.v.). Cu sensuri specializate cuvîntul are o răspîndire actuală mai largă cuprinzînd Banatul, Transilvania, și Oltenia (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 301).

179. viteaz, adj., ‘luptător’, ‘cavaler’ (< mgh. *vitéz* ‘miles, soldat’, ‘fortis, strenuus’, MNYSZ; < vsl. *vitenzī*, bg. srb. *vitez*, rus *vitěazī*; cf. EWUR, p. 860; cf. DER, s.v. < sl. *vitezī* sau, mai probabil, din bg., sb. *vitez*, cf. mgh. *vitéz*), consemnat în PO: *Celui domn de steag și vestit viteaz Gesti Freanț (Prefață)*; în documente ardelenesti: *Să nu fie închinat înaintea căpitanulu<i> și a viteajilor* (Dî, XXXVI, 251^v/1-2); în CP (FA, 24, 1-4); ‘retor’⁷⁹⁵ în CV: *Deștîneră arrhiereii Anania și cu bătrîrii și cu viteaziul Terrtilu oarecarele* (29^f/1-4). Vezi și der. subst. *vitejie*: *la papa și la toț mai marii de bărbăție și de vitejie* (Dî, XXXII, 239^f/10). Sensuri derivate vezi în CADE, SD, s.v.

⁷⁹³ Vezi cele 11 nuanțe inventariate la Czuczor-Fogarasi, s.v.

⁷⁹⁴ Nuanțele asociate fiind: sfîrșitul unui punct / corp cu privire la așezarea lui în spațiu, întreruperea continuității cantitative a unui corp, încheierea unei unități temporale, încheierea unei activități etc.

⁷⁹⁵ Cf. *Studiu lingvistic* la CV (p. 201), unde termenul este plasat printre elemente slave.

■ Termenul s-ar putea explica prin etimologie multiplă, acesta putînd proveni din sl. *vitez* sau din mgh. *vitez*, la rîndul lui împrumutat din limbile slave. Astfel, cu înțelesul ‘nobil, proprietar de pămînt, cu atribuții militare către domn’, cu care a intrat în limbă, termenul poate fi de origine slavă (vezi GHEȚIE 1982, p. 108). Nimic nu ne împiedică însă să îl considerăm un împrumut maghiar în zonele de contact direct cu maghiarimea (vezi cazul lui PO). De asemenea, poziția cuvîntului românesc putea fi, eventual, (re)întărită prin etimonul maghiar, într-un caz, sau de cel slavon, în celălalt caz.

◇ Sensul actual al lui *viteaz* ‘care dă dovadă de curaj’ a rezultat din valorificarea și amplificarea unei anumite valori, a unei nuanțe pozitive. Substantival, împrumutul desemna, la origine, o anumită clasă din rîndul ostașilor sau ‘stăpîn de pămînt care primea din partea domnului unele sarcini militare speciale’. Prin înnobilare, substantivul se întrebuițează în limba română veche și echivalent cu ‘soldat al lui Hristos’ (CV, 57, 3)⁷⁹⁶, iar în urma unei confuzii a traducătorului, *viteaz* capătă semnificația ‘orator’ în *Praxiul* coresian (cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 311). Apoi, cutezanța prin care se caracterizeau cei dintr-o ‘categorie de militari din Maramureș și de la Curtea Moldovei’ - sensul originar (cf. IVĂNESCU 2000, p. 506) - putea fi extinsă, mai întîi, asupra celor din ordinul ostășesc, indiferent de apartenența lor administrativă, pe urmă asupra celor din orice altă categorie socială, termenul funcționînd azi și ca adjectiv ‘curajos, cutezător’.

⁷⁹⁶ Cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 311.